

RESSENYES
I NOTES CRÍTIQUES

RESSENYES COLLECTIVES

The Classical Tradition in Medieval Catalan

TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO

Universitat Jaume I

tomas.martinez@fil.uji.es

CABRÉ, COROLEU, FERRER, LLORET & PUJOL (2018): Lluís Cabré, Alejandro Coroleu, Montserrat Ferrer, Albert Lloret i Josep Pujol, *The Classical Tradition in Medieval Catalan, 1300-1500. Translation, Imitation, and Literacy*, Woodbridge, Suffolk: Boydell & Brewer Ltd.

En els darrers decennis, la història de la literatura —i, per tant, de la cultura— catalana medieval ha pres una embranzida evident. Ha estat una etapa d'aprofundiment i de reflexió, que ha tingut en compte tant l'herència dels grans mestres del XIX-XX, com les tendències més solvents. En aquest context, no hi ha faltat una necessària *revisitació* dels nostres clàssics, amb mètodes i perspectives perfectament comparables amb les d'altres tradicions europees. Una redimensionalització a aquest nivell demana el màxim rigor, però també una bona difusió ulterior dels resultats, per tal que els fruits de la recerca arriben, convenientment tractats, al màxim nombre de lectors possible, a destinataris diferents amb interessos diversos. Paga la pena, doncs, que els responsables mateixos d'aquestes exquisideses esdevinguin també els agents de volums de síntesi i —per què no? — d'alta divulgació. És precisament aquesta voluntat de síntesi i el desig de guanyar lectors internacionals el que explica la raó de ser d'aquest *The Classical Tradition in Medieval Catalan*. Els autors, professors universitaris amb prestigi —i alguns amb una trajectòria molt dilatada i reconeguda—, garanteixen la qualitat del producte final. La solvència de tots cinc permet afirmar d'entrada que les informacions i comentaris que conté hauran estat contrastats i documentats sense cap mena de dubte.

El títol del llibre, descriptiu, indica en termes generals tot allò que podem trobar a dins. Està configurat, de fet, en dues grans parts. La primera explica, amb un discurs lineal, la tradició clàssica a casa nostra fins al segle XVI, mentre que la segona inclou un catàleg de traduccions d'aquest argument fins al 1500. Diríem

que, d'alguna manera, la primera glossa, contextualitza i interpreta els materials en brut que llegim a la segona. La nòmina de noms propis inclosos en el catàleg es nodreix dels autors clàssics (amb els *pseudos* corresponents) i tardans (Vegeci, Palladi...), dels medievals llatins (Brescia, Joan de Gal·les, Beauvais...) i del Renaixement italià. Hom pot preguntar-se per què s'hi inclou el *Liber de amore et dilectione Dei* d'Albertà de Brescia i no els volums de Domenico Cavalca (la *Medicina del cuore*, posem per cas). O Trevet i Beauvais, i no Laurent de Blois o Wauchier de Denain. Es tracta d'un detall menor: com que el repertori s'alimenta de la base de dades *Translat* (<<http://www.translatdb.narpan.net>>) i remet a aquesta, podem cobrir el buits que hi detectem anant al lloc web en qüestió.

La primera part conté quatre capítols. El primer és dedicat a oferir una síntesi històrica, necessària per al lector no familiaritzat en els nostres segles medievals. S'hi assenyalen els principals fets, sobretot aquells que expliquen determinats fenòmens que tenen a veure amb la recepció, l'aprofitament i la difusió dels clàssics a la corona catalanoaragonesa. El volum pren una altra dimensió quan entrem en matèria. El capítol segon, «Literacy: Translations and Royal Patronage», se centra en la cultura escrita i en la familiarització dels nostres medievals amb els escrits en llatí, francès i occità que els arriben. Els clàssics es lligen directament en aquestes llengües o a través de traduccions al català, generades sovint en àmbits propers a la cort o gràcies al patronatge reial. A mesura que ens apropem al final del segle XIV i durant el XV, s'hi detecta més i més l'aprofitament, la recreació o la redimensionalització que els escriptors catalans feren d'aquestes lectures. Els autors de *The Classical Tradition* es comprometen a parlar d'aquests temes des de l'entronització d'Alfons I (1162) fins a la mort del príncep Carles de Viana (1461). Potser en aquest cas hom esperaria que el relat arribés fins al dia anterior a l'aparició de la impremta a València (1474), sobretot perquè el capítol quart es titula «Printing: Humanism and the Renaissance», com una mena de continuació cronològica d'aquest capítol segon. Deixant de banda aquestes apreciacions, i ja dins del capítol, un primer apartat correspon a la literatura a la cort i a les primeres traduccions entre 1162 i 1360. Sense aquest període no s'explica el que trobarem després. Més essencials encara són els darrers decennis del regnat del Cerimoniós (1336-87). De fet, sense ell i les seues circumstàncies, no s'entén el fort impuls donat a les traduccions i a la història en aquesta època, gràcies també als seus col·laboradors, a les relacions amb Fernández d'Herèdia i als contactes amb el papat d'Avinyó. S'hi destaca també, i molt, la relació familiar i bibliòfila amb el casal de França en els últims anys del XIV, que fa augmentar exponencialment uns contactes que ja existien abans i que amplia el ventall de clàssics a disposició reial (però no sols).

Després de parlar dels darrers reis del casal de Barcelona, el següent apartat del segon capítol és dedicat als Trastàmara, a Ferran, Alfons i Carles. Els autors destaquen l'ampliació considerable de les relacions amb Itàlia, sense abandonar, tanmateix, la tradició pròpia. Per un altre costat, els contactes evidents amb Castella, ara al més alt nivell, expliquen per què augmenten el nombre de versions

castellanes realitzades a partir dels models catalans, un fenomen que s'aprecia incipientment en el segle XIV. Aquestes relacions i l'existència de vies de comunicació directa produeixen no sols un coneixement fecund dels clàssics italians, sinó també dels llatins, la qual cosa es deixa sentir conveniement en la literatura de creació catalana. El paper reial, com abans, és fonamental (la qual cosa no significa, tanmateix, que no hi haja lectors «urbans»: l'*Espill* de Roig bé que ho mostra). Si les traduccions s'entenen en determinada època com una feina vinculada a l'esfera de la glossa-comentari i, per tant, dins del terreny exegetíc, la seua progressiva identificació com una activitat autònoma i no suplementària produirà també un desplaçament de les tècniques utilitzades. Passem d'una valoració de la traducció en tant que ajuda i suport a la lectura de l'original, a l'ús de tècniques literàries i retòriques en els productes traduïts, els quals, en definitiva, s'entenen com la conseqüència derivada d'una feina digna d'un escriptor.

El capítol tercer fixa la mirada en cinc grans autors, a partir de les diverses relacions que llurs obres mantenen amb els clàssics (llatins i italians). La complexitat i varietat d'aquestes relacions és un senyal inequívoc d'un canvi important en la recepció i consideració de les obres clàssiques des del final del XIV, de Bernat Metge a Joanot Martorell, des de l'ús de models petrarquescos a la imitació o la reutilització de traduccions en la feina creativa. Fet i fet, s'hi parla de traduccions, d'adaptacions, de re-creació, d'aprofitament o d'assimilació, la qual cosa demostra una pluralitat d'impulsos. En l'espai dedicat a Bernat Metge, els autors hi remarquen la importància del *Secretum* de Petrarca, del *Somnium Scipionis* i les *Tusculanes* de Ciceró, del *Corbaccio* i el *De claris mulieribus* de Boccaccio, o de les *Metamorfosis* ovidianes, en la configuració i en la lletra de *Lo somni*. El bagatge de lectures de Metge se'ns fa evident. El secretari reial evidencia una forma d'entendre els clàssics i d'assimilar-los conceptualment nova en aquestes contradetes. Del segon escriptor, Ausiàs March, s'hi subratlla la influència del Sèneca tràgic i la petjada ovidiana, manifestada en múltiples versos i perspectives; malgrat la imatge del poeta valencià en el segle XVI hispànic, els autors fan bé de recordar que «March was no Renaissance poet». Pel que fa a la tercera obra-autor d'aquest tercer capítol, em permet de reproduir unes paraules definitòries, sintetitzadores: «*Curial and Güelfa* is perhaps the only fifteenth-century work that tried to fuse these two dimensions —history and glossed classical poetry— in a continuous fictional narrative» (p. 110). Evidentment hi ha Virgili, com hi ha Ovidi a l'altre gran nom que ve tot seguit, Roís de Corella. Com bé s'indica a *The Classical Tradition*, el Corella mitològic beu de pàgines ovidianes, però també de la història troiana, de l'*Eneida* o del Sèneca tràgic, tot i que el model estilístic i la manera de reconvertir aquestes pàgines en literatura deuen molt a Boccaccio i a les eleccions corellanes dels punts de vista. Finalment, el capítol dedicat als cinc grans autors-obres acaba amb el *Tirant*. Martorell aprofita *pro domo* tant pàgines d'escriptors passats i contemporanis (Corella o Metge, per exemple), com una àmplia nòmina d'autors —sobretot llatins— en traducció catalana medieval. El gran encert de Martorell, ultra l'hàbil utilització de fragments aliens al llarg del

desenvolupament narratiu, és creure ferventment en el valor estètic de les traduccions, que també esdevenen així models d'estil.

El quart capítol s'intitula «Printing: Humanism and the Renaissance». Les línies introductòries serveixen per a comentar la influència ciceroniana sobre l'estil de notaris i redactors cancellerescos i la seua progressiva familiaritat amb els clàssics. Per una altra banda, els fenòmens esdevinguts al llarg del segle xv i els contactes culturals amb Itàlia expliquen el coneixement d'escriptors i humanistes d'aquelles terres a casa nostra. Ferran Valentí, responsable d'una de les dues traduccions de les *Paradoxa* de Ciceró, és un bon representant d'aquest ambient. També el barceloní Francesc Alegre, traductor de les *Transformacions* d'Ovidi i dels *Commentaria de primo bello Punico* de Bruni. A més a més, s'hi ha de comptar amb la producció dels nostres humanistes en llatí, com Margarit, Pere Miquel Carbonell i Jeroni Pau. Després d'aquesta repassada, i a partir de la p. 133, els autors pretenen que «the following paragraphs provide an overview of printed production and consumption of classical, devotional, and humanistic literature in the period from about 1473 to 1530», fora, per tant, dels límits compromesos. La particularitat de les premses catalanes en aquest període incunable i postincunable és que es dediquen sobretot a imprimir obres de temàtica escolar, pedagògica o moral, sense que per això desaparega la difusió manuscrita. Els textos clàssics impresos s'importen sobretot de Nàpols i de Venècia, i posteriorment de Lió. De fet, alguns d'ells són els models de què es nodreixen els traductors catalans, sobretot quan l'obra clàssica passa per la intermediació d'algun autor italià. És el que ocorre, per exemple, amb l'*Econòmica* aristotèlica versionada per Leonardo Bruni, base de la traducció catalana de Martí de Viciana *el vell*. Els autors fan un recorregut per les obres clàssiques traduïdes i editades en aquest període, algunes d'elles tenint en compte versions anteriors actualitzades convenientment.

The Classical Tradition in Medieval Catalan és, certament, un bon llibre, imprescindible per a qualsevol lector que vulga tenir a l'abast notícia actualitzada i contrastada de la difusió i influència de la tradició clàssica durant els nostres segles baixmedievals. El títol, en anglès, pot fer pensar que va dirigit únicament a lectors forans, però en realitat no hauria de mancar en qualsevol biblioteca de temàtica clàssica i medieval mereixedora de tal nom, independentment de la situació geogràfica i lingüística. A més a més, la quantitat i qualitat d'informació que conté *The Classical Tradition* invita, de fet, a revisitar-lo freqüentment.

Actes dels congressos de l'Any Llull

LETIZIA STACCIOLI

Centre de Documentació Ramon Llull

l.staccioli@infinito.it

- D. A. (2017): Diversos autors, *Actes del Congrés d'Obertura de l'Any Llull «En el setè centenari de Ramon Llull: el projecte missional i la pervivència de la devoció»*, Palma, 24-27 de novembre de 2015, L. Badia, A. Fidora i M. Ripoll (eds.), Barcelona: Universitat de Barcelona, Universitat de les Illes Balears; «Col·lecció Blaquerne» 12.

El volum recull totes les intervencions, en concret dues conferències i catorze ponències, presentades al Congrés d'Obertura de l'Any Llull, que es va celebrar a Palma entre el 24 i el 27 de novembre de 2015. Al pròleg, els editors proporcionen una recapitulació de la trobada, concebuda com a part d'una àmplia convocatòria científica que va incloure també el Congrés de Clausura de l'Any Llull («Ramon Llull, pensador i escriptor», Barcelona, 16-18 de novembre de 2016) i la darrera jornada del VII Congreso Internacional Iberoamericano de la Sociedad de Filosofía Medieval (Barcelona, 14-16 de novembre de 2016), dedicada a temes filosòfics lullians. Per començar, s'hi publiquen la conferència d'obertura i la de cloenda. La primera, a càrrec del difunt Peter Walter, aleshores director del Raimundus-Lullus-Institut de la Universitat de Freiburg i. Br., duu el títol «Il messaggio di Raimondo Lullo per oggi» i proposa una comparació entre la Mediterrània dels temps de Llull i la situació de crisi que s'hi viu actualment. Walter recorda les expulsions i les fugides de musulmans i la caiguda de Sant Joan d'Acre, que provocà la reacció d'Occident i del mateix Llull, que es va expressar a favor d'una croada. Tot i considerar la possibilitat de la guerra per deslliurar Terra Santa, la finalitat de Llull segueix sent la conversió dels infidels amb l'argumentació dialògica: l'objectiu d'una intervenció armada, per tant, no és obligar els musulmans a la conversió, sinó fer-hi possible la predicació. En el temps que vivim, marcat per guerres i terrorisme, el diàleg sembla l'única opció viable cap a una convivència pacífica entre cultures i religions, i l'exemple del beat, a pesar de les òbvies diferències, pot promoure la comprensió i el respecte recíproc.

La conferència de cloenda («La gènesi de l'Art de Ramon Llull; un instrument de conversió entre "ciència" i "amància"») va anar a càrrec de l'insigne lullista Anthony Bonner, que exposà els principis bàsics del funcionament de l'Art, subratllant-ne la novetat fins i tot agosarada per a aquella època. El projecte missional lulllià de conversió dels no-cristians mitjançant el diàleg, necessitava un canvi radical de perspectiva i, per tant, una metodologia del tot diferent de les aleshores emprades, basades en dogmes i autoritats. Plantejant el recurs de la comparació de conceptes generalment acceptables com a mètode d'argumentació, Llull proporciona un nou instrument epistemològic que dona accés als fona-

ments teòrics i metodològics tant de la ciència com de l'amància. Però l'Art no preveu cap paper passiu del lector, sinó la seva participació activa per fer funcionar el mecanisme i utilitzar-lo autònomament. Justament la novetat d'aquesta visió, conclou Bonner, en dificulta la comprensió i la recepció a l'època.

Les catorze ponències es presenten al volum per ordre alfabètic dels autors, però al pròleg s'esmenten les seccions de què formaven part. Aquí ens sembla el cas d'agrupar-les de nou segons els temes del congrés, evidenciant-ne breument els conceptes principals.

Ramon Llull i el projecte missional

«Església i societat»: A. Soler (*Ramon Llull: escriptura, lectura i reordenació del món*) presenta la idea de reforma social i eclesial de Llull en termes d'«ordenament», tal com s'evidencia al *Blaquerna* i al *De fine*, i remarca la importància que el beat atribuïa a l'escriptura i als llibres com a instruments d'aquesta renovació. M. Ripoll Perelló (*El microcosmos femení en la literatura lul·liana*) analitza el tractament dels personatges femenins a l'obra de Llull com a estratègia comunicativa per adreçar-se a les dones en qualitat de potencials receptores i transmissores de l'Art, amb una actitud ben diferent de l'habitual misogínia medieval. J. Andreu Alcina (*Història, església i pluralitat religiosa*) reflexiona sobre l'actitud positiva de Llull envers la pluralitat, la seva obertura a la interculturalitat i al diàleg i la seva idea d'una comunitat sapiencial universal entesa com un espai de diàleg interreligiós.

«El diàleg amb l'islam i amb el judaisme»: A. C. Mayer («*Since for a long time we have had dealings with unbelievers...*»). *Ramon Llull and the Dialogue with Judaism and Islam*) es pregunta quines eren les característiques de les temptatives de diàleg entre les religions monoteistes plantejades per Llull i quina relació s'hi pot trobar amb els corrents de diàleg interreligiós actuals. H. Daiber (*Ramon Llull on Universal Values. A Bridge Between Christianity and Islam*) posa de relleu la idea de Llull d'emprar els valors universals compartits per cristians i musulmans, partint de la comuna teologia dels atributs divins per aconseguir la conversió dels infidels dialogant sobre conceptes familiars. Ó. de la Cruz (*Ramon Llull i el projecto universalista*) considera Llull, amb els seus esforços per limitar les diferències entre les religions, com un dels iniciadors de la tradició universalista, i reclama una recuperació del pensament del beat en l'actualitat com a model de convivència i de pau.

«Mística i contemplació»: M. M. M. Romano (*I mirabilia Dei nell'esperienza mistica di Raimondo Lullo*) planteja cinc «misteris de meravella» o moments clau de l'Art lul·liana i la interpretació d'algunes de les figures com a intent de representació de la visió de Randa i com a imatges per a la contemplació. A. Vega (*Rapte místic i èxtasi artístic: Llull i Dalí*) proposa una aproximació hermenèutica a la mística lul·liana en el marc de la mística europea, i reflexiona també sobre

l'aspecte inventiu (en sentit misticopoètic) de l'Art, amb l'exemple de les obres de Salvador Dalí inspirades per les figures lul·lianes. J. E. Rubio (*Oració i contemplació en la mística de Ramon Llull*) descriu la relació estreta entre oració i contemplació, que arriben al seu grau més complet en l'acció virtuosa, explicant la superació per part de Llull de la suposada oposició entre vida activa i vida contemplativa.

La pervivència de Ramon Llull

«Lullisme i controvèrsies»: M. Pereira (*Il ruolo delle opere alchemiche nella tradizione lulliana (secoli XIV-XVIII)*) sintetitza la seva investigació sobre el corpus alquímic pseudo-lul·lià, i destaca el paper dels textos espuris, al costat de l'obra autèntica, en la difusió de la notorietat de Llull a l'Europa medieval i moderna. R. Ramis Barceló (*Els inicis de l'ensenyament del lullisme a l'Estudi General de Mallorca*) presenta una relectura de l'ensenyament del lullisme des de finals de segle XV fins a la segona meitat del XVI, i comenta les diferents interpretacions del pensament lul·lià ofertes pels mestres de l'Estudi General. A. Bordoy (*Qüestions historiogràfiques: de com lullistes i antilullistes construïren una imatge ampliada de l'antiaverroisme de Ramon Llull*), basant-se en les obres del beat, desmenteix la interpretació de la segona estada de Llull a París com a campanya antiaverroista, una tradició possiblement originada pel lullisme parisenc del segle XIV i en concret per Thomàs Le Myésier.

«Devoció a Ramon Llull»: M. Sacarès (*Imatges i devocions lul·lianes: els processos de beatificació de Ramon Llull*) explica els inicis del culte a Ramon Llull a Mallorca als segles XIV- XVI i proporciona la descripció de cinc obres d'art que van tenir un paper en el procés de beatificació per la seva qualitat d'imatges de devoció lul·liana, com demostren les citacions de documents d'arxiu. G. Ensenyat Pujol (*Ramon Llull i els reis de Mallorca: llum i ombres d'una relació*) aprofundeix en la qüestió de l'actitud envers Llull dels reis de Mallorca, des del favor inicial de Jaume II a la indiferència o fins i tot hostilitat de Jaume III, remarcant també el suport al beat per part dels reis d'Aragó Jaume II el Just i Pere el Cerimoniós.

ALBA ROMANYÀ SERRASOLSAS

Universitat de Barcelona, Dept. de Filologia Catalana i Lingüística general

albaromanya@gmail.com

D. A. (2018): Diversos autors, *Actes del congrés de clausura de l'any Llull. «Ramon Llull, pensador i escriptor»*. Barcelona, 16-18 de novembre de 2016, Lola Badia, Joan Santanach i Albert Soler (eds.), Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, Universitat de les Illes Balears; «Col·lecció Blaquerna» 13.

Entre el 16 i el 18 de novembre de 2016 va tenir lloc a l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona i al Seminari Conciliar de Barcelona el Congrés de Clausura de l'Any Llull, titulat «Ramon Llull, pensador i escriptor». El congrés tancava un any d'activitats intenses que s'havia iniciat, el novembre anterior, amb el Congrés d'Obertura de l'Any Llull, celebrat a Palma. El present volum és un recull de les aportacions d'aquesta darrera trobada: sis de les ponències i onze de les comunicacions exposades s'hi presenten reescrites i corregides, així com les conferències inaugural i de cloenda.

L'esperit multidisciplinari que es va voler donar al congrés queda reflectit en el recull, i és que les col·laboracions no se centren en un sol àmbit des del qual es pugui abordar la figura del beat, sinó que l'observen des de múltiples perspectives: la dimensió indiscutible de pensador i escriptor de Llull queda retratada des d'un punt de vista literari, teològic, mariològic i també científic. Cal destacar la qualitat dels participants de la trobada: tots els ponents que hi van intervenir destaquen per la seva gran dedicació acadèmica al beat i a la seva obra. Al seu torn, els comunicants són investigadors emergents atrets per l'obra lulliana.

Les sessions del congrés es van organitzar en tres cicles de ponències i quatre cicles de comunicacions —a banda de les conferències inaugural i de cloenda. Amb tot, el recull no ordena les participacions cronològicament, sinó que les presenta agrupades: primer les conferències, després les ponències i, finalment, les comunicacions.

La conferència inaugural va anar a càrrec del professor emèrit Fernando Domínguez Reboiras, que, durant anys, ha estat al darrere de les Raimundi Lullí Opera Latina i que està plenament familiaritzat amb les obres de Llull. La conferència, titulada «Actualidad y vigencia de Ramon Llull», presenta una visió molt personal del savi de Mallorca que posa èmfasi en l'ensenyament que es pot treure de tota la seva obra: Llull era un home d'una sola idea i, segons Domínguez, la clau per comprendre'l és copsar la contemplació com un plaer intel·lectual per entendre Déu. A diferència dels valors actuals— que no aprecien la intel·ligència humanística—, Domínguez assegura que, per Llull, «pensar, analitzar, inventar no son actos anómalos, sino la normal respiración de la inteligencia» (BORGES, *Ficciones*, 1971: 59 dins de D. A. 2018: 18). Acaba dient que, malgrat que Llull no va aconseguir el seu objectiu de convertir el món en un paradís cristià, va fundar una

nova lògica, va proposar una nova manera d'apropar-se a Déu i es va fer un nom com a pensador universal.

La conferència de clausura, titulada «Ramon Llull i les edats de la vida», va anar a càrrec de Lola Badia, directora del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona. L'esquema de les diferents etapes de la vida humana ha variat i ha tingut una llarga tradició des d'Aristòtil. Els tres moments del dia, les quatre estacions o els set planetes són metàfores que sovint s'han fet servir per entendre el cicle vital. En aquesta col·laboració, Badia aplica el tòpic de les edats de la vida al *Blaquerna* i a la *Vida de mestre Ramon*. L'estudi apunta que les dues obres tracten de manera diferent la joventut del beat: mentre que la *Vida* l'omet deliberadament, el *Blaquerna* l'idealitza. D'altra banda, la maduresa i la vellesa es tracten en les dues obres com el moment de màxima esplendor vital de Llull. Així doncs, si es compara amb les estacions de l'any, es pot concloure que la vida de Llull no té primavera, però que, en canvi, té un estiu intens que li serveix de preparació per donar el seu millor fruit a la tardor i per culminar amb un hivern lúcid i combatiu.

La primera de les ponències del congrés va anar a càrrec de Jordi Gayà, el rector de la Maioricensis Schola Lullistica de Palma, i va consistir en una lliçó magistral teològica que no s'ha pogut publicar en el recull. La segona ponent va ser Viola Tenge-Wolf, actual responsable de les ROL, i va parlar sobre l'enfocament científic que Llull dona a la teologia. Davant d'un debat escolàstic sobre si la teologia es podia considerar una ciència, Llull defensà una resposta clarament afirmativa fent servir l'argument que tots els articles de la fe es poden demostrar gràcies a la seva Art.

La tercera de les ponències va anar a càrrec d'Elena Pistolesi (Universitat de Mòdena) i va tractar del pes de les dedicatòries en el corpus lul·lià per preservar i divulgar la seva obra. La quarta es va confiar a Josep Maria Ruiz Simon (Universitat de Girona) i es va titular «L'art de Llull com a ciència contemplativa i com a filosofia política». Al segle XIII, el vell debat sobre quina havia de ser la reina de les ciències era ben viu, i va ser en aquest moment quan Llull va presentar l'Art per al tron. L'article ressegueix la tradició d'aquest debat i l'aplica a l'Art lul·liana, alhora que la interpreta com a ciència. La cinquena ponència va anar a càrrec de Joan Santanach (Universitat de Barcelona) i es va titular «*L'Art de contemplació del Blaquerna*, entre la narració i la teoria». La idea central de la participació és que «l'Art de Contemplació», l'opuscle del cinquè llibre del *Blaquerna*, es pot entendre com una obra didàctica que, sobretot, proporciona un mètode al contemplador per ajudar-lo a superar els obstacles que es pugui trobar.

La sisena ponència, titulada «Perfiles de la cuentística luliana: la virtualidad narrativa», va ser pronunciada per José Aragüés Aldaz (Universidad de Zaragoza) i es va centrar en els recursos literaris que utilitza Llull i en la relació tensa dels seus textos i la literatura del seu temps. L'última de les ponències, titulada «A Dio appartengono i nomi più belli, invocatelo con quelli: la devozione ai nomi di dio secondo Llull», va anar a càrrec de Simone Sari (Universitat de Barcelona) i va centrar-se en l'estudi de la datació de l'obra dels *Cents noms de Déu*.

La tercera part del volum recull onze de les catorze comunicacions que es van presentar durant el congrés. Parlen de temes tan diversos com de la *scripta* del *Llibre de contemplació*, de botànica, de mariologia, de traduccions llatines d'obres, de paratextos lullians, de la *Medicina de peccat*, del mètode demostratiu de Llull, dels joglars en obres del beat, de l'adhesió al lullisme d'un intel·lectual veneçolà de principis del s. XX o d'aforismes.

Els comunicants recollits són Antoni Ignasi Alomar (UIB), Carles Amen-gual, Pamela Beattie (University of Louisville), Sarah Jane Boss (University of Roehampton), Coralba Colomba i Carla Compagno (Università del Salento / Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), Anna Fernández Clot (UB), Francesco Fiorentino (Università degli Studi di Bari «Aldo Moro»), Ferran Gadea i Gambús (UB), Martín González Fernández (Universidade de Santiago de Compostela), Constantin Teleanu (Université Paris-Sorbonne) i Francesc Tous (Université Paris-Sorbonne / Centre de Documentació Ramon Llull).

L'edició no inclou les presentacions de dues iniciatives per a la difusió del coneixement de Llull que es van dur a terme durant el congrés. D'una banda, es va presentar el volum en preparació de l'*Enchiridion Theologicum Lullianum*, que posa a l'abast del lector els textos centrals de la teologia lulliana en català contemporani; i, d'altra banda, la versió digital del *Glossari General Lullia* de Miquel Colom.

Encara que no dona compte de la totalitat de la trobada, el present volum resulta molt útil com a síntesi de les aportacions del congrés i com a visió general de la figura de Ramon Llull, entesa com un binomi entre pensador i escriptor.

Història de la literatura popular catalana

M. MAGDALENA GELABERT I MIRÓ

GREIB - Universitat de les Illes Balears
mmgelabert@gmail.com

D. A. (2017): Diversos autors, *Història de la literatura popular catalana*, a cura de Carme Oriol i Emili Samper, Alacant, Palma, Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, Publicacions Universitat d'Alacant, Edicions Universitat de les Illes Balears; «Patrimoni literari», 2.

Després d'una tasca àrdua i complexa que s'ha realitzat al llarg d'una sèrie d'anys, ha aparegut la *Historia de la literatura popular catalana*. És tracta d'una obra extensa —el volum supera les sis-centes pàgines— però sintètica alhora, per tan vasta com és la informació que recull.

L'obra, escrita des del rigor científic, ha estat a cura de Carme Oriol i Emili Samper i compta amb l'aval dels investigadors de més prestigi dins el camp de la

literatura popular catalana, són setze noms ben coneguts i amb una trajectòria sòlida: Martine Berthelot, Joan Borja, August Bover, Jaume Guiscafrè, Hèctor Moret, Carme Oriol, Montserrat Palau, Isabel de la Parte, Artur Quintana, Josefina Roma, Mònica Sales, Emili Samper, Josep Temporal, Caterina Valriu, Vicent Vidal i Laura Villalba. El treball s'ha realitzat de manera coordinada per tal de dotar l'obra d'un caràcter unitari.

El rigor científic de l'obra, però, es combina amb un estil proper, la qual cosa fa que la *Història de la literatura popular catalana* sigui tant un manual de consulta per a especialistes en la matèria, com un llibre d'agradable lectura. La taula inicial de continguts anuncia que després de la introducció —que és a càrrec de Carme Oriol i aclareix el procediment d'elaboració, l'estructura i algunes denominacions, entre d'altres aspectes— i la nota sobre l'edició, apareix el cos dividit en set capítols que corresponen als diferents territoris dels Països Catalans: Catalunya, Illes Balears, País Valencià i el Carxe, Franja d'Aragó, Andorra, Catalunya del Nord i l'Alguer; s'acaba amb la bibliografia —un llistat de referències bibliogràfiques dels treballs citats en el text, que són els imprescindibles— i l'índex —que inclou períodes, gèneres i folkloristes i explicita l'autoria de cadascun dels apartats.

El llibre planteja com la literatura popular no és només un objecte de reflexió erudita sinó també un instrument valuós al servei de la divulgació de les idees, perquè ens ofereix una panoràmica completa que abraça des de 1850, aproximadament, en el cas del Principat de Catalunya; des dels inicis del segle XVIII, a les Illes Balears —1713— o les darreries del XVIII en el cas d'Andorra i de l'Alguer, fins avui. A partir d'aquest marc temporal, tant observam l'evolució de la literatura popular com dels estudis que se n'han fet al domini lingüístic català i a la resta d'Europa, així com el ressò que els segons tenien en els propis o a la inversa.

En els inicis, es parla de la importància d'entitats com la Folk-Lore Society de Londres o del Centre Excursionista de Catalunya,¹ que segueixen d'altres com la Société d'Études Catalanes, Lo Rat Penat, l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona, l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya o l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, fins arribar, a dia d'avui, al folklore com a disciplina universitària² que darrerament s'articula, en

1. Al llarg de l'obra es constata la interrelació entre excursionisme i recerca folklòrica, amb la participació d'entitats diverses, fins al punt que es parla de folklore excursionista com l'inici d'una activitat de recerca col·lectiva i estructurada.

2. El llibre es fa ressò que «Amb aquest treball pioner [aconseguir que el pla d'estudis de Filologia Catalana incorporés una assignatura amb el nom d'Etnopoètica entre les obligatòries d'universitat], Pujol va situar el folklore en el terreny de la comunicació artística interactiva i va difondre la idea que el folklore no és el text sinó l'acte únic i irreplicable que es produeix en la interacció que té lloc entre les persones en el dia a dia. D'aquesta manera va posar les bases per a la renovació del folklore com a disciplina científica en el món universitari català» (p. 168).

bona part, a través del Grup d'Estudis Etnopoètics. Hi apareixen projectes magnes com l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, però també aportacions individuals d'investigadors, erudits i aficionats. Les institucions, els fets i les personalitats s'emmarquen primer en el període romàntic, després en el període clàssic o en el període modern³ i es destaca l'aturada que suposà la duríssima Guerra Civil i el franquisme, i com es va dur a terme la represa i la renovació de la folklorística catalana per arribar fins als nostres dies. S'incideix, al llarg del llibre, en la destacada i intensa internacionalització del folklore dels territoris de parla catalana.

Al costat dels noms d'Antoni M. Alcover, Joan Amades, Rafael Patxot⁴ o Manuel Sanchis Guarnier, apareixen els de Josep Massot i Muntaner, Pere Vidal Rosselló, Sara Llorens, Joan Borja, Pier Enea Guarneiro, Baltasar Samper, Antoni Filer i Rossell, Enric Valor, Emili Samper, Francesc Camps i Mercadal, Esteve Casaponce, Aureli Capmany, Palmira Jaquetti, Joaquim Martí i Gadea, Isidor Macabich, Jaume Guiscafrè, Francesc Martínez i Martínez, Pasqual Scanu, Montserrat Palau, Manuel Milà i Fontanals, Caterina Valriu, Francesc Badenes Dalmau, Rafel Ginard Bauçà, Josep M. Pujol, Pere Canturri, Carme Oriol, Rossend Serra i Pagès, Mònica Sales de la Cruz, etc., etc. També hem de destacar que és una de les primeres vegades que, de manera natural i normalitzada, apareixen nombroses dones folkloristes com per exemple Adelaida Ferré i Gomis, Joana Vidal i Tarragó, Joaquina Santamaria i Ventura, Maria Gràcia Bassa i Rocas, Maria del Pilar Maspons i Labrós, Consol Mallofré o Dolors Porta i Bauzà. Es tracta d'unes figures que s'han recuperat fruit de les nombroses recerques realitzades durant els darrers anys.

Davant aquesta panoràmica tan rica i completa —que ens fa arribar tots els noms (tant de persones folkloristes com de mecenes) tots els territoris, totes les fites, totes les revistes, totes les institucions, totes les publicacions, tots els gèneres, tots els aspectes a considerar antics i actuals, com les bases de dades o els portals web— per força el lector ha de prendre consciència de la magnitud i de l'enorme transcendència de la literatura popular catalana. Magnitud, perquè abraça tots els territoris dels Països Catalans amb una gran varietat de gèneres i personatges, i transcendència, per la riquesa literària i intel·lectual que suposa, perquè és cohesionadora, arrelada i enllaçadora de generacions, mantenidora de costums i tradicions que configuren la personalitat, particular i diversa, del nostre poble. La llengua n'és el vehicle, l'ànima, a través de la qual tot s'articula. És ben conegut que són molt importants els lligams entre la literatura popular i la naturalesa cultural del poble que la té com a pròpia, de la mateixa manera que existeixen nombrosos lligams entre la recerca folklorica i altres camps com és el de l'excursionisme, que ja hem esmentat, o el de la literatura en general, entre d'altres.

3. Aquesta classificació temporal s'aplica, sobretot, al cas de Catalunya però també es pot fer extensiva a la resta de territoris.

4. S'explica a l'obra com el seu paper va ser de vital importància com a impulsor de la recerca folklorica, per exemple.

La recent *Història de la literatura popular catalana* prové d'enrere, de l'interès per l'estudi del folklore i per la seva sistematització, així com també per la presa de consciència de com és d'important:

L'estudi del folklore a Catalunya ha anat acompanyat des del començament, al segle XIX, de l'organització d'un gran arxiu, esperonats com estaven els folkloristes pel sentiment que el món i la cultura tradicional desapareixien, però també per reunir un corpus general de la cultura catalana en les seves varietats, com a contribució dels intel·lectuals de bastir un reconeixement de la pròpia identitat. (ORIOL & SAMPER 2017: 88)

A més a més, aquesta publicació, que aporta una visió de conjunt de tots els territoris dels Països Catalans —amb les seves dinàmiques pròpies però també amb les coincidències i les interrelacions— representa un fita històrica de les que mai no caduquen i es van consolidant i redescobrint al llarg del temps. En el moment històric en el qual vivim, que contraposa localitat a globalitat, observam de manera clara la tendència a ressorgir i a posar en valor les tradicions més nostres i a crear-ne de noves, per aquest motiu aquesta obra resulta especialment oportuna i atractiva. Per cloure, ens podem referir a les paraules d'un dels protagonistes d'aquesta obra, el folklorista Francesc de Sales Maspons i Labrós, de les quals el llibre es fa ressò: «Els pobles sols coneixent-se a si propis poden ésser grans». La dimensió d'aquesta obra demostra com és la grandesa del nostre poble.

Bibliografia verdagueriana, un repàs als anys 2013-2016

LLORENÇ SOLDEVILA I BALART

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

llorenc.soldevila@uvic.cat

1. COLL (2013): Pep Coll, «Verdaguer davant la Pixarrada del Diable». *Anuari Verdguer*, 21, ps. 195-118.
2. CAMPS (2013): Josep Camps Arbós, «En defensa pròpia de Jacint Verdguer, edició de Lluïsa Plans i Girabal», *Anuari Verdguer*, 21, ps. 175-180.
3. TORRENTS (2013): Carme Torrents Buxó, «Neix Verdguer Edicions», *Anuari Verdguer*, 21, ps. 227-230.
4. VERDAGUER (2013): Jacint Verdguer, *La Pomerola. Primavera*, a cura de Ricard Torrents i M. Àngels Verdguer, Folgueroles: Verdguer Edicions, Societat Verdguer; «Obra Completa, Edició Crítica» 30.
5. MOLAS (2014): Joaquim Molas, *Llegir Verdguer*, pròleg de Ramon Pinyol i Torrents, Barcelona: Societat Verdguer, Servei de Publicacions de la Universitat de Vic, PAM.

6. MOLAS (2014). Vg.: JORBA (2014).
7. JORBA (2014): Manuel Jorba, *Verdaguer davant el vuit-cents català, de l'Acadèmia estant: entorn del "Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors" (1902)*, discurs llegit el dia 12 de juny de 2014 en l'acte de recepció pública i discurs de contestació de l'acadèmic numerari Dr. Joaquim Molas, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
8. CASASSES (2014): Enric Casasses, *Dimonis. Apunts de Jacint Verdaguer a la Casa d'Oració*, Folgueroles: Verdaguer Edicions.
9. VERDAGUER (2014): Jacint Verdaguer, *Pàtries*, tria i comentaris dels poemes i postfaci de Ricard Torrents, pròleg de Vicent Partal, Folgueroles: Verdaguer Edicions.
10. SERRALLONGA (2014): Segimon Serrallonga, *Verdaguer llegit per Segimon Serrallonga*, edició i pròleg de Ricard Torrents, amb la col·laboració de Pol Serrabassa i M. Àngels Verdaguer, Vic: Càtedra Verdaguer d'Estudis Literaris, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya.
11. VERDAGUER (2014): Jacint Verdaguer, *Càntics*, Joan Requesens i Francesc Cortès (eds.), Folgueroles: Verdaguer Edicions, Societat Verdaguer; «Obra Completa, Edició Crítica» 11.
12. REQUESENS (2014-2015): Joan Requesens i Piquer, «Sèrie sobre Verdaguer», 20 articles (23/05/2014 - 2/06/2015). En línia: <<https://castellinterior.wordpress.com/category/autors/joan-requesens/>>
13. — (2015a): «Paraulas de Llull a Verdaguer fins a nosaltres», *El pregó. Eclesial d'informació i opinió*, 511-512 (1-30 de novembre de 2015), ps. 7-9.
14. — (2015b): «Llegir Verdaguer de Joaquim Molas», *LENGUA & LITERATURA*, 25, ps. 164-167.
15. GUIXÀ (2015): Pere Guixà, «Verdaguer, llegit per Molas», *Serra d'Or*, 666 (juny), ps. 75-76.
16. VILAMALA (2014): Joan Vilamala, «Verdaguer i la Creu de la Culla», *Anuari Verdaguer*, 22, ps. 67-104.
17. SERRABASSA (2014): Pol Serrabassa Puntí, «L'Epístola dirigida al Sr. Verdaguer i Santaló i tres noves cartes de Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, 22, ps. 123-136.
18. PINYOL (2014): Ramon Pinyol i Torrents, «De l'element grec en l'obra de Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, 22, ps. 213-230.
19. REQUESENS (2014): Joan Requesens i Piquer, «"Grècia i Judea" de Jacint Verdaguer. Del món clàssic al misticisme», *Anuari Verdaguer*, 22, ps. 231-303.
20. PINYOL (2014): Ramon Pinyol i Torrents. «Verdaguer i el carlisme. Notes aproximatives», *eHumanista/IVITRA*, 5, ps. 110-119. En línia: <http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_ch/files/sitefiles/ivitra/volume5/6_Pinyol.pdf>
21. VERDAGUER (2014): M. Àngels Verdaguer, «La "caritat" a finals del segle XIX i principis del segle XX: Jacint Verdaguer i altres escriptors catalans», *eHumanista/IVITRA*, 5, ps. 130-148. En línia: <<http://www.ehumanista.ucsb.edu/>>

- sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume5/8_Verdaguer.pdf>
22. TORRENTS (2014): Carme Torrents Buxó, «Del carrer al núvol. La presència social d'un escriptor com Verdaguer», dins: *Pels vells carrers del poble*, Vic: Universitat de Vic, ps. 441-446.
 23. VILARDELL (2014): Laura Vilardell Domènech, «The reception of *Canigó*, by Jacint Verdaguer, in Madrid (1886-1902)», *eHumanista/IVITRA*, 5, ps. 120-129. En línia a: <http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume5/7_Vilardell.pdf>
 24. FELIPÓ (2014): Ramon Felipó, *Verdaguer i el Pi de les Tres Branques*, Barcelona: Llibres de l'Índex, Neopàtria.
 25. BILBENY (2014): Jordi Bilbeny, *Commemoració del 112è aniversari del traspass de Jacint Verdaguer. Verdaguer, entre la història i la consciència*, Barcelona: Indrets del Record.
 26. CARBÓ (2014): Ferran Carbó, «D'Estellés a Verdaguer: l'Oda pobra a mossèn Cinto», *Serra d'Or*, 650 (febrer), ps. 41-42.
 27. VILARDELL (2014): Laura Vilardell Domènech, «El comte de Cedillo, excursionista i defensor de *Canigó* de Jacint Verdaguer», dins: *Pels vells carrers del poble*, Vic: Universitat de Vic, ps. 469-480.
 28. VERDAGUER (2015): Jacint Verdaguer, *Mount Canigó. A tale of Catalonia*, introduction and translation by Ronald Puppò, Barcelona, Woodbridge: Barcino, Tamesis Books.
 29. VERDAGUER (2015): Jacint Verdaguer, *Flors del Calvari*, M. Àngels Verdaguer i Pajerols (ed.). Folgueroles: Verdaguer Edicions, Societat Verdaguer; «Obra Completa, Edició Crítica» 16.
 30. VERDAGUER (2015): Jacint Verdaguer, *Montserrat al cor. Poemes*, introducció i selecció de Ramon Pinyol, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
 31. GASULL (2015): Bernat Gasull i Roig, *Maleïda. L'aventura de Jacint Verdaguer a l'Aneto*, Folgueroles: Verdaguer Edicions.
 32. FAURA (2016): Enric Faura, ressenya de Bernat Gasull i Roig, *Maleïda. L'aventura de Jacint Verdaguer a l'Aneto*, Folgueroles, 2015, *Revista de Catalunya*, 295 (juliol, agost, setembre), ps. 232-235.
 33. DOMINGO (2015): Josep M. Domingo, «Villa Joana. Història, ciutat i literatura», *Museu d'Història de Barcelona. Butlletí*, any VIII, 31 (desembre), p. 2.
 34. CAMPS (2016): Núria Camps, «Manuel Rodríguez López i la traducció de *L'Atlàntida* al gallec», *Anuari Verdaguer*, 24, ps. 9-22.
 35. CANADELL (2016): Roger Canadell i Rusiñol, «Representació, mite i realitat en *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer», *Anuari Verdaguer*, 24, ps. 23-36.
 36. JORBA (2016): Manuel Jorba, «Un article de León Bloy sobre *L'Atlàntida* de Jacint Verdaguer (Le Chat noir, 31 maig 1884)», *Anuari Verdaguer*, 24, ps. 37-50.
 37. PINYOL & QUER (2016): Ramon Pinyol i Torrents i Pere Quer i Aiguadé, «A la mort d'en Rafael de Casanova», *Anuari Verdaguer*, 24, ps. 51-72.

38. SOLDEVILA (2016): Llorenç Soldevila i Balart, «Francesc Cambó mecenes de Sebastià Juan Arbó», *Anuari Verdaguier*, 24, ps. 73-88.
39. GAROLERA & PESSARRODONA (2016): Narcís Garolera i Marta Pessarrodona, *Jacint Verdaguier. Una biografia*, Barcelona: Quadern Crema, Ajuntament de Barcelona.
40. SANTANACH (2016): Joan Santanach, «El cuc que esdevingué crisàlide. Per a la lectura de *Sum Vermis* de Jacint Verdaguier», *Els Marges*, 108, ps. 76-90.

Entre els anys 2013 i 2016 la bibliografia sobre la vida, l'obra i la posteritat de Verdaguier ha estat diversa, desigual i quantiosa, sobretot al llarg de 2014. Comencem per valorar les aportacions que s'han fet des de l'*Anuari Verdaguier*, núm. 21 (2013). Contenia la conferència «Verdaguier davant la Pixarrada del Diable» que Pep Coll dictà en el marc de les VIII Jornades d'Intercanvi Cultural a la Universitat de Lleida. Hi feia un repàs dels materials llegendaris recollits pel poeta al llarg de les dues excursions per les valls del Pirineu Occidental català durant els estius de 1882 i 1883. Especialment se centrà en les llegendes i tradicions que després, d'una forma o altra, van emanar a les pàgines de *Canigó*.

A més a més, en el mateix anuari, s'hi publicà la ressenya de Josep Camps sobre l'edició d'*En defensa pròpia*, a cura de Lluïsa Plans, en què remarca l'oportunitat de l'edició crítica i, sobretot, la valoració més de la seva dimensió literària (com ja havia fet Foix, fa anys) per damunt de la ideològica. Alhora, en el mateix *Anuari*, s'hi donava notícia de la creació d'una nova editorial: «Neix Verdaguier Edicions», a càrrec de Carme Torrents, sorgida el 2013 per donar resposta als nous reptes editorials que representa seguir editant l'edició crítica de l'*Obra completa* de Verdaguier. El primer volum publicat fou l'edició crítica de *La Pomerola. Primavera*, que comprèn l'estudi temàtic i literari a càrrec de Ricard Torrents i l'estudi dels manuscrits i de la gestació d'aquest poema pòstum verdaguierà a cura de M. Àngels Verdaguier.

Llegir Verdaguier, de Joaquim Molas, és, sens dubte, una de les aportacions de reflexió crítica més sòlida i extensa d'aquests darrers anys. Amb un pròleg valoratiu de Ramon Pinyol i Torrents sobre la trajectòria verdaguierista de l'autor, recull precedides d'una justificació i revisades les aportacions que d'ençà dels anys vuitanta va anar publicant en diverses plataformes. El volum està organitzat en tres grans apartats. En el primer, amb l'epígraf de «Verdaguier: vida i obra», tracta de set títols de la darrera etapa, entre els quals destaca l'assaig dedicat a *Aires del Montseny* i les pàgines de síntesi interpretativa que l'historiador i crític va escriure per al volum VII de la *Història de la literatura catalana* d'Ariel (1983). En el segon, reflexiona sobre aspectes més estètics, ideològics o programàtics; destaquen «El *Canigó*. Poema ideològic» i les notes introductòries dels diferents volums publicats, a partir de 2002, a *Totes les obres* per Proa, i articles i assaigs apareguts d'ençà del 2003 a l'*Anuari Verdaguier*, *Serra d'Or* i *L'Avenç*. Finalment, en el tercer apartat, analitza aspectes com l'epistolari, l'autor teatral o les

relacions de Verdaguer amb la literatura espanyola de la Restauració, però posant de nou especial èmfasi en l'etapa de crisi i de quina manera aquesta va impregnar la confecció definitiva d'*Aires del Montseny*.

De Molas també fou la contestació que va oferir a Manuel Jorba en el seu discurs de recepció com a membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que va versar sobre *Verdaguer davant el vuit-cents català, de l'Acadèmia estant: entorn del "Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors" (1902)*, amb-dós textos condimentats amb una sòlida i sàvia erudició.

Del 2014, data la fundació de Verdaguer Edicions amb seu a Folgueroles, que ha emprès, ja ho hem esmentat, la nova etapa en la publicació de les edicions crítiques de Verdaguer. Dues publicacions del 2014 a la col·lecció Univers: *Dimonis. Els Apunts de la Casa d'Oració presos per Jacint Verdaguer i copiats i comentats per Enric Casasses*; i *Pàtries*, tria i comentaris dels poemes i postfaci de Ricard Torrents, pròleg de Vicent Partal. El primer és una actualització, acotació i revisió del volum de Josep Junyent (1994) amb les llibretes de visions de Teresa data-des el 1892, amb un estudi preliminar molt prolix i, sobretot, del de Joan Bada (2002), amb quatre quaderns del 1891, i de la qual Casasses afirma «Sense aquesta edició la meva feina hauria resultat cinc-cents mil vegades més difícil». La segona, *Pàtries. Poemes de Jacint Verdaguer*, de Ricard Torrents, és una completa i novedosa antologia de poemes patriòtics verdaguerians que són rellegits i interpretats des de la nova perspectiva que s'obre pel concepte pàtria a partir de 2014. Abraça els títols més clàssics i coneguts com «Bac de Roda», «A Barcelona», «El pi de les tres branques» fins a altres peces poc conegudes o antologades en aquest sentit com «Balada a Mallorca» o «A un rossinyol a Vallvidrera».

Ricard Torrents, amb la participació de M. Àngels Verdaguer i Pol Serrabassa, es cuidà de l'edició *Verdaguer llegit per Segimon Serrallonga*, una lectura lúcida de diferents aspectes de l'obra del poeta. Torrents, en un il·lustratiu i prolix pròleg, incardina i aclareix les diferents aportacions lectores de Serrallonga. Aquestes, algunes d'inèdites, es dediquen als poemes de *Jovenívoles*, al *Càntic dels Càntics*, la figura femenina prototípica verdagueriana i la poesia religiosa i mística de Verdaguer.

Joan Requesens i Francesc Cortès són els responsables de l'edició crítica de *Càntics*. Editats el 1889 en dos llibres, amb pocs dies de diferència, el primer contenia totes les lletres, i el segon, les partitures i els poemes. Requesens parteix de l'edició esmentada però acarant els textos no només amb els manuscrits conservats sinó amb els nombrosos fulls volanders que contenien esmenes del poeta. Per la seva part, Francesc Cortès ha transcrit de cap i de nou totes les partitures del mestre Càndid Candi.

A cavall entre el 2014 i el 2015, Requesens fa una aportació ben significativa en el vessant més religiós i ideològic del poeta, potser dels menys estudiats en les darreres dècades. És la sèrie de vint articles monogràfics publicats al web <<https://castellinterior.wordpress.com/category/autors/joan-requesens/>>. Tracten sobretot de la influència de la figura de Teresa de Jesús en les actituds i obres de

Verdaguer, un renovador punt de vista, partint de la sòlida cultura religiosa, especialment teresiana, de Requesens. Sota l'epígraf «Jacint Verdaguer, poeta afectat» hi tracta: «Sentiments i versos», «Matinerament teresià», «El primer poema», «Versos per a uns pelegrins», «En un retaule del Sagrat Cor», «Per al retaule refet», «Un romanç», «Nafra d'amor», «Ni àliga ni garsa», «Sota Pedralbes», «Amb tota franquesa», «Amb un nom llatí», «Parlar clar», «Una llegenda», «Una versió castellana», «Teresa, camí de l'Àfrica?», «Els lemes teresians», «Als jardins de Salomó», «Unes altres fletxes» i «La sinceritat del poeta».

I, encara, de Requesens és l'article «Paraules de Lluïa a Verdaguer fins a nosaltres», publicat a *El pregó. Eclesial d'informació i opinió*, i el comentari sobre *Llegir Verdaguer*, de Joaquim Molas, publicat a *LENGUA & LITERATURA*. Llibre també comentat per Pere Guixà.

A l'*Anuari 22* (2014) hi aparegué publicat l'extens i erudit estudi de Joan Vilamala sobre «Verdaguer i la Creu de la Culla». En l'apartat de textos, Pol Serrabassa a «“L'Epístola dirigida al Sr. Verdaguer i Santaló” i tres noves cartes de Verdaguer» donava a conèixer diverses epístoles relacionades amb Verdaguer. Tanmateix, el nucli troncal de continguts verdaguerians tornaven a ser les conferències dictades en el marc de les IX Jornades d'Intercanvi Cultural celebrades a Atenes i Delfos: «De l'element grec en l'obra de Verdaguer», de Ramon Pinyol i Torrents i «“Grècia i Judea” de Jacint Verdaguer. Del món clàssic al misticisme», de Joan Requesens i Piquer. De Pinyol és també l'estudi dedicat a esbrinar les interrelacions de Verdaguer i el carlisme a «Verdaguer i el carlisme. Notes aproximatives», un estudi força inèdit entre els existents sobre la ideologia del poeta.

Per la seva banda, M. Àngels Verdaguer revisa les respostes literàries de Jacint Verdaguer i d'altres escriptors com a mostres de caritat —com havia fet Verdaguer amb el llibre *Caritat*, compilat i publicat amb motiu dels terratrèmols d'Andalusia de 1884— davant de fets catastròfics i crides benèfiques (en 1895, 1898 i 1901) a «La “caritat” a finals del segle XIX i principis del segle XX: Jacint Verdaguer i altres escriptors catalans».

Ramon Felipó, amb *Verdaguer i el Pi de les Tres Branques*, ens proporciona ja el 2003 un meticolós estudi sobre aquest punt clau de la geografia patriòtica verdagueriana. La reedició de 2014, corregida i ampliada, no fa sinó revalidar una aportació monogràficament molt interessant.

Aportacions de to més divulgatiu són els articles de Jordi Bilbeny, *Commemoració del 112è aniversari del traspàs de Jacint Verdaguer. Verdaguer, entre la història i la consciència*, aparegut en el fulletó que cada mes de juny, en commemoració de la data de la mort del poeta, edita «Indrets del record», capitanejats per la incansable Teresa Clota. I també, «D'Estellés a Verdaguer: l'*Oda pobra a mossèn Cinto*», de Ferran Carbó. O la valoració social, de la consolidació del mite, que Carme Torrents feu a «Del carrer al núvol. La presència social d'un escriptor com Verdaguer».

L'any 2015 compta amb tres publicacions de caire ben diferent però que són molt significatives i, en el primer cas, de les que marquen època. Tant si ho refe-

rim a Verdaguer com en el d'altres clàssics: es tracta del traspàs a l'anglès d'un dels cims de la poètica verdagueriana. Es tracta, és clar, a la traducció de *Mount Canigó. A tale of Catalonia*, introducció i traducció de Ronald Puppò, que és una fita importantíssima en l'acció que sempre s'ha tingut d'internacionalitzar les obres cabdals del poeta. Si això havia estat possible en espanyol i francès, l'àmbit anglòfon sempre s'hi havia resistit. Puppò ja havia assajat un primer intent amb *Selected Poems of Jacint Verdaguer* (2007), aleshores en l'editorial de la Universitat de Chicago, i, ara, amb una de londinenca amb el suport d'Editorial Barcino i la Fundació Carulla. Valuosíssim l'esforç de Puppò en el trasllat dels versos de Verdaguer per mantenir les traces mètriques i les rimes de l'original, i també encertada la tria de la segona part del títol.

Relacionat amb *Canigó* és també l'estudi sobre la recepció que tingué el poema en l'ambient literari del Madrid finisecular: «The reception of *Canigó*, by Jacint Verdaguer, in Madrid (1886-1902)», de Laura Vilardell, i de la dedicació del comte de Cedillo al poema, «El comte de Cedillo, excursionista i defensor de *Canigó* de Jacint Verdaguer», presentat en el marc del II Congrés Internacional de Geografia literària.

En el segon cas significatiu, hem de parlar de l'edició crítica de *Flors del Calvari* a càrrec de M. Àngels Verdaguer, una obra clau per entendre l'evolució emocional i estètica del poeta en els darrers anys de la seva vida. El pròleg, llarg i ben travat, ens introdueix en un mosaic de dues-cents vint-i-vuit composicions que són expressió del ressentiment, cants espirituals adreçats directament a la divinitat (com l'extraordinari «Sum vermis») o breus corrandes religioses que poden consolar el poeta i qualsevol lector, missió prioritària de la poesia.

I, finalment, en tercer lloc, Ramon Pinyol i Torrents és l'autor d'un magnífic llibre il·lustrat, *Montserrat al cor. Poemes*, que lliga com mai s'havia fet les visons mítiques d'un paisatge, Montserrat, i els poemes que Verdaguer va dedicar-li en els moments àlgids de la Renaixença, a la dècada dels vuitanta del segle XIX, com el ja immortal i per a molts avui «anònim» *Violai*.

Completen aquest any de publicacions el magnífic i vivencial llibre *Maleïda*, de Bernat Gasull, que ha reconstruït el recorregut que Verdaguer feu per assolir el cim de l'Aneto el 1882, seguint les passes i ampliant-les el llibre *Del Canigó a l'Aneto*, de Narcís Garolera i Curt Wittlin, que abraçava les llibretes de 1882 i 1883, editades anys abans pel mateix Garolera. Ja en el 2016, el llibre ha estat comentat per Enric Faura en un article a la *Revista de Catalunya*. Encara dins del 2015, Josep M. Domingo publicà un article divulgatiu sobre la renovació del museu de Vil·la Joana, «Història, ciutat i literatura».

L'*Anuari Verdaguer*, 24 (2016), sota el títol de «1714. Del conflicte a la història i el mite, la literatura i l'art. II Jacint Verdaguer», va dedicar un dossier a les aportacions que es feren al Congrés Internacional celebrat l'octubre de 2015. Hi aparegueren diferents contribucions sobre *L'Atlàntida*: «Manuel Rodríguez López i la traducció de "L'Atlàntida" al gallec», de Núria Camps; «Representació, mite i realitat en "L'Atlàntida" de Jacint Verdaguer», de Roger Canadell i

Rusiñol i «Un article de León Bloy sobre “L’Atlàntida” de Jacint Verdaguer (*Le Chat noir*, 31 maig 1884)», de Manuel Jorba. A més a més de les aportacions de Ramon Pinyol i Torrents i Pere Quer i Aiguadé sobre el poema «A la mort d’en Rafael de Casanova», i de Llorenç Soldevila i Balart sobre el mecenatge verdaguerià de Cambó: «Francesc Cambó mecenes de Sebastià Juan Arbó».

També, el 2016 ens ha deixat un nou intent de biografia del poeta a quatre mans a càrrec de Narcís Garolera i Marta Pessarrodona, en bona part fallida per forçar paral·lelismes amb altres autors europeus contemporanis que no venen a tomb, o per un estil poc cohesionat amb reiteracions gratuïtes que, a estones, fan força feixuga la lectura, fins al punt d’entrebancar-la als possibles lectors especialistes. Tanmateix, alguns dels annexos documentals amb textos inèdits possiblement són la part més interessant del volum. Per acabar, cal referir-se a un comentari crític, extens, amb nova perspectiva i afinada lectura del poema «Sum vermis» de Joan Santanach.

Ramon Picó i Campamar, un home de la Renaixença

DAMIÀ PONS PONS

Universitat de les Illes Balears

dppons50@hotmail.com

D. A. (2017): Diversos autors, *Ramon Picó i Campamar. Un home de la Renaixença*, Pere Salas (coord.), Pollença: El Gall Editor; «Els Fifers» 27.

En ocasió del centenari de la mort de Ramon Picó i Campamar (Pollença, 1848-Barcelona, 1916), l’ajuntament del poble on va néixer va promoure institucionalment l’Any Ramon Picó 2016, l’activitat més rellevant del qual va ser la celebració d’unes Jornades d’Estudis. Les ponències i comunicacions que s’hi presentaren han estat degudament editades en un volum que sense cap mena de dubte representa un pas endavant molt important en la coneixença de la vida i l’obra de l’escriptor.

Picó, per la seva condició de resident a Barcelona des dels onze anys, va ser un renaixencista que va actuar, tant literàriament com políticament, més a semblança dels escriptors de la seva època i generació principatins que no dels mallorquins que vivien a l’illa. Aquest fet es pot concretar doblement: la seva politització en clau catalanista ja al voltant de 1870 i la vivència sense complexos, fins i tot de manera reivindicativa, de la seva condició de xueta. En un moment en què els escriptors residents a Mallorca estaven còmodament integrats en l’ideari dels partits dinàstics de la Restauració, Picó ja era membre d’entitats polítiques obertament catalanistes. Precisament perquè va veure la qüestió nacional dels mallor-

quins més des d'una perspectiva principatina que no illenca va tenir discrepàncies públiques, abans i després del 1900, amb Miquel S. Oliver, l'impulsor principal del regionalisme polític a Mallorca. Quant a la qüestió xueta, Picó la va afrontar de manera desinhibida i posant en evidència sense subterfugis la indignitat i la injustícia amb què els xuetes havien estat tractats històricament a Mallorca. És evident que Picó va estar més condicionat per la mentalitat de la societat del lloc on va residir que del lloc on havia nascut. Tot i això, va estar permanentment connectat amb Pollença i amb Mallorca.

Picó i Campamar va ser un dels protagonistes més destacats de la Renaixença. Sobretot perquè va confluïr en la seva persona la condició d'escriptor i la de prohom del catalanisme cultural i polític: fou un dels membres (1870) i el president (1873) de La Jove Catalunya, va formar part en nombroses ocasions del nucli organitzador dels Jocs Florals de Barcelona i en fou proclamat mestre en Gai Saber (1885), va presidir el Consistori dels Jocs Florals (1892), el Centre Excursionista de Catalunya (1900-1902) i l'Ateneu Barcelonès (1902), va ser membre de l'Acadèmia de les Bones Lletres (1897), fou nomenat Fill Il·lustre de Pollença (1901), s'implicà activament en múltiples organitzacions i iniciatives catalanistes, i va treballar, a partir de 1883 i gràcies a la intermediació de Jacint Verdaguer, com a secretari personal i home de confiança d'Eusebi Güell, un personatge socialment molt rellevant i també molt influent dins el catalanisme de l'època. Després de la seva mort, Picó va entrar en els limbs de l'oblit. Primer, perquè la cultura catalana estava orientada en un sentit contrari al de l'historicisme romàntic que caracteritzava l'obra del nostre autor. I segon, perquè el sistema cultural català no va disposar fins a la dècada de 1970 de plataformes acadèmiques que es dedicassin a recuperar el patrimoni literari propi i a analitzar-lo i a fer-ne les conseqüents actualitzacions mitjançant noves recerques documentals, noves lectures crítiques i noves edicions. De la manca d'aquest tipus de plataformes sobretot en varen rebre les conseqüències negatives aquells autors que no eren els de més rellevància. Va ser el cas de Picó.

L'inici de la recuperació de la figura i l'obra de l'escriptor pollencí va produir-se al voltant de 1980 gràcies a l'atenció que va començar a dispensar-li la investigadora Margalida Tomàs. A hores d'ara ja li ha dedicat nombrosos articles monogràfics i, a més, ha tengut cura de l'edició de la seva *Obra poètica* (1983) i del volum *Discursos i parlaments* (1985). Durant la primera dècada d'aquest segle, l'estudiós Pere Farrés també va fer aportacions importants. La notable presència editorial que ha aconseguit l'obra de Picó durant els darrers vint-i-cinc anys, amb l'edició de quatre de les seves obres teatrals entre el 1998 i el 2006 —*La filla del segador*, *Garraf*, *Un de tants* i *Cor de Roure*—, així com també els nombrosos estudis i articles de què ha estat objecte —una trentena— sobretot tenen una doble explicació: d'una banda, perquè el poble on va néixer —l'ajuntament i l'editorial El Gall— ha volgut atendre degudament i activament la personalitat i l'obra del seu fill il·lustre; de l'altra, perquè a la Mallorca dels darrers temps hi ha hagut un grup de persones de nissaga xueta que han estat reivindicatius de la

memòria de la seva comunitat i que s'han esforçat per a posar en valor aquells dels seus membres que en el passat afrontaren amb dignitat i rebellia la seva defensa i el seu dret a no ser discriminats. El poema «L'adéu del jueu» de Picó és considerat un estendard d'aquesta actitud.

El volum *Ramon Picó i Campamar. Un home de la Renaixença* inclou tretze textos, els quals són classificables en diferents blocs temàtics, de vegades interrelacionats. De la vida de l'autor en parlen Joan Manuel Torres, Maria Rosa Albis i Margalida Tomàs. En conjunt, assenyalen nombrosos fets rellevants del personatge i de la seva trajectòria vital. Torres parla de la genealogia de la família. Albis reconstrueix els vincles que va mantenir amb Pollença, constants a partir de 1867, encara que d'intensitat major o menor segons les èpoques. Tomàs fa la biografia integral —breu, però densa— de Picó: la seva inicial adscripció al romanticisme més abrandat, les dificultats de caràcter professional i econòmic durant quasi una dècada, la implicació amb l'entitat La Jove Catalunya, la sòlida relació que va establir amb Tomàs Forteza i Miquel Costa i Llobera, la participació com a protagonista en els Jocs Florals de Barcelona (hi aconseguí premis i hi pronuncià discursos), la consolidació professional i l'obtenció d'un estatus social prou rellevant a partir del moment que va convertir-se en l'home de confiança d'Eusebi Güell, la seva adhesió permanent al catalanisme literari i polític d'orientació catòlica i conservadora...

Laura Miró parla de Picó amb relació a la qüestió xueta. Miró, en el resum que encapçala el seu article, valora la posició de Picó: «és un dels personatges més representatius de la lluita contra l'estigma xueta en el segle XIX». Pomar parla de la forta relació d'amistat entre Picó i Francesc Ubach Vinyeta i tot seguit analitza *La cua del xueta*, «comèdia de costums mallorquins en dos actes i en vers», estrenada l'any 1878, que Ubach hauria escrit en solidaritat amb els seus amics mallorquins de condició xueta, sobretot amb el mateix Picó.

L'anàlisi de la ideologia de Picó i Campamar és l'objectiu de les aportacions d'Antoni Marimon i de Pere Salas. Marimon afirma que «un dels intel·lectuals que millor exemplifiquen la unió entre el renaixement literari català i el primer catalanisme polític és el mallorquí Ramon Picó i Campamar». Picó sempre va ser partidari de la politització del moviment de la Renaixença, i ho va ser fent compatibles un catalanisme prou radical amb un ferm conservadorisme social, religiós i moral. Pere Salas analitza les manifestacions ideològiques de Picó que es poden extreure dels seus quatre textos teatrals fins ara publicats. La seva conclusió és que «l'autor, a grans trets, es va mantenir dins uns mateixos paràmetres al llarg de la seva vida. És a dir, feu compatible una visió nacional de Catalunya de tipus romàntica, cristiana i conservadora amb la defensa del liberalisme i de l'individualisme».

Margalida Tomàs i Carles Cabrera tracten del poeta i de l'autor teatral. Tomàs, la millor coneguda de l'escriptor, parla de l'etapa de la seva formació, més en concret de la seva poesia romàntica juvenil (1864-1872). Hi va haver un primer moment d'alternança del català i el castellà, després l'opció definitiva per l'exclu-

sivitat del català. També el pas d'unes composicions amarades de subjectivitat a unes altres de referències més externes, en part recreacions de fets i personatges de la història de Catalunya i de Mallorca. Cabrera parla del teatre inèdit de Picó. Gràcies a haver explorat el Fons Picó que es conserva a l'Arxiu General del Consell de Mallorca, ha pogut comprovar que la producció dramàtica del nostre escriptor no va reduir-se a les quatre obres fins ara conegudes. En realitat va ser autor d'un corpus teatral molt extens, format per peces breus i llargues, drames històrics i sainets costumistes.

El volum inclou tres altres articles més. Miquel Amengual publica una recerca orientada a documentar «La presència de Ramon Picó i Campamar a la premsa catalana de la seva època». Ha pogut localitzar nombroses referències a l'escriptor. La conclusió a què arriba és que «ens trobem amb un Ramon Picó molt ben emparat pel sector cultural i pel catalanisme conservador. Se'l considera un escriptor rellevant de la seva època i una persona culta i que desprèn bonhomia». Joan Ramon Veny parla d'una altra faceta de Picó, la d'erudit. En concret es refereix a la biografia i a l'edició d'una selecció dels poemes de Galceran Durall, autor del segle XVI, que va dur a terme el pollencí a partir d'haver tengut l'oportunitat de disposar dels manuscrits del poeta. Margalida Cànaves explica l'actuació i l'orientació de l'Església de Mallorca a partir del moment que Pere Joan Campins en va ser nomenat bisbe i, més específicament, parla de les relacions que va tenir Picó amb el bisbe mateix i amb el seu nucli de col·laboradors (entre altres, els pollencins Costa i Llobera i Mateu Rotger). També fa referència a la seva funció de pont entre els dirigents de la diòcesi de Mallorca i Antoni Gaudí, fins al punt que l'escriptor hauria col·laborat en fer possible la implicació de l'arquitecte en la reforma de la catedral de Palma.

Com ja hem dit anteriorment, el volum en el seu conjunt representa un salt important en la coneixença de la vida, el pensament i l'obra de Ramon Picó i Campamar. A més, en diferents articles del volum es subratlla la gran quantitat de materials existents (fons arxivístics i epistolaris) que encara no han estat aprofitats pels investigadors. Això significa que la figura i l'obra de Picó encara estan en una fase de construcció i, en conseqüència, que les aproximacions que fins ara se n'han fet, del personatge i de l'escriptor, encara han de ser considerades incompletes i provisionals.

Manuel Brunet, recuperat

OLÍVIA GASSOL BELLET

Universitat Oberta de Catalunya

ogassol@uoc.edu

1. MONTERO (2016): Francesc Montero, *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*, Catarroja, Barcelona: Afers; «Personatges» 10.
2. BRUNET (2014): Manuel Brunet, *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries. L'Empordà i els empordanesos, Testimoni privat. Reflexions i textos de postguerra d'un vencedor vençut (1940-1947)*, a cura de Francesc Montero, Girona: Diputació de Girona; «Col·lecció Josep Pla. Narrativa» 34.
3. BRUNET (2019): Manuel Brunet, *Testimoni privat. Reflexions i textos de postguerra d'un vencedor vençut (1940-1947)*, a cura de Francesc Montero, Girona: Curbet Edicions, Fundació Valvi; «Biblioteca Fundació Valvi» 31.

Fins fa relativament pocs anys, l'obra literària i intel·lectual de Manuel Brunet era encara poc estudiada. En coneixíem episodis biogràfics gràcies a les aproximacions parcials i genèriques de Mercè Miró (1988, 1989) i de Jordi Pla (1990), mentre Josep M. Casasús (1987, 1996, 1998), Jaume Guillaumet (1988, 2009) i més tard Francesc Vilanova (2010) començaven a situar el seu periodisme en el context de la història de la premsa catalana i comarcal. No seria, però, fins al 2011 que Francesc Montero faria públic l'estudi més complet sobre l'autor amb la tesi doctoral llegida a la Universitat de Girona *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la «veritat personal»*. De llavors ençà, Montero ha anat descabdellant una tasca tenaç per divulgar els resultats del seu rigorosíssim treball acadèmic, però també per brindar als lectors d'avui la possibilitat de llegir en edicions comercials si més no una part dels textos literaris i personals de Brunet, en alguns casos inèdits.

El primer fruit d'aquest esforç és la biografia *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*, una síntesi madura de la tesi en què Montero situa Brunet en els corrents culturals i polítics del seu temps mentre perfila amb traç fi el retrat d'una personalitat complexa i sovint difícil que deriva en una trajectòria professional tan sinuosa com atuïda per tensions i polèmiques. Format al Seminari de Vic, es distancia de la vida religiosa a mesura que assaona una vocació literària nascuda del gust per la tradició clàssica d'estètica noucentista, però aviat transformada en una paròdia dels tòpics idealitzants del moviment. Considerat, potser amb més matisos dels que s'han volgut veure, com una jove promesa de la renovació de la prosa catalana arran de la publicació el 1925 d'*El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries* —que reprendrem més tard— abandona la vocació literària, finalment frustrada, per centrar-se en el periodisme, una carrera que havia començat a *La publicidad* durant els anys de la Primera Guerra Mundial com a comentarista polític de perfil francofílic (p. 50). Des de llavors, Brunet treballa-

rà a plena consciència des de Barcelona per fer-se un lloc en unes estructures intel·lectuals en general poc estables —això és, dinàmiques per expansió o liquidació segons el moment— a causa dels canvis institucionals i de règim polític que van encadenant-se al llarg del segle fins ben avançada la postguerra civil i travesades alhora per la polarització del debat ideològic, que la censura franquista substituirà per la simple radicalització del discurs a favor de la propaganda d'Es-tat. Aquest context captiu de les mutacions ràpides explica els girs, defeccions i noves afiliacions de Brunet tant com el seu tarannà certament visceral i dogmàtic.

Montero fa un esforç de notable claredat per entendre sense haver de justificar les contradiccions del periodista que, després de compartir secció i un cert esperit sindicalista amb Andreu Nin a *Las Noticias* (1917-1931), es fa portaveu d'Acció Catalana des de *La Publicitat* (1928-1933) i la direcció del setmanari *Mirador* (1929-1932), transita deixant un rastre de trencadissa cap a *La Veu de Catalunya* (1933-1936), on serà un dels principals intel·lectuals orgànics de la dreta catalanista catòlica, i acaba, passant abans pels serveis de propaganda italiana de Cambó durant la Guerra Civil, al *Destino* de la postguerra, en les pàgines del qual comenta la Segona Guerra Mundial i la postguerra, exacerba la fúria anticomunista i contra el projecte republicà, abandera enfervorit la política vaticana i aprofita els dots de l'ofici per transfigurar-se de mestre del gènere d'opinió —per a molts, temible polemista— en un exegeta dels processos històrics dins dels marges limitats del règim. La trajectòria periodística de Brunet és, de fet, la cara visible d'una evolució personal i ideològica que corregeix el rumb sobre dues coordenades: un cristianisme original que es refreda amb bones dosis d'anticlericalisme i es comença a radicalitzar en canvi amb les polítiques laïcistes republicanes fins a fer-se doctrinari i integrista, i un catalanisme que vira de posicions liberals progressistes cap a la dreta més extrema a cada demostració de força de les esquerres.

No és difícil d'imaginar la quantitat gens negligible d'enemics públics i privats que deuria entaforar Brunet en el sac del temps, propens com era a més a lliurar-se sense treva a la polèmica i a perseverar-hi malgrat les conseqüències que se'n poguessin derivar. Montero ressegueix les controvèrsies memorables amb una anàlisi sempre ben contextualitzada dels fets i dels escrits: la denúncia a *La Publicitat* de l'afer Bloch de suposada corrupció política i la consegüent campanya de desprestigi de Companys, que li va valdre agressions i amenaces; l'encreuament d'insults i desacreditacions amb la premsa d'esquerres arran dels Fets d'Octubre; el desvergonyit proselitisme a *La Veu de Catalunya* en les eleccions de febrer de 1936 culminat amb el pronòstic —desenfocat i miop— de la victòria de la Lliga, que se li giraria en burles vexatòries des d'*El Bé Negre*, d'on s'havia convertit en un blanc habitual; les acusacions recíproques amb l'exili francès i la clandestinitat a les pàgines de *Destino*, o la croada moralista contra les excentricitats de Dalí, d'on només podia sortir-ne escaldat i que és l'exemple manifest de com un tema se li podia tornar una obsessió cega.

La biografia, que és de fet un retrat intel·lectual emmarcat en la història del periodisme, situa el personatge en els debats i tensions dels anys 20 i 30, que seran

les claus de volta amb què Brunet sustentà l'anàlisi de la realitat en els seus articles i cròniques periodístiques. Ariet de les esquerres a escala nacional, en l'escena internacional adverteix dels perills del comunisme, assenyala el feixisme com una solució necessària per a Itàlia, recela del nazisme com a doctrina política pagana i s'enquadra sense fissures en el vaticanisme. Acabada la Guerra Civil, ja de retorn a Catalunya des d'Itàlia i després de passar el procés de depuració que li permetria continuar treballant a la premsa, comença de la mà d'Ignasi Agustí i de Carles Sentís una nova etapa professional, a *Destino* i a altres mitjans públics, marcada necessàriament pels límits que imposava la censura per bé que coherent en molts aspectes amb la trajectòria anterior. Una cosa, però, havia canviat substancialment, a més del règim, la repressió, les consignes i la propaganda. Baldat per les ferides d'anys de crítiques i escarnis públics, esclau del pànic pel trauma incommensurable de la guerra i incapaç d'adaptar-se a unes circumstàncies tan dramàtiques com hostils, Brunet es torna més dogmàtic i iracund al ritme que pren distància dels cenacles barcelonins des de Figueres, madura un ànim de derrota personal i es reclou endins d'un cristianisme fanàtic. En la intimitat dels seus escrits personals es reconeix llavors com un «vencedor vençut», un epítet amb què Montero resumeix l'etapa compresa entre la fugida a Itàlia el 1936 i la seva mort el 5 de gener del 1956 (p. 223-343).

La realitat d'aquest període presenta, en efecte, un home inadaptat i incapaç de recuperar la posició hegemònica dels seus anys de plenitud professional. La correspondència privada i les notes disperses en papers i quartilles que Brunet va desant al calaix durant els anys més penosos de la postguerra són una mostra d'allò més transparent d'aquesta consciència de fractura personal i col·lectiva. Montero, que coneix fins al darrer detall el Fons Manuel Brunet (dipositat a la Universitat de Girona el 2008), exhuma en la biografia aquells fragments que puguin revelar, a l'ombra de la imatge pètria de Romano —l'heterònim amb què signava a *Destino*—, el que entén que són «les seves motivacions autèntiques, ocultes als lectors» (p. 224). És de celebrar que, amb el suport de la Fundació Valvi, ell mateix hagi aplegat el 2019 i per primera vegada aquell conjunt de notes, malauradament sense datar i conservades en un ordre distint de l'original, sota el títol *Testimoni privat. Reflexions i textos de postguerra d'un vencedor vençut (1940-1947)*, que completa —potser per alimentar el volum— amb la narració, també inèdita, *Vigília de Corpus a Girona* i un apèndix fotogràfic.

Les notes, redactades entre 1940 i 1945, són de fet una reacció correctiva cap endins a l'autocensura acceptada de cara a enfora. En molts fragments, Brunet persevera en la filípica, tant o més venjativa fins i tot que en els seus articles de premsa, contra dirigents republicans, comunistes i anarquistes, a qui acusa de negligir responsabilitats els uns i d'assassins incontrolats els altres —«No creguéssiu pas que afusellant Lluís Companys regalem un màrtir als catalans. Els endosseu un mort que sempre farà pudor» (p. 107), «Els comunistes no perdonaven: mataven científicament» (p. 95), arriba a escriure. O es referma encara en el judici contra els burgesos «traïdors» (p. 79) i «dèbils mentals» (p. 78), que entén

culpables d'haver abandonat el país a mans dels extremistes. A més de ser un testimoni del grau d'impregnació de la llengua del franquisme, en què l'imaginari antimaçònic i antisemita és tan inseparable del relat de la història com la divisió categòrica d'Espanya en *roja i blanca*, el cert és, però, que un bon plec d'escrits són xiscles emmordassats que en altres circumstàncies haurien esclatat a ple pulmó per rebatre posicions oficials o denunciar injustícies instal·lades en la realitat social i cultural d'aquells anys. Brunet s'exclama de l'estraperlo, s'affligeix per la pobresa, lamenta la voracitat de la censura de premsa, es dol que en l'eucaristia i el catequisme es veti el català i de la persecució de «les llengües regionals» (p. 124), desconfia de Falange, fa passos en direcció a la monarquia o advoca per la reconciliació entre els vencedors i vençuts, encara que no aclareixi en quins termes s'hauria de resoldre. Era un vencedor vençut? Sens dubte Brunet se'n sentia i les raons que dissolen l'antinòmia s'intueixen rere cada reflexió i sentència. Aquesta resposta, però, que és útil per entendre'n el capteniment, per aprofundir en definitiva en les contradiccions i fissures d'un individu en tensió amb les circumstàncies, es torna força més estèril en canvi per explicar el camp de joc intel·lectual, o cultural si es vol, en què interactua i pren posició. El matís no és menor perquè determina l'anàlisi de la història.

En l'evolució ideològica i personal de Brunet hi ressonen, ben mirat, les convulsions de la primera meitat del s. xx. La seva obra literària, encara que menor, no queda al marge d'aquesta sintonia. Gràcies a la feina encomiable de Montero de recuperar-la, el lector d'avui té al seu abast la narració de 1925 *El meravellós desembarcament dels grecs a Empúries*, l'assaig de 1943 *L'Empordà i els empordanesos* —aplegats ara en un sol volum publicat per la Diputació de Girona el 2014—, i el relat inèdit escrit el 1947 *Vigília de Corpus a Girona* —inclòs dins de *Testimoni privat*. Llegides en ordre d'escriptura permeten veure com aquella inquietud seva de mitjan anys vint per renovar els models estètics, fos més o menys vàlid el producte finalment resultant, se li esfuma a la postguerra en favor d'una escriptura que perd tot interès per jugar amb la pròpia tradició cultural i que s'atura bé en el tipisme i el retrat de paisatge bé en una devoció religiosa que malament suporta el pas del temps.

Constel·lació tasiana

TERESA IRIBARREN

Universitat Oberta de Catalunya

tiribarren@uoc.edu

BACARDÍ & FOGUET (2018): Montserrat Bacardí i Francesc Foguet (curadors), *Constel·lació tasiana: contextos i relacions*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; «Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 16.

La divulgació de la ingent tasca cultural desenrotllada pel multifacètic Rafael Tasis (Barcelona 1906 - París 1966) ja va produir-se arran de la seva mort, quan el 1967 van veure la llum dues biografies —signades una per Josep Maria Poblet i l'altra per Miquel Arimany—, i va tenir posteriorment una certa continuïtat en escrits de caire memorialístic de diversos autors, com ara Albert Manent —qui el considerava «cònsol dels catalans de la diàspora», com recorda Jaume Ferrer (p. 129)—, i en estudis com els d'Adriana Danés i Sílvia Coll-Vinent.

Tasis, però, no va assolir un reconeixement institucional fins que la Institució de les Lletres Catalanes va publicar *Centenari Rafael Tasis (1906-2006)* a propòsit de l'efemèride. Aquest reconeixement es consolidà i s'amplificà amb la cessió dels seus papers privats a la Càtedra Jordi Arbonès de la Universitat Autònoma de Barcelona el 2013. L'exhumació del Fons personal Rafael Tasis —que consta d'uns 3.000 documents d'entre 1930 i 1967, el catàleg en línia del qual pot consultar-se al portal de la Biblioteca d'Humanitats de la UAB— ha propiciat la publicació d'un gruix creixent de material inèdit, de reculls de correspondència i d'estudis a l'entorn de la figura de l'autor i dels seus cercles, impulsada i, en bona part, editada per dos professors de la mateixa universitat, Montserrat Bacardí i Francesc Foguet. Bacardí i Foguet han estat també els organitzadors dels dos Seminaris Rafael Tasis celebrats fins ara: les ponències del primer van recollir-se a *Rafael Tasis (1906-1966), cinquanta anys després* (2016); les del segon, al volum que ressenyem, *Constel·lació tasiana: contextos i relacions* (2018) —publicats ambdós per la Societat Catalana de Llengua i Literatura, de l'Institut d'Estudis Catalans. Amb aquesta darrera publicació, que explota sobretot la veta epistolar de la pedrera tasiana, se'ns ofereix una radiografia encara més precisa de la vida pública i privada de l'autodidacte escriptor, crític, traductor, historiador, polític i llibreter de la Rambla dels Caputxins.

El volum, que s'acomoda sense friccions en la historiografia i la filologia catalanes contemporànies hegemòniques, es nodreix de textos de tres distintes tipologies. El primer és una síntesi històrica de quatre decennis (1920-1960) de la història del catalanisme cultural i polític, en què Tasis només hi apareix molt tangencialment; els dos capítols següents són anàlisis crítiques d'obres creatives i d'història de la literatura tasianes; les cinc aportacions que completen l'estudi estan totes elles plantejades amb un mateix patró, això és, en clau de *vides paral·*

leles entre Tasis i un altre prohoms de la mateixa corda, articulades fonamentalment a partir de la correspondència conservada. Finalment l'annex, una bibliografia completa i classificada per gèneres de l'obra tasiàna, que treu a la llum peces que encara no s'havien catalogat, clou el llibre, tot corroborant l'enorme capacitat per a l'escriptura de l'autor.

Carles Santacana i Torres (UB) exposa succintament a «Cultura i política a Catalunya (1920-1960). Entre el somni de la construcció i la realitat de la destrucció» les principals fites i vicissituds de la vida cultural i política en l'arc temporal marcat per les dues dictadures, la Guerra Civil i l'exili, en què situa l'acció de prohoms i consigna els vaivens dels projectes institucionalitzadors d'un país sense Estat. La funció d'aquesta síntesi és proporcionar el context en el qual es desenrotlla l'acció cultural de clar signe catalanista de Tasis i de coetanis seus, i permet entendre que el «somni cultural i polític del catalanisme democràtic» (p. 30) que perseguí la generació de preguerra, i que el franquisme va anorrear, no va ser secundat pels joves dels seixanta, que van trobar en el marxisme la manera d'enfrontar-s'hi.

En el terreny estrictament de les lletres, com dèiem, s'ubiquen els dos textos següents; el de Josep Camps i Arbós (UOC), «Situació de Rafael Tasis en la literatura catalana del segle XX», posa el focus en la producció narrativa i la crítica tasiànes, mentre que el de Jordi Malé (UdL), «El cànon poètic català del primer terç del segle XX. La proposta de Rafael Tasis», es consagra al gènere poètic. Imbricant informació dels dietaris de l'autor i de bibliografia sobre ell i el període, Camps demostra fins a quin punt la creació literària i la crítica —iniciada a *La Publicitat* el 1929 i l'any següent al prestigiós setmanari *Mirador*— van estar sempre imbricades amb l'activisme polític. Camps posa en relleu la faceta de promotor del gènere novel·lístic de Tasis, prou manifesta ja a l'estudi *Una visió de conjunt de la novel·la catalana* (1935) i, especialment, en el conjunt de novel·les que publicà entre 1924 i 1962, de les quals consigna temàtiques, gèneres (a destacar, la novel·la detectivesca) i estètiques, així com les accidentades vicissituds editorials. Malé, al seu torn, analitza els estudis *La literatura catalana moderna* (1937) i *Un segle de poesia catalana* (1968), que posa en relació amb altres estudis i antologies poètiques —de Folguera, Arús, Saltor Bertrand, Schneeberger, Grossmann, Giardini, Martí de Riquer, Miquel i Vergés, Teixidor i, sobretot, Nicolau d'Olwer. Combinant la mirada entomològica i comparativa, Malé valora l'aportació del filòleg —sense formació acadèmica, expert en novel·la i en un context disciplinari a les beceroles de la institucionalització— en els seus assajos de configuració d'un cànon poètic dels tres primers decennis del segle. En aquest capítol és especialment interessant resseguir les coincidències amb d'altres estudiosos, els comentaris entorn de l'afiliació maragalliana de Salvat-Papasseit, el tractament dels avantguardistes, les reticències envers Sagarra i l'aposta per Riba.

Montserrat Corretger (URV), autora de *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn* (2011), exposa a «L'amistat de dos crítics entre la República i el franquisme: Rafael Tasis i Domènec Guansé», a partir fonamentalment de

papers privats —aquest és l'únic capítol sense apartat bibliogràfic—, la relació personal i intel·lectual entre ambdós autors: esbossa les línies generals del seu diàleg epistolar, dels comentaris crítics que es van dedicar recíprocament i, en darrera instància, consigna la productiva col·laboració transatlàntica a l'hora d'articular accions culturals conjuntes —Tasis des de Catalunya i Guansé des de Xile. Jaume Ferrer i Puig (UOC), autor de *Josep Maria Poble: Periodisme i acció* (2018), a «Rafael Tasis i Josep Maria Poble: (re)construir el país des de la literatura i el compromís polític» consigna punts en comú de les trajectòries literàries i polítiques d'ambdós intel·lectuals, i relata com es teixí la seva amistat a partir de l'exili parisenc, que perdurà en tornar a Barcelona, on coincidiren en tertúlies i col·laboraren en iniciatives teatrals. Al capítol «Rafael Tasis, crític i confident literari d'Odó Hurtado», Francesc Foguet i Boreu també contextualitza a París l'establiment d'una complicitat ja sovintejada entre Tasis i l'autor del recull de contes *Unes quantes dones* (1955), que s'establí a Mèxic i no tornà a Barcelona fins al 1965, on morí l'any següent. Promotor de la narrativa d'Hurtado en el terreny públic —ressenyés a *Pont Blau*, venda d'exemplars a la llibreria— i en el privat —l'esperonava a presentar-se a premis literaris—, en valorà especialment la novel·la *Es té o no es té* (1958), que en les cartes a l'amic es posa de manifest fins a quin punt la considerava molt millor que no pas *El mar* (1958) de Blai Bonet —una estimació, val a dir-ho, no massa afortunada. A partir de la correspondència conservada de manera incompleta —falten les cartes enviades per Tasis—, a «La relació epistolar de Vicenç Riera Llorca amb Rafael Tasis» Josep Ferrer i Joan Puigadas (Fundació Pere Rorines) reconstrueixen les temàtiques bàsiques de les missives que s'enviaren entre Mèxic i Catalunya ambdós escriptors, entre les quals destaquen *Pont Blau* —en la qual Tasis publicà més d'un centenar d'articles—, els premis literaris, la publicació d'articles i les trameses de llibres de l'exili a Catalunya. I, en darrera instància, Jordi Manent i Tomàs, a «Rafael Tasis i Albert Manent, dues generacions amb semblances: tastaolletes, activistes i homes pont de l'exili», explica com Albert Manent, molt més jove que Tasis i amb una trajectòria molt distinta —des de 1980 tingué càrrecs institucionals rellevants—, en reconegué el mestratge. En aquest cas, com que s'han conservat poques cartes —21, i força d'elles giren a l'entorn de publicacions per a *Serra d'Or*—, Jordi Manent opta per indicar les similituds entre llur obra i acció cultural, així com la rellevància que tingueren per estimular contactes entre els exiliats i Catalunya.

Aquesta nova compilació d'anàlisis, semblances i síntesis de correspondència —que brinden informació, de caire eminentment descriptiu, complementària als volums de cartes de Joan Fuster (2009, 2010, editades per Garcia i Raffi), de Pere Calders (2012, editades per Bacardí i Foguet) i les creuades amb Ramon Xuriguera (2010, editades per Camps)— fan encara més cabalós el gruix d'estudis tasiens. Aquesta suma de visions polièdriques de l'escriptor, que gairebé ratllen la micro-història, no persegueixen una erudició estèril sinó afegir-se al boom de recuperació de la memòria col·lectiva a què estem assistint des de principi de mil·lenni. Gràcies a la tasca de mediació dels estudiosos, se'ns destil·la del voluminós con-

junt de documents del Fons Rafael Tasis un coneixement més precís, per bé que a voltes un punt massa museïtzat, de la perseverant resistència cultural enfront de les dues dictadures que van desplegar aquests intel·lectuals —tots homes— d'eminent signe catalanista, en un context d'extrema precarietat, especialment a l'exili. L'obra que ens han llegat, si bé no sempre figura en un lloc destacat del cànon, forma part ineludible d'un passat que les noves generacions convé que coneguin per entendre la història de la cultura catalana dels segles XX i XXI.

Novetats a l'entorn de Màrius Torres

MARTA GORT I PANIELLO

Universitat de Lleida

marta.gortpaniello@gmail.com

1. TORRES (2017): Màrius Torres, *Tries de poemes (1938)*, Lleida: Aula Màrius Torres, Pagès Editors.
2. D. A. (2017): Diversos autors, *De poeta a poeta. 36 poetes comenten 36 poemes de Màrius Torres*, Josep Camps i Arbós, Imma Farré i Vilalta (eds.), Lleida: Aula Màrius Torres, Pagès Editors.
3. D. A. (2018): Diversos autors, *La ciutat d'ideals que volíem bastir. Màrius Torres i la literatura del seu temps*, Josep Camps i Arbós, Imma Farré i Vilalta i Joan R. Veny-Mesquida (eds.), Lleida: Aula Màrius Torres, Pagès Editors.

La Càtedra Màrius Torres en la seva voluntat de difondre l'obra i promoure l'estudi de Màrius Torres ha publicat, durant els darrers dos anys, tres volums relacionats amb l'obra del poeta.

Tries de poemes (1938) és un facsímil de gran valor per a l'estudi de la formació del poeta com a tal, ja que mostra els passos que segueix Màrius Torres en la creació de la seva obra i en la seva transformació de «metge que fa versos» a «aquesta cosa absurda: un poeta líric». Aquest volum es publica amb motiu de la commemoració del 75è aniversari de la seva mort i conté *Totes les poesies 1933-1938 (1938)* i *Tria de poesies de Màrius Torres per a Joan Sales (1938)*. *Totes les poesies* conté setanta-sis poemes mecanografiats en els quals s'aprecien correccions i anotacions autògrafes on el poeta exposa la seva més sincera valoració dels textos. *Tria de poesies de Màrius Torres per a Joan Sales* consta dels trenta-dos poemes que Màrius va enviar a Joan Sales sota aquest títol l'octubre de 1938, així com també els tretze poemes i tres traduccions enviades dos mesos més tard que inclouen nous poemes, poemes no inclosos en la primera tramesa o noves versions. Aquest recull conté ja el que seran, pràcticament, les versions definitives dels

poemes. L'any 2010 la *Càtedra Màrius Torres* va publicar els facsímils dels tres primers reculls de poesia que el poeta havia escrit durant els anys 1927 i 1936 com a motiu de la celebració del centenari del seu naixement. La comparació dels cinc reculls que apleguen els dos facsímils permet observar com Torres va construir la seva pròpia veu poètica.

De poeta a poeta (2017) és una proposta literària innovadora que té com a referents els volums *Lectures de Salvador Espriu* a cura de Carles Torner (Barcelona, Proa, 2004) i *Quan em llegiu* dedicat a Narcís Comadira (Barcelona, Edicions 62, 2013). El volum abraça trenta-sis poemes de Màrius Torres comentats per trenta-sis poetes de generacions i adscripcions literàries molt diverses: Amat Baró, Eduard Batlle, Josep Borrell, Antoni Clapés, Jordi Cornudella, Francesc Culleré, Joan Francesc Dlamau, Carles Duarte, Rosa Fabregat, Marc Granell, Ramon Guillem, Bernat Huguet, Lluís Maicas, Juanjo Manau, Albert Mestres, Dolors Miquel, Clara Mir, Anna Montero, Anton Not, Salvador Oliva, Jordi Pàmias, Josep Pedrals, Pere Pena, Joan Perelló, Joan Pomar, Pere Antoni Pons, Jaume Pont, Susana Rafart, Pere Rosselló, Vicent Salvador, Màrius Sampere, Eduard Sanahuja, Magí Sunyer, Víctor Verdú, Blanca Llum Vidal i Júlia Zabala.

Pancatalanista, eclèctica i intergeneracional són, segurament, els tres adjectius que millor defineixen la naturalesa d'aquesta obra. En primer lloc, els autors triats en el volum representen la pràctica totalitat de les diferents procedències lingüístiques de la catalanofonia. En segon lloc, la diversitat de les afinitats estètiques dels comentaristes afavoreix l'aparició de comentaris de molt diversa índole, en el fons i en la forma, ja que n'hi ha des dels més acadèmics fins als més literaris, en forma de carta o de poema. Finalment, la diversitat ateny també les franges d'edat dels comentaristes. En definitiva, com indiquen Camps i Farré en la justificació del volum:

els interlocutors de Màrius Torres no són en primera instància crítics literaris que apliquen amb justesa i mètode els instruments d'anàlisi d'aquesta disciplina literària, sinó altres companys de combat poètic que, sota el seu prisma singular, posen al descobert els sentits plurals que estotja la poesia de Torres i alhora, i de manera indescrutable, ens obren les portes a la seva pròpia manera de sentir i de viure el fet poètic.

Aquest diàleg polifònic de poeta a poeta —d'aquí el títol del volum— endinsa el lector dins el món subjectiu de la interpretació poètica a partir de trenta-sis propostes de relectura que esdevenen valuoses i íntimes comprensions de la poesia de Torres.

La ciutat d'ideals que volíem bastir (2018) és un recopilatori dels estudis presents en el II Simposi Internacional Màrius Torres que es va celebrar a Lleida durant els dies 26 i 27 d'octubre de 2017. La contextualització de l'obra del poeta lleidatà es duu a terme a partir de tres línies d'estudi. En primer lloc, Enric Bou situa Màrius Torres en el context de la poesia europea de la primera meitat del

segle xx tenint en compte la seva tasca com a lector, traductor i poeta. En segon lloc, Joan Veny analitza la llengua del poeta en dos registres molt diferents: el poètic i l'epistolar, més espontani però no menys literari. Finalment, Francesc Foguet tracta el pensament polític del poeta a partir de la Segona República espanyola. Donat aquest marc inicial, els posteriors estudis s'agrupen de forma temàtica al voltant de cinc blocs diferents.

Dins les lectures de Màrius Torres, Lluís Alpera fa una contribució de títol més personal en què conversa íntimament 'de poeta a poeta' amb Màrius Torres; Dominic Keown en "Cançó a Mahalta" situa el poema dins el context de la Nova Cançó i els corrents paral·lels als Estats Units i a la resta d'Europa; Xavier Macià i Núria Perpinyà analitzen els motius de la caiguda i el vertigen en tres poemes; i Albert Mestres tracta les influències i l'estructura de l'obra dramàtica de Torres *Una fantasma com n'hi ha poques*. En la secció dedicada genèricament a les relacions, Margarida Prats estudia el diàleg epistolar entre Màrius Torres i Mercè Figueras; Andratx Badia analitza els paral·lelismes entre les visions literàries de Màrius i les d'un altre escriptor lleidatà: Magí Morera; Jordi Oviedo exposa les traces de Torres en l'obra de Vicent Andrés Estellés, i Josep M. Sala-Valldaura, en la de Josep Palau i Fabre.

L'apartat dedicat a la música inclou l'edició i anàlisi d'Irene Klein de les composicions musicals de Màrius; Mireia Lleó assenyalava l'estreta relació que mantenen les seves poesies amb el *lied* i amb alguns aspectes de la música barroca, i Joaquim Rabaseda se centra en la tasca que desenvolupà Màrius com a crític musical.

A continuació, diferents traductors exposen la seva experiència de traduir la poesia de Màrius Torres als seus idiomes respectius: Olga Nikolaeva i Andrei Rodoski al rus, Jana Balacci al romanès i Àxel Sanjosé a l'alemany.

Atesa la importància de transmetre el valor de l'obra de Màrius a les generacions posteriors, no podia faltar un apartat dedicat a la didàctica. En aquest, Teresa Devesa i Montserrat Vilà dibuixen una proposta que engloba la interdisciplinarietat de la literatura de Torres amb les llengües clàssiques; Moisès Selfa pretén acostar els joves al tema de la mort a partir de la poesia torressiana; Carme Torrelles proposa una forma per potenciar la creativitat, recitació i comprensió de la poesia a través de referents compartits pels joves com són els elements naturals.

Finalment, el volum es tanca amb dos estudis sobre el context literari en què es produí l'obra del poeta lleidatà: el de Jordi Malé sobre les relacions entre artistes i escriptors, i el d'Arnau Vives sobre les lectures i traduccions orientalistes de Marià Manent.

XAVIER MONTOLIU PAULI

Institució de les Lletres Catalanes

xavixu@hotmail.es

4. TORRES (2017): Màrius Torres, *Sfinxul din noi. Antologie poetică*, a cura de Jana Balacciu Matei, Bucarest: Editura Meronia (Biblioteca de Cultură Catalană, 41).

En ocasió del setanta-cinquè aniversari de la mort de Màrius Torres (1910-1941), i impulsada per la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida i amb la col·laboració de l'Institut Ramon Llull i de l'Ajuntament de Lleida, l'any 2017, l'Editorial Meronia de Bucarest va publicar l'antologia *Sfinxul din noi. Antologie poetică*.

Com no podia ser d'altra manera, la traductora i catalanòfila resident a Bucarest, Jana Balacciu Matei, va traslladar per primera vegada al romanès trenta-nou poemes de Torres. La selecció de poemes, feta per la mateixa traductora, es va dur a terme a partir de l'edició *Poesies de Màrius Torres* (Pagès Editors: Lleida, 2010). L'antologia bilingüe català-romanès es va publicar amb el títol del poema «L'esfinx interior» a la col·lecció Biblioteca de Cultura Catalana que, amb aquesta nova traducció, arribava al volum número 41. D'aquesta manera, Torres s'afegia a la nòmina d'altres poetes catalans publicats per Meronia: Joan Maragall, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, Montserrat Abelló, Miquel Martí i Pol, Francesc Parcerisas, Maria-Mercè Marçal o Carles Duarte.

Per aquesta edició es va reproduir a la coberta del volum una fotografia perfilada del poeta i per a la contracoberta el facsímil manuscrit del poema «Aniversari» (datat el primer de setembre de 1941), documents cedits pel Servei de Documentació de la Biblioteca de la Universitat de Lleida.

El volum conté un descriptiu pròleg intítulat en romanès «Màrius Torres, poet atemporal» de la professora Margarida Prats, en el qual repassa la vida i l'escriptura, el combat del poeta al sanatori de Puig d'Olena per acabar amb uns comentaris sobre la selecció dels poemes feta «amb sensibilitat i intel·ligència» per la traductora, que permeten al lector romanès de resseguir els temes (la música, la mort, la temàtica artística o religiosa) i els procediments retòrics de l'obra poètica del poeta de Lleida.

En definitiva, amb la lectura d'aquesta antologia, el públic romanès disposa d'un retrat essencial i fidel a l'obra de Torres que recorre tant el jo poètic que transcendeix l'experiència pròpia com el jo poètic que s'adreça a figures al·legòriques com la música o la divinitat. En la traducció romanesa flueix la llengua i el ritme més genuïns del Torres líric amb solucions naturals que, certament, fusionen forma i fons. Val la pena de remarcar el bon resultat aconseguit en les rimes de la traducció romanesa no només en els casos d'estrofes canòniques com ara els sonets «Presència», «Els noms», «Arbor Mortis», «Pelegrins», «La Ciutat Llunyana», sinó també en poemes com «Cançons a Mahalta» o altres. Vet aquí una petita mostra:

«Això és la joia» «Aceasta e bucuria»

Això és la joia – ser un ocell, creuar un cel on la tempesta deixà una pau [intensa.	Aceasta e bucuria – să fii pasăre, să [te-mplânți în cerul lăsat de furtună în adâncă pace.
I això és la mort – tancar els ulls, [escoltar el silenci de quan la música comença.	Și aceasta e moartea – să închizi ochii, [s-ascuți liniștea, din clipa când muzica se desface.

ARNAU BARIOS GENÉ

Universitat de Sant Petersburg

arnau36@hotmail.com

5. TORRES (2018): Màrius Torres, *Cmuxu* [Stikhí] / *Poesies*, a cura d’Olga Nikolaeva i Andrei Rodoski, Sant Petersburg: Nestor-Istoria.

Els traductors de poesia al rus solen respectar amb prioritat el metre i la rima de l’original i el lector de versos sovint desconfia d’una traducció que no cuida els aspectes formals si troba que els poemes, massa “literals”, no hi tenen una vida autònoma i no funcionen com a poemes russos. És en l’exigència d’aquesta tradició que s’emmarca l’antologia bilingüe de poemes de Màrius Torres *Stikhí*, publicada el 2018 a Sant Petersburg i presentada al setembre al Museu Akhmàtova d’aquesta mateixa ciutat.

Un pròleg de Margarida Prats, introducció concisa i aclaridora a un poeta encara prou desconegut a Rússia, anima a la lectura dels trenta-vuit poemes de Torres que segueixen i que han transvasat al rus els dos traductors Olga Nikolàieva (*Sonata da Chiesa, Dia clar, La torre, Taula preraphaelita, Abendlied, Al present, Presència, “Sé que hauré d’oblidar...”*), “*Dispars de caçadors sobtant la tarda clara!*”, *La lectura dels àngels, Paisatge antic, La Venus impassible, La sargantana, Finestra*) i Andrei Rodoski (“*Dolç àngel de la Mort...*”, *Paraules de la Nit, “En el silenci obscur d’unes parpelles closes...”*), *El combat dels poetes, La nit dels vagabunds, “M’he despertat tot sol en un antic jardí...”*), les sis *Cançons a Mahalta, La Ciutat Llunyana, Molt lluny d’aquí, “Tot és lluny, en la nit...”*), *Això és la joia, Mozart, Record d’una música, L’esfinx interior, Tres amigues, “Aviat als asils i als bancs de la ciutat...”*), *El pont, Nit de vent, Cançó a Mahalta*). Tot i l’autoria clarament adscrita de la versió de cada poema, Nikolàieva i Rodoski van col·laborar i consultar-se durant tot el procés de traducció, ja que, en la lectura seguida i cronològica dels poemes que ofereix el llibre, no es nota cap desnivell de qualitat ni cap variació brusca de to.

Nicolàieva i Rodoski conserven la musicalitat i les profunditats de sentit de l’original, assolint una adaptació flexible a les exigències mètriques del sistema

rus: la traducció no sols respecta la forma de l'original, sinó que, en una feina doble, s'adequa al rígid sistema de peus accentuals que demana la poesia russa tradicional. Aquest difícil treball d'aclimatació s'acaba d'acomplir amb èxit gràcies a una sèrie de troballes poètiques, que donen vivor i autonomia al text traduït. Per exemple, la rima inusitada “*obiàtia*” / “*vñimat' ia*” (a “*M'he despertat tot sol...*”) o una colla d'al·literations subtils, com “*na krixe koixka*” (a *La torre*) o “*tuguie, térpkie, kak dobri vinograd*” (a *Dispars de caçadors sobtant la tarda clara!*). Aquest darrer vers, que equival al “*seran tersos i plens com els bons moscatells*” de l'original, té, a més, la virtut de ressonar per associació amb la veu d'un conegut poeta rus de principis de segle, Nikolai Gumiliov. Si l'objectiu d'una traducció com aquesta no consisteix només en fer sonar una nova veu, sinó també en obtenir-ne un eco amb les veus del lloc d'arribada, un intercanvi entre herències diferents, la traducció de Màrius Torres que presenten Nikolàieva i Rodosski, plena de ressonàncies, ho aconsegueix.

Vigència de Manuel de Pedrolo

ELISABET ARMENGOL
Universitat de Barcelona
earmengol24@gmail.com

BACARDÍ & FOGUET (2018): Montserrat Bacardí i Francesc Foguet (eds.), *Vigència de Manuel de Pedrolo*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Milà i Fontanals» 65.

«Potser algú parlarà per mi
i dirà de què és fet el meu silenci.»
Manuel de Pedrolo, «Potser»

Un dels (molts) problemes que Marina Garcés anuncia en relació amb el *modus operandi* de la nostra societat actual és que ens hem convertit en il·lustrats i analfabets al mateix temps. Amb la qual cosa, si bé disposem d'un gran abast de coneixements, ens trobem davant d'una incapacitat d'acció alarmant: «No n'hi ha prou de tenir accés al coneixement disponible del nostre temps, sinó que el que és important és poder relacionar-nos-hi de manera que contribueixi a transformar-nos a nosaltres i el nostre món» (GARCÉS 2018: 45). Aquest saber sense praxi va ser una de les grans preocupacions que va neguitejar també Manuel de Pedrolo al llarg de tota la seva obra, no solament en una primera etapa en què s'identificava amb la definició de l'existencialisme com a filosofia de l'acció, també es percep en els seus darrers diaris i en molts dels personatges de les seves novel·les.

I així, l'escriptor segarrenc, fermament convençut del poder de la paraula com a interpellació i eina de projecció social, va crear tot un imaginari a partir de la realitat que l'envoltava, del continu esdevenir de l'ésser i de la seva constant reflexió; un projecte encomiable a despit de ser, en paraules d'Espriu, «un campió de natiació condemnat, al país de Lilliput, a recórrer un petitíssim vas d'aigua». I consti que Xavier Garcia recupera aquesta citació en el pròleg de l'*Obra poètica completa: 1931-1990*, fent referència al Pedrolo poeta; tanmateix es pot fer extensiva a tota la seva obra.

D'això, se'n fan ressò els articles que integren el volum *Vigència de Manuel de Pedrolo*, amb els resultats del simposi celebrat a l'Institut d'Estudis Catalans els dies 11 i 12 d'abril del 2018 i que, tot plegat, proposen una revisió sistemàtica de l'autor i la seva obra a partir de la relectura crítica des dels diferents gèneres que va conrear amb la voluntat de contribuir a renovar la literatura catalana i consolidar el públic lector.

Aquesta múltiple interpretació des de l'actualitat també ha permès matisar alguns tòpics que s'han anat perpetuant, i així mateix aprofundir en els aspectes que han convertit l'autor en un clàssic, com ja feia intuir la profecia de Rafael Tasis, quan anunciava que «probablement haurà d'ésser considerat com el novel·lista més important que s'hagi donat a Catalunya després de Narcís Oller». Indirectament, també es construeix una llista de títols que no es podria denominar canònica, però sí que serviria de base per començar a traçar la que seria una primera aproximació global a l'autor en el segle XXI.

Si Pedrolo va ser l'escriptor que cercava constantment la llibertat, l'aspirant a utopies, una veu incòmoda, l'intel·lectual compromès i un lector incansable, per a Antoni Munné-Jordà és, *in primis*, l'autor del *Temps Obert*, l'obra que més bé el representa en conjunt. Segurament, Pedrolo, a qui mai li han complagut les etiquetes, refusaria aquesta definició, o bé potser l'acceptaria *cum grano salis*, perquè recordem-ho, aquest ambiciós projecte no va tenir la recepció esperada i va restar inacabat. Sigui com sigui, és innegable, tal com matisa Munné-Jordà, que el concepte especulatiu del cicle —en el qual diferents circumstàncies obren diferents possibilitats— ha obert camins a altres escriptors i ha establert punts de contacte amb moltes obres reconegudes, com és el cas de l'univers paral·lel i alternatiu de Cărtărescu a *Solenoid* i el recent *4,3,2,1* de Paul Auster.

El fet de cercar les formes que més s'adeien als seus propòsits creatius farà que Pedrolo esdevingui difícil de classificar, per no parlar de les dificultats del decalatge entre la recepció de l'obra publicada i el que realment era l'obra escrita, cosa que tampoc hi ajuda. És per aquest motiu que Jordi Coca, amb «Pedrolo quaranta-sis anys després», ens convida a escatir la diferència de temes entre les obres del Pedrolo «escrit» i el Pedrolo «editat», com si es tractés de dos autors diferents, però sobretot ens repta a apreciar l'agosament i la llibertat que va suposar que Pedrolo parlés de sexe, de repressió, d'exili i tortura, temes gens habituals a literatura catalana d'aleshores, ni en la publicada ni en la inèdita.

D'aquest fort interès per la política, es comprèn que l'escriptor no només es dediqués a la part creativa, sinó que també se sentís atret per l'assaig i l'articulisme. Xavier Ferré se centra en aquesta vinculació entre obra literària i ideologia, i analitza les propostes autorials sobre el comportament en clau col·lectiva —concretament a partir d'articles de *Pont Blau* i sobretot de *Serra d'Or*— en què vindica alhora la llengua i la cultura com a base i estratègia d'un projecte d'alliberament nacional.

Probablement, el Pedrolo menys conegut pel lector actual és el poeta. La seva era una poesia d'arrel simbolista, que segons comentava en una carta a Maurici Serrahima del 8 d'abril de 1955, «em treu de mi mateix però ensems m'arrossega vers quelcom que sense ésser verament meu en el pla ordinari de l'existència ho és». I val a dir que era conscient que no era el gènere en el qual excel·lia (tal com deixà escrit en una altra carta, al seu pare). Helena Mesalles traça un lúcid recorregut per alguns dels seus poemes, parant atenció als temes «d'una poesia intemporal i que alhora parla del seu temps». Més endavant, Alba Pijuan remarca la influència que la lectura i la traducció van tenir sobretot en el pla poètic —establint una relació directa entre els anys de les traduccions i els de la producció de poesia pròpia—, però també en el conjunt de la seva obra.

Tampoc no s'havia parat suficient atenció fins fa relativament poc al Pedrolo dels contes, dels diaris i els epistolaris, i els dos darrers gèneres són molt valuosos per tal d'aproximar-nos al seu pensament literari i visió del món. Olívia Gassol ha revisat la correspondència creuada per Manuel de Pedrolo i apunta, ja d'entrada, una hipòtesi interessant: «per a Pedrolo, la seva literatura és un acte d'afirmació política —no feta, necessàriament, des de la política».

Maria Dasca, al seu torn, sí aborda la faceta de contista de l'autor per rellegir les narracions breus tenint en compte tres aspectes clau: la idoneïtat del concepte *midcult* aplicat a l'autor, ja proposat amb anterioritat per Víctor Martínez Gil en relació amb la producció literària en general; l'adaptació de la poètica a les prerrogatives de gènere i, finalment, alguns trets significatius dels relats, i per extensió, de la seva narrativa, com la complexitat (en la tria de situacions diverses) i la cohesió en l'articulació del fil narratiu.

Pedrolo va fer una obra conseqüent i coherent amb una finalitat i, en última instància, amb la voluntat de construcció d'una totalitat narrativa. Josep Camps Arbós s'hi refereix i analitza les consideracions que va fer l'autor de la lectura que Castellanos i Campillo (1988) fan de la seva obra, per acabar-la acceptant. I així assistim a un repàs de les etapes i les obres més representatives, amb algun apunt sobre la recepció que ha tingut la novel·lística de Pedrolo entre la crítica, i que no sempre coincideix amb la tria personal que l'escriptor exposa en els seus *Diaris*.

És evident que el conjunt de la producció pedroliana, a més d'una totalitat narrativa, aspira a trobar un sentit a la vida. És per aquest motiu que, encara que la seva dramaturgia pugui tenir punts de contacte amb el teatre de l'absurd, no es pot definir com a tal; i així ho evidencia també Jordi Lladó quan parla de les obres teatrals parant especial atenció al mecanisme de la tècnica de cambra (desenvolu-

pat en una desena de casos) en el qual es construeixen uns espais gairebé buits que seran recurrents en aquestes peces, considerades com a claustrofòbiques. Els espais-presó —com el de l'emblemàtica *Homes i no*— serien ben contemporanis; tanmateix, considera que l'excèssiu constructe simbòlic d'altres obres generaria un possible entrebanc a l'hora d'incorporar aquests textos en l'actualitat.

Complementàriament, Isabel Graña ressegueix diferents moments de l'amistat de Capmany i Pedrolo, dos intel·lectuals compromesos, que com ja havia afirmat Montull a propòsit de Benjamin, «també l'amistat és un concepte límit, el qual sovint ha estat vist des del poder institucionalitzat com una forma subversiva de relació humana» (MONTULL 2016: 10). Margarida Aritzeta és, finalment, l'encarregada de recopilar la vigència de Manuel de Pedrolo en la literatura actual a partir de diferents testimonis, contradient, així, la idea que hagi estat un autor oblidat, i preguntant-se què representa Pedrolo com a patrimoni cultural.

Anna M. Moreno Bedmar tanca el volum esbossant un vincle entre literatura i territori, concretament el de la Segarra natal de l'escriptor, on es troba el castell de Concabella i l'Espai Pedrolo. El «límit» i la «reixa» són el leimotiv de l'exposició permanent que es pot visitar en aquest recinte, que ens recorda, un cop més, que la lluita individual té en el nostre escriptor una repercussió col·lectiva: existència i projecte són l'únic camí per afrontar la realitat i donar sentit a aquesta llibertat tan anhelada i ensems tan difícilment assolible. Encara avui.

BIBLIOGRAFIA

- GARCÉS (2018): Marina Garcés, *Nova il·lustració radical*, Barcelona: Editorial Anagrama.
- MONTULL (2016): Lluís Montull, *Walter Benjamin. Els límits de la democràcia*, Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- PEDROLO (1996): Manuel de Pedrolo, *Obra poètica completa: 1931-1990*, edició i pròleg de Xavier García, Lleida: Pagès Editors.
- TASIS (1954): Rafael Tasis, «Manuel de Pedrolo, novel·lista inèdit», *Pont Blau*, 21 (juny-juliol).

Epistolari Gaziell - Josep Pla (1941-1964)

FRANCESC MONTERO AULET

Universitat de Girona - Institut de Llengua i Cultura Catalanes

francesc.montero@udg.edu

GAZIEL & PLA (2018): Gaziell i Josep Pla, *Estimat amic. Epistolari 1941-1964 i textos complementaris*, edició a cura de Manuel Llanas, Barcelona: Edicions Destino.

Màxims exponents de la brillant generació d'escriptors-periodistes d'entreguerres, Gaziell i Josep Pla són dos tòtems de la literatura i el periodisme català del segle XX.

A banda de grans escriptors, Gaziell —nom de ploma d'Agustí Calvet— i Josep Pla van ser dos intel·lectuals compromesos amb la societat, i dos integrants de la generació «cremada» o «destruïda» per la guerra civil (DÍAZ-PLAJA 1966). Estipendiats per Francesc Cambó entre 1936 i 1939, al seu retorn a Catalunya van adaptar-se a les circumstàncies: Josep Pla es va recloure al mas Pla, «àncora vital» de l'escriptor (PLA 2014: xxi), va recuperar l'exercici del periodisme i es va dedicar a construir la seva magna obra. Gaziell, en canvi, va viure a Madrid, encarregant-se de l'editorial Plus Ultra i observant la realitat catalana des de la distància i durant les estades estivals a Sant Feliu de Guíxols. Així, durant la postguerra es van convertir en dos autèntics «vencedors vençuts» (MONTERO 2016: 223). No els únics, però sí dos dels més representatius.

Pla i Gaziell es van conèixer el 1922 a Gènova, en qualitat de corresponents. Abans de la guerra van mantenir una relació distant, marcada per les crítiques que Pla va etzibar a *La Vanguardia* i, de retruc, al seu director, Gaziell, en la coneguda sèrie «Periodisme... Permetin!» escrita a quatre mans el 1924 amb Eugeni Xammar (XAMMAR 1989: 51-65). Com contextualitza Manuel Llanas en el pròleg a l'epistolari, Gaziell sempre va respondre amb el silenci i un «olímpic desdeny». No obstant això, durant la postguerra la relació es va reprendre, primer tímidament i, més tard, amb afecte i estimació creixent. Com recordava Gaziell el 1957 en una impagable carta al seu amic Jordi Rubió —citada per Llanas al pròleg—, tot i l'aparent fredor de Pla va començar a percebre en ell «una pila de replecs més humans i amagats del que semblava». L'acostament definitiu es va produir una matinada de 1954, quan un compungit Pla va expressar-li el seu penediment pels atacs de preguerra. Com a resposta, Gaziell va segellar l'amistat amb «una de les abraçades més bones que hagi donat jo a la meua vida».

El conjunt de 58 cartes creuades entre els dos autors il·lustren aquesta amistat de postguerra, així com la coincidència de posicionaments sobre la situació del moment. Han pogut veure la llum gràcies a una donació de cartes de Pla a Gaziell a la Fundació Josep Pla de Palafrugell. Aquests documents es van relacionar amb les cartes rebudes per Pla dipositades a la mateixa entitat, i la Càtedra Josep Pla de

la UdG i Edicions Destino en van impulsar l'edició rigorosa, encarregada amb bon criteri al gaziellista Manuel Llanas.

L'epistolari és irregular, característica habitual en aquest gènere. Del total, tan sols 7 cartes són de Josep Pla —per alguns comentaris de Gaziell, es dedueix que n'hi devia haver més, que s'han de considerar perdudes. De la resta, algunes són de circumstàncies. La disposició temporal també és desigual: hi ha un salt accentuat entre la primera carta, de 1941, i les següents, de 1946 i 1947. A partir de llavors, sense ser mai freqüent ni estreta, la relació esdevé més regular, majoritàriament quan Gaziell era a Sant Feliu i es mostrava sol·lícit, ansiós per veure Pla. El 30 de setembre de 1950, Gaziell expressa ja sense reserves el seu desencís davant la situació del país: «aquest país [...] té el seu tarannà personal, [...] i és el de no admetre com situacions estables més que dugues: la tirania i l'anarquia, però que s'assemblen tant que un ja no sap on comença l'una i acaba l'altra».

En una carta de 29 de setembre de 1953, la millor del recull i que per ella mateixa el justifica, Gaziell considera Pla «l'escriptor vivent més gloriós i més llegit de Catalunya» i sent que, tot i les diferències, estan units per «afinitats bàsiques, essencials, en les finalitats». A continuació, expressa amb concisió la proximitat d'esperit amb Pla:

Vós i jo som autènticament catalans [...]. Som, además, racionalistes, realistes, liberals, tolerants, comprensius: enemics instintius de totes les nigromàncies que enterboleixen l'esperit dels homes i enfosqueixen el món. [...] Vós i jo hem estat sempre sincers i independents —tot el que humanament ens ha estat possible— de cara als nostres públics. Mai no hem explotat els ideals que hem servit per treure'n profit personal, sinó més aviat al contrari [...]. No hem rebut mai càrrecs ni honors de ningú, ni dels nostres afins, ni dels que remenaven les cireres que nosaltres contribuïem, evidentment, a collir. I ara, sobretot, després del gran desastre col·lectiu —català i hispànic—, quan tanta de gent ha canviat o prova de canviar de camisa, [...] nosaltres seguim estant allà on érem, malgrat la dissort, malgrat la persecució.

A la part final de l'epistolari hi ha dos dels temes de major substància del recull: d'una banda, la participació al jurat del primer premi Sant Jordi de novel·la impulsat per Òmnium Cultural, que substituïa el Joanot Martorell, i que va passar a la història per haver descartat *Colometa* de Mercè Rodoreda —la futura novel·la *La Plaça del Diamant*— i haver guardonat *Viure no és fàcil* d'Enric Massó. El 14 de novembre de 1960, Pla defineix el text de Rodoreda com «un intent fallit», i sentència respecte *Ronda naval sota la boira* de Pere Calders: «Sembla mentida que pugui existir una llauana tan ben escrita». Incòmode en aquest jurat, Pla malda l'any següent per sortir-ne.

L'altre tema rellevant és el trasbals davant la mort de Josep M. Cruzet el 1962. Les respectives correspondències amb l'editor de Selecta són de referència obligada per entendre les circumstàncies que van envoltar la represa pública de la

literatura catalana, i un testimoni de primer ordre de l'afecte que li professaven (PLA-CRUZET 2003 i GAZIEL-CRUZET 2014). El 20 de febrer de 1962 Gaziell confessa sentir-se «molt sol enmig d'una confusió gran» i troba a faltar Pla, «l'únic amb qui jo hauria pogut parlar com cal d'aquest fet horrible». Pla respon que ha caigut «en un estat de misantropia absoluta». Tot seguit, per evitar perdre la feina feta els darrers anys, proposa sense embuts a Gaziell que es posi al capdavant de l'editorial: «Vós seríeu l'home indicat per la continuació —primer sense fer gaire soroll i després explícitament. Deixem-nos de compliments i de collonades. Si no continuem estem perduts definitivament». Malgrat l'empenta, la iniciativa va quedar en no-res. Després d'aquest intercanvi, tan sols quatre cartes més. El 18 de març de 1964, l'autor de Sant Feliu s'ensumava el final: «Estic malalt, més del que caldria. Però tinc l'esperança —no sé si fonamentada o no— de començar a sortir del sot». La prematura mort li arribaria el 12 d'abril.

Completen el volum uns apèndixs que il·lustren aspectes referits a les cartes: ressenyes de Pla a llibres de Gaziell «“Gaziell” i la seva *Vila del Vuitcents*» (1953) i «La rueda del tiempo. Historia y vida de San Feliu de Guíxols» (1963), el retrat de passaport que l'autor d'*El quadern gris* va dedicar al seu amic i un text inclòs a *Notes per a Sílvia*. Tanmateix, més sucosos són els materials redactats per Gaziell sobre *La Vanguardia* i el comte de Godó per a l'homenot que Pla va dedicar al propietari del diari, i que fan més àcida encara la visió del periodista exposada al llibre sobre la història del diari en el qual va treballar (GAZIEL 1971), i entronquen amb el text de dimissió que volia presentar el 1932 descobert per Manuel Llanas (2019). Inicialment l'homenot planià havia d'estar dedicat al director, però aquestes informacions van fer-lo canviar d'opinió. Gaziell sintetitza amb sagacitat els factors que van propiciar l'èxit fulgurant de *La Vanguardia*: «superioritat tècnica i material absoluta» i «model de diari *no engagé* amb res més que amb la conveniència de l'empresa». Culmina el retrat amb definicions impagables de Ramon Godó (1864-1931) —«un tirà implacable» i un «amargat de tot, impotent absolut»— i sentència que la seva vida va estar regida per les següents característiques essencials:

Un gairebé absolut i tràgic isolament espiritual, motivat pels seus inguaribles defectes físics (era [...] sord, coix, curt de vista i de parla embossada, malfiat de tothom com una mala cosa); un tancament en l'exclusiu afany de diners, no per fruir-ne (era avar i asceta), sinó per gaudir-ne en l'aspra seguretat que dona la seva força monstruosa; un urc passional pel seu diari i per no permetre que ningú no el manegés més que ell; un odi visceral al catalanisme i a tot el que en tingués la més lleu ferum.

Liberals moderats, franquistes de primera hora peneditis i sempre antirepublicans i catalanistes convençuts, Josep Pla i Gaziell no van trobar el seu espai durant l'«etapa embogidora» dels anys vint i trenta, que segons Gaziell va conduir a «l'adveniment fatal de la república i de tot el que seguí fins a la prevista catàstro-

fe». Després de 1939, durant molts anys no hi va haver espai per a intel·lectuals de la seva categoria: n'havíem constatat el desencís a les *Meditacions en el desert* en el cas de Gaziell (1999) i a *La vida lenta. Notes per a tres diaris 1956-1957-1964* (2014) i a *Fer-se totes les il·lusions possibles i altres notes disperses* (2017) en el de Pla. Gràcies a aquest epistolari, a més de les coincidències de pensament, descobrim un afecte sincer que els apropa i humanitza i, alhora, contribueix a definir millor les seves complexes actituds durant la postguerra.

BIBLIOGRAFIA

- DÍAZ-PLAJA (1966): Guillermo Díaz-Plaja, *Memoria de una generación destruida (1930-1936)*, Barcelona: Delos-Aymà.
- GAZIEL (1971): Gaziell, *Història de la Vanguardia*, París: Edicions Catalanes de París.
- (1999): Gaziell, *Meditacions en el desert*, Barcelona: La Magrana.
- GAZIEL & CRUZET (2014): Gaziell i Josep M. Cruzet (i l'editorial Selecta), *Correspondència (1951-1964)*, edició de Manuel Llanas, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LLANAS (2019): Manuel Llanas, «Apareix l'inèdit amb què Gaziell volia dimitir de *La Vanguardia*», *Ara*, 09-06-2019.
- MONTERO AULET (2016): Francesc Montero Aulet, *Manuel Brunet. El periodisme d'idees a l'ull de l'huracà*, Catarroja: Afers.
- PLA (2014): Josep Pla, *La vida lenta. Notes per a tres diaris: 1956, 1957, 1964*, edició de Xavier Pla, Barcelona: Destino.
- (2017): Josep Pla, *Fer-se totes les il·lusions possibles i altres notes disperses*, edició de Francesc Montero, Barcelona: Destino.
- PLA & CRUZET (2003): Josep Pla i Josep M. Cruzet, *Amb les pedres disperses. Cartes 1946-1962*, edició i pròleg de M. Josepa Gallofré, Barcelona: Destino.
- XAMMAR (1989): Eugeni Xammar, *Periodisme... Permetin!*, Barcelona: Quaderns Crema.

Epistolari de Joan Puig i Ferrer

MANUEL LLANAS

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

mllanas@uvic.cat

TEIXELL (2019): Oriol Teixell Puig, *La direcció literària d'Edicions Proa a l'exili. Epistolari de Joan Puig i Ferrer*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

¿Us veuríeu amb coratge de tornar-vos a fer editor, de llançar la proa al mar altra vegada i obrir la vela a tot vent?

(D'una carta de Joan Puig i Ferrer a Josep Queralt del 20 de novembre de 1948.)

A vuit anys de fer-ne cent —cosa que la converteix en una de les editorials en actiu més longeves—, no es pot pas dir que Proa —a diferència de tants i tants altres segells editors nostres, orfes de l'atenció dels estudiosos— no hagi tingut sort. En el que portem de segle, se n'han ocupat, si més no, l'enyorat Isidor Cònsul —que en va ser director entre 1998 i 2009—, Julià Guillamon, Ramon Pinyol i Torrents i un servidor. I, en l'etapa de l'exili a Perpinyà, Maria Llobart i, de manera ben destacada, Josep Camps i Arbós, sobre els sòlids fonaments forjats pel qual s'ha edificat el present volum, que edita la correspondència completa —inèdita o no— intercanviada entre Joan Puig i Ferrer i, d'una banda, Josep Carner, Domènec Guansé i Xavier Benguerel —tots tres autors del catàleg de l'editorial a l'exili, a partir de 1949— i, de l'altra, amb un seguit d'escriptors i traductors, temptejats sense èxit per incorporar-los-hi. Encapçala l'edició un capítol destinat a situar el context i els personatges que s'hi mouen: les gestions de Puig i Ferrer per trobar editor, dins i fora de Catalunya, per al cicle novel·lístic d'*El pelegrí apassionat*; l'assumpció per part seva de la direcció literària, com en la preguerra —i després de la renúncia de Ramon Xuriguera—, i la seva tasca de mecenatge de l'editorial; o, sobrevolant sempre, de forma implícita o explícita, la llegenda negra que persegueix l'escriptor de la Selva del Camp a l'exili i l'enfrontament amb Ferran Canyameres, fins al punt que, en aquest sentit, l'epistolari reunit revela, en paraules d'Oriol Teixell, «un personatge àvid d'aprovació pública, desitjós de reconciliar-se amb els refugiats catalans».

Les quinze primeres cartes de les quaranta-sis creuades amb Carner (vint-i-tres de Puig i Ferrer) entre 1948 i 1952 estan monogràficament centrades en el contenciós amb Canyameres —enutjós de tan reiterat—, perquè Puig pretenia que el seu corresponçal hi fes de mediador i, per torna, el bombardeja enviant-li centenars de sonets escrits en defensa pròpia perquè els hi corregeixi. Les res-

tants, ja amb Proa com a protagonista —ni que sigui de forma indirecta, com la polèmica generada en els Jocs Florals de 1948, celebrats a París—, giren sobretot al voltant de la publicació del títol carnerià, *El Ben Cofat i l'Altre*, que acaba constituint el volum 93 de la col·lecció «A Tot Vent» —el primer de la represa. S'hi detecta —aquí i també en la correspondència amb Guansé i Benguerel— l'esforç de Puig per camuflar el propòsit que la col·lecció acullí en especial el seu cicle novel·lístic; i hi sobresurt el gruix intel·lectual i l'esplèndida prosa d'algunes peces de Carner.¹ Pel que fa a les quaranta-tres cartes (de 1949 a 1954) amb Guansé (del qual se'n reproduïxen dinou), sospitós, segons Puig, d'estar «encanyameritzat», el conflicte amb Ferran Canyameres torna a ocupar un espai considerable. De molt més interès resulten les informacions sobre el pla de publicacions d'«A Tot Vent», sobre la magra recepció d'originals per difondre-hi tot i les crides fetes o sobre l'escassíssim interès dels exiliats catalans —en primer lloc els d'Amèrica— per subscriure-s'hi. O els comentaris, d'oberta i lliure franquesa, dels dos corresponents sobre novel·les respectives: Puig sobre *Laberint* (que s'acaba publicant a la col·lecció) i Guansé sobre *Janet vol ser un heroi* i *Homes i camins* (els dos primers títols d'*El pelegrí apassionat*). És de justícia posar en relleu, com en el cas de Carner, les qualitats de la prosa epistolar de Guansé, amarada d'ironia i d'agilitat expressiva i plena de referències a escriptors i lectures. Molt menys abundants, les catorze cartes amb Xavier Benguerel (set de cada corresponçal, intercanviades entre 1949 i 1953) són també les menys substancioses; hi pren un paper protagonista la concessió del premi de novel·la dels Jocs Florals de Perpinyà del 1950 —convocat per Edicions Proa i dotat econòmicament pel mateix Puig— a *L'home dins el mirall*, de Benguerel, títol que s'integra a «A Tot Vent».

En el segon bloc de cartes —centrades en intents fallits del director literari per reclutar escriptors i traductors per a l'editorial— se n'inclouen d'adreçades —de vegades sense resposta localitzada— a Ventura Gassol, Mercè Rodoreda / Armand Obiols, Melcior Font, Carles Pi Sunyer, C. A. Jordana, Pere Calders, Felip Calvet (a qui Puig demana títols de Rovira i Virgili), Agustí Esclasans (que escriu una carta de resposta d'un accentuat patetisme), Narcís Molins i Fàbregas, Carles Riba, Sebastià Juan Arbó i Manuel de Pedrolo (que es cartreja amb Josep Queralt i replica amb un comentari antològic els retrats de Puig a una seva novel·la).

Per localitzar aquest feix d'epistolaris, Oriol Teixell ha furgat en una dotzena llarga d'arxius i biblioteques públics. I, per editar-los, amb lloable escrúpol filològic, els ha flanquejat amb més de set-cents notes a peu de pàgina —val a dir que unes quantes innecessàries o supèrflues, i algunes, molt poques, confuses o directament errònies.² Tanca el volum una bibliografia, molt completa, i —com hauria

1. A qui pertany aquest consell d'or, que transmet arran dels sonets que Puig li envia: «Per a escriure una mica bé (car l'absolut no és més que un somni), no hi ha més que tres mitjans: tornar-hi, tornar-hi i tornar-hi» (p. 98).

2. Entre les errònies, no puc estar-me d'esmentar-ne dues. La frase històrica invocada per Puig, en carta a Benguerel, «*hasta el último hombre y el último cartucho*», de

de ser preceptiu en obres amb tantes referències de tota mena com aquesta— uns índexs, utilíssims, d'«antropònims, empreses i entitats culturals, organitzacions polítiques, obres literàries i publicacions periòdiques».

Epistolari Domènec Guansé

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

jcampsar@uoc.edu

GUANSÉ (2019): Domènec Guansé, *L'exili perdurable. Epistolari selecte*, a cura de Montserrat Corretger i Francesc Foguet, Catarroja: Afers.

26 de gener de 1939. Les tropes franquistes ocupen la ciutat de Barcelona i s'inicia una brutal repressió contra la cultura catalana i les seves institucions. Hi ha gent, d'una banda, que decideix quedar-se a Catalunya i serà objecte de tota mena d'ultratges; d'altra, n'hi ha que creua la frontera i marxa a l'exili, on intentarà mantenir la flama de la catalanitat. Domènec Guansé serà d'aquests darrers. Nascut a Tarragona el 1894, potser avui dia n'és un nom amb escàs predicament entre les generacions més joves, però, en el moment d'abandonar el país, era un dels més destacats intel·lectuals: periodista, crític literari (especialment en el terreny de la narrativa, com demostren els textos apareguts a la *Revista de Catalunya*), novel·lista i dramaturg. La magnífica tesi d'Antoni Isarch, *Domènec Guansé: crítica, periodisme i narrativa (1918-1936)*, dirigida per Francesc Foguet i en vies de publicació, fa palès la importància de l'escriptor en el context cultural i literari dels anys vint i, especialment, durant el període de la República, abruptament truncat per l'inici de la guerra civil espanyola.

El volum que ressenyem, *L'exili perdurable. Epistolari selecte*, a cura de Montserrat Corretger i Francesc Foguet, aplega 125 cartes de Guansé datades entre el juliol de 1950 i el gener de 1978, un mes abans del seu traspàs. Exiliat primer a França, va formar part del selecte grup de refugiats al castell de Roissy-

cap manera no remet a Adolf Hitler, sinó que pertany al govern espanyol en plena guerra de la independència cubana, el qual, però, no es referia a l'«último cartucho», sinó a l'«última peseta» (nota 506, p. 223). La segona esmena, més rellevant, cal fer-la en desgreuge de Josep Carner, incapaç, anava a dir per naturalesa, de perpetrar un nyap lingüístic del calibre del castellanisme «*alivi*» —de fet, ni d'aquest calibre ni de cap altre; el que escriu en la carta a Puig —goso assegurar-ho sense haver-ne vist l'original— és, en realitat, «àlibi», terme jurídic amb el qual la frase en què s'insereix adquireix ple sentit i una esplèndida subtileza expressiva (nota 159, p. 94).

en-Brie, prop de París, on va compartir estada i penalitats amb Pere Calders, Armand Obiols, Agustí Bartra, Anna Murià o Mercè Rodoreda, entre d'altres. El desembre de 1939 s'embarcà a Marsella en el vaixell Florida rumb a Buenos Aires conjuntament amb Francesc Trabal, Joan Oliver, C. A. Jordana i Xavier Benguerel i les seves famílies; ell era solter i la solitud, en certa manera, l'acompanyà al llarg de l'existència. A la capital argentina el viatge no es va aturar i continuà el seu camí, travessant la serralada dels Andes, fins a Santiago de Xile, on els exiliats arribaren el febrer de 1940, ja que el Centre Català n'havia costejat els passatges. D'aquest viatge, cadascun dels cinc escriptors en farà el seu relat; el de Guansé portarà el títol de *Ruta d'Amèrica (del carnet d'un exiliat)*. No serà fins al març de 1963 que l'intel·lectual tarragoní decideix emprendre el viatge de retorn a una Catalunya ben diferent de la que s'havia vist obligat a marxar feia gairebé un quart de segle. No en va, la dictadura franquista era omnipresent en els estrats polítics i culturals del país.

Les cartes escrites des de Xile per Guansé tracen un diàleg epistolar entre l'interior de Catalunya i l'exili. I, en certa manera, formen part d'una xarxa coordinada per Rafael Tasis a Barcelona i que comptava amb Vicenç Riera Llorca, a Mèxic, i Ramon Xuriguera, a París, com a corresponents més destacats. A les lletres, s'hi tracten diversos temes: les dificultats econòmiques —es guanyà la vida com a secretari del Centre Català santiaguí—; la direcció del setmanari *Germanor* i els problemes per tirar-lo endavant; o la fundació, amb Oliver i Benguerel, i la ulterior desaparició de l'editorial *El Pi de les tres Branques* —el nom, una nació i tres països, és una referència explícita al conegut poema de Jacint Verdaguer— a causa de l'escassa venda dels llibres publicats. Si més no això és el que es dedueix de la carta adreçada a Tasis el gener de 1951 sobre *El Rusio i el Pelao* de C. A. Jordana: «ha agradat a totes les persones intel·ligents. Cosa que significa que no ha estat un èxit precisament per a les edicions» (p. 37). També les cartes evidencien l'intent de Guansé de bastir un pont amb el món ensorrat de la República a través de la seva col·laboració a revistes de l'exili (*La Nostra Revista, Catalunya, Pont Blau* o *Ressorgiment*) o dels magnífics *Retrats literaris*. O la constant participació en els concursos literaris de l'exili, que li va servir per a estimular una producció narrativa iniciada als anys vint i trenta i que donarà lloc a peces tan interessants com *La pluja d'or* o *Laberint* (d'aquesta darrera se'n pot resseguir minuciosament la trajectòria crítica i editorial). O, fins i tot, l'intent de donar continuïtat a la tasca com a crític: la ironia impregna els comentaris sobre el magne cicle *El pelegrí apassionat*, de Joan Puig i Ferrer, qualificat com «La rierada», i la novel·la que l'inicia, *Janet vol ser un heroi*; no en va, exposa el novembre de 1952 a Benguerel que «l'encapçala un pròleg extensíssim que l'hauria pogut escriure un dels més lamentables personatges de Dostoievski. És una pedanteria que fa riure. I tota la novel·la és igualment pedant» (p. 48). Un altre esdeveniment important que reflecteix la correspondència guanseniana d'aquests anys és la decidida tasca en l'organització dels Jocs Florals de Santiago de Xile, celebrats el 1962, amb un veredictes que, pel cap baix, es pot qualificar de polèmic. L'epistolat

ri també planteja qüestions que afecten l'ànim de Guansé: el sentit de la diàspora i l'enyor de Catalunya; així el 1952 confessava a Tasis que «Cada dia les possibilitats de l'exili són, pel que ens afecta, més migrades. Ja, en conjunt —ho reconec—, representa ben poca cosa» (p. 52), i dos anys després li ho corroborava: «Potser el que més falta hi faria [a *Germanor*] són comentaris sobre els problemes vius de l'interior (a l'exterior ja no queda res que sigui viu)» (p. 66). Trabal i Jordana seran dues víctimes il·lustres d'aquesta nostàlgia; sense haver pogut retornar a casa, les seves despulles encara romanen al cementiri metropolità de Santiago de Xile.

La correspondència escrita per Guansé des de Catalunya estant palesa les dificultats d'adaptació i econòmiques que va patir. Les extenses lletres, adreçades especialment als amics que ha deixat a Xile, com Roser Bru, Pere Pruna o Pelai Sala, retraten la duresa de la postguerra dels anys seixanta i setanta, «per ací corren mals vents. Marxem entre garrotades, clausures i multes a desdir», escriu poc després d'arribar, el gener de 1964, a la primera. Alhora advoca pel retorn dels exiliats per tal de treballar a favor de Catalunya des de l'interior; ho afirmava en una carta a Alexandre Tarragó el 1967: «en primer lloc, perquè a Xile no m'hi lligava concretament res ni tan sols m'havia immersit ben bé en la seva vida; segon, perquè no em vaig desvincular mai del meu país i, espiritualment, gairebé ni me'n vaig moure» (p. 167). Guansé s'esforçarà, amb sort desigual, per relligar el món cultural de l'interior i el de l'exili, escindit per culpa de la guerra, i participar en el seu redreçament, com ho fa palès l'ajut per a publicar la novel·la pòstuma de Jordana, *El món de Joan Ferrer*, cosa que aconseguirà el 1971. I també intentarà esdevenir, amb penes i treballs, un autèntic professional de les lletres —com ja ho havia estat a la preguerra—: tradueix textos de vàlua desigual, accepta nombrosos encàrrecs editorials (especialment d'Aymà, Proa i Grijalbo), i aconsegueix una tribuna pública com articulista a la revista *Serra d'Or*. Unes múltiples activitats que, tanmateix, li impediran enllestir el seu ambiciós assaig sobre prosistes i novel·listes contemporanis. Les cartes tracen, a més, un mapa del món cultural de l'època: hi trobem referències a premis, tertúlies, i a les obres d'escriptors tan significatius com Mercè Rodoreda, Manuel de Pedrolo, Teresa Pàmies o Joan Brossa, que exemplifiquen, una vegada més, la seva faceta de crític literari. A propòsit d'aquest darrer, el compara, adreçant-se a Albert Junyent el 1969, amb Antoni Tàpies: «Tothom parla de Tàpies; Tàpies és glorificat, exalçat; a Brossa el volta el silenci, ningú no el coneix, ningú no sap qui és, i no guanya ni un ral» (p. 193). Igualment hi ha espai per als comentaris sobre autors joves, fruit de la seva presència com a jurat del premi Sant Jordi: Josep Albanell o Montserrat Roig, de qui reconeix la qualitat de novel·lista, encara que considera, a propòsit d'*El temps de les cireres*, que «tant d'argument com d'estil queda una mica desbaïllada» (p. 297). O per mostrar el desconcert que experimenta amb novel·les que podriem definir com a textualistes: escriu a Pelai Sala el gener de 1976 sobre *També les formigues*, *Dylan, algun dia ploraran de solitud*, d'Oriol Pi de Cabanyes, que «si tu et costà de llegir, jo no vaig poder acabar-la» (p. 279), cosa que s'explica pel fet que els models estètics defensats a finals dels setanta per Guansé eren els

mateixos que els de la preguerra. I és que, per sobre de tot, hi plana un desarrelament perpetu que es reflecteix en el títol del llibre escollit encertadament pels curadors: *L'exili perdurable*. Ja ho havia apuntat en una carta a Josep Tarradellas del març de 1963 tot navegant de Xile cap a Catalunya: «I, tot retornat, m'afermo precisament en la idea de la noblesa i de l'exili, siguin quines siguin les anècdotes que no deixin veure el bosc. Jo seguiré a dintre tan exiliat com a fora» (p. 111).

Cal agrair, per tot plegat, a Montserrat Corretger i a Francesc Foguet la tasca d'haver recuperat aquestes cartes. Ambdós, conjuntament, amb Antoni Isarch, són els màxims especialistes en la figura de Guansé; seves són les edicions dels aplecs d'articles de l'autor *Catalunya a l'exili* (2014) i *Retrats de l'exili* (2015). Del volum, en voldríem destacar tres aspectes més: un documentat pròleg en què es contextualitza degudament l'escriptor tarragoní; el sempre utilíssim índex de noms; i l'anotació, sòbria i mesurada, al final de cada carta, lluny de l'excessiva erudició que en podria dificultar la lectura. Malgrat tot, s'hi detecten algunes imprecisions —l'editorial Adesiara té la seu a Martorell i no a Mataró (p. 29); el Rafael a què fa referència la carta 65 (del maig de 1967) no pot ser Tasis, ja que havia mort a París el desembre de 1966 (p. 169); Guansé no s'equivoca quan afirma que la col·lecció «El Nus» pertany a l'editorial Estela i no a Laia (p. 175); Josep M. Miquel i Vergés va exiliar-se a Mèxic i no a Santiago de Xile (p. 205)— o els inevitables follets d'imprensa —Ramon Peypoch va néixer el 1898 i no el 1998 (p. 44)— que caldria esmenar de cara a una nova edició. Un llibre que, com bé indiquen els seus curadors, «a més de la seva vàlua autobiogràfica, les missives enviades a un gavadal de destinataris es converteixen també en la crònica col·lectiva d'un país i d'una cultura que hagué de reviure de les cendres d'una desfeta de conseqüències incalculables» (p. 28).

*La construcció literària del territori***MIREIA MUNMANY MUNTAL**

Espais Escrits. Xarxa del Patrimoni Literari Català

Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació (GETLIHC)

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

mireia.munmany@uvic.cat

VILALLONGA, CASACUBERTA & PERERA (2018): Mariàngela Vilallonga Vives, Margarida Casacuberta Rocarols i Anna Perera Roura, *La construcció literària del territori. Costa Brava i Empordà*, Girona: Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Universitat de Girona; «Sèrie Estudis i documents», 3.

La construcció literària del territori. Costa Brava i Empordà, a cura de Mariàngela Vilallonga, Margarida Casacuberta i Anna Perera Roura, és fruit del primer Congrés internacional sobre literatura i corrents territorials: La construcció literària del territori, organitzat pel grup de recerca de Patrimoni Literari (Institut de Llengua i Cultura Catalanes). Va tenir lloc a la Universitat de Girona el 8 i 9 d'octubre de 2015. Tant el volum com el congrés —el 5 i 6 de novembre de 2019 se celebrà el segon congrés—, s'emmarquen dins del projecte de recerca «Literatura i corrents territorials (II): la construcció literària del paisatge a través dels Jocs Florals i certàmens literaris en llengua catalana (1859-1977)», liderat per Vilallonga i Casacuberta i del qual Perera també forma part. Un marc d'estudi que els permet explorar les vinculacions intel·lectuals i estètiques entre literatura i paisatge.

L'edició a càrrec de Vilallonga, Casacuberta i Perera, vinculades professionalment a la Universitat de Girona, té un paisatge concret, el de les terres del nord de Catalunya, amb especial atenció a la Costa Brava i l'Empordà, com a mites paisatgístics de la literatura catalana. La totalitat d'articles que aplega el volum, per tant, parlen d'aquest territori i ens mostren com al llarg del temps els nostres literats han contribuït a la seva creació. I és que tal com assegurava Joan Fuster a *Judicis finals*, un 30 % de la poesia catalana moderna està dedicada a l'Empordà (SANZ 2018: 117, PUIG 2018: 261).

Abans d'entrar a analitzar l'estructura interna de l'obra, volem evidenciar la significació que té la publicació, tant en el camp de la geografia literària com en el patrimoni literari, que als darrers anys s'ha treballat rigorosament per evidenciar la vinculació entre literatura i territori. Així han proliferat itineraris literaris, antologies, guies literàries, atles i projectes web que recullen obres relacionades a un territori real. Amb aquesta publicació acadèmica que fa un pas més, a través de 14 estudis i una breu però deliciosa introducció que dona coherència al volum, s'intenta explicar la formació de la construcció literària del nord de Catalunya i les seves implicacions en la literatura. Analitzant autors i obres del s. XIX al XXI, cata-

lanes i estrangeres. Totes, però, influenciades per aquest territori concret, que, altra volta, segueixen construint.

El volum està estructurat en quatre parts que ens permeten conèixer la relació entre literatura i territori des de diverses perspectives. La primera, «Literatura i territori: marc general i aspectes teòrics», consta de quatre articles fruit de quatre ponències que van tenir lloc en el congrés esmentat anteriorment. Totes elles constitueixen una bona base teòrica de les connexions i influències entre literatura i territori, que aporten àmplies reflexions sobre el tema. Enceta el volum el geògraf Bertrand Lévy, que fa un repàs de diverses cartografies literàries. Al llarg de l'article Lévy defensa una geografia humanista enfront de la lectura distant en què la literatura queda reduïda. Entre d'altres, analitza l'*Atlas literari de les terres de Girona* i les *Geografies Literàries 3.0*, dos projectes que deixa en molt bona posició. Hi trobem a faltar el *Mapa Literari Català*, un projecte d'Espais Escrits i *Endrets* (<www.mapaliterari.cat i www.endrets.cat>), tots dos amb molta incidència a les comarques gironines. El segon article de Bertrand Westphal, expert en geocrítica, analitza la relació entre literatura i realitat, evidencia que la frontera real-fictici és difusa, i defensa que la literatura pot ser útil per entendre i llegir el món. Agafant l'expressió de Paul Ricoeur, la literatura és un «laboratori del possible», Westphal comenta que «la literatura assenyalava les opcions, però no li pertoca d'atorgar-los una realitat concreta» (2018: 45). Continua un article de Lluís Muntada, que seguint el camp d'estudi proposat per Westphal proposa ampliar el concepte d'espai i travessar la frontera entre realitat i ficció. Ho exemplifica amb casos d'estudi d'obres en què l'espai geogràfic és fictici. Per últim, Margarida Casacuberta analitza la rellevància de la construcció simbòlica del paisatge a través de la literatura i com aquesta idealització crea el mite de la Muntanya, la Costa Brava o l'Empordà. Processos complexos d'operacions culturals que Casacuberta exposa des de finals del s. XVIII, a partir de la mirada que viatgers forans fan del paisatge català, continuant amb l'auge de la literatura d'excursions en paral·lel als Jocs Florals, fins a inicis del XX, quan acaba derivant en el discurs del catalanisme polític.

A la segona part, «A banda i banda de la frontera», s'hi apleguen tres articles. Tots analitzen obres concretes que tenen com a escenari l'espai fronterer i els vincles i connexions entre la Catalunya del Sud i del Nord. Josep Marqués s'endinsa en la *Guia sentimental de Perpinyà* de Joan-Daniel Bezsonoff, Pep Sanz en *Dies de frontera* de Vicenç Pagès Jordà i *Les filles de La Jonquera* de Renaud Rebardy, i Assumpció Heras en *Encara no sé com sóc* de M. dels Àngels Vayreda. Les diverses obres, arrelades a la terra, transcorren en un territori fronterer i viscut, en una «geografia de l'experiència» (MARQUÉS 2018: 115). En l'obra estudiada per Marqués es mostra la distància entre els catalans del nord i del sud. En les dues obres analitzades per Sanz, una del nord i l'altre del sud, es compara la representació d'un mateix escenari, un espai fronterer que s'allunya de la visió mítica de l'Empordà. I en el d'Heras, l'experiència de la guerra i l'exili havent de

travessar la frontera, d'una obra arrelada a la terra que esdevé portaveu d'una collectivitat.

La tercera secció, «La descoberta de la Costa Brava», consta de tres articles que, des de diverses perspectives, analitzen els orígens de la representació literària d'aquest territori. Destaca l'estudi de Narcís Figueres en la recerca de la creació de la marca «Costa Brava», que se centra en la figura de Ferran Agulló, a qui se li atorga el títol, de manera instrumentalitzada, de «pare». És interessant veure com en el procés de construcció d'aquesta marca turística (1907-1930), la literatura, amb la implicació dels seus literats, no en resta al marge. Andratx Badia, per la seva banda, se centra en com la mirada d'un d'aquests literats, concretament de Josep M. de Sagarra, contribueix a la construcció literària d'aquest territori. Per últim, Miquel Berga estudia la narrativa de John Langdon-Davies i Nancy Johnstone, pioners en la difusió de la Costa Brava en el marc de la cultura anglosaxona.

Finalment, la quarta i última secció del volum, «Les transformacions del paisatge», està formada per quatre articles que, a partir d'analitzar diverses obres que tenen com a escenari l'Empordà i la Costa Brava, ja com a destinació turística, ens evidencien els canvis patits pel paisatge. Glòria Bordons se centra en l'obra del poeta Joan Brossa, un dels primers poetes que va denunciar «la destrucció d'uns paisatges que d'altres autors anteriors havien lloat i mitificat» (BORDONS 2018: 229). Ara bé, ho fa des de la ironia, exemplificada amb el poema titulat *Lloro Lloret*. Isabel Marcillas, per la seva banda, s'apropa a Aurora Bertrana i n'analitza *Vent de grop*, una novel·la retrat dels efectes del turisme en la costa catalana, centrant-se en el poble de l'Escala. Maria Puig se centra en dues obres d'escriptors actuals, *Escafarlata d'Empordà* d'Adrià Pujol i *Dies de frontera* de Vicenç Pagès. Aquí no es visualitza tant el procés de transformació del paisatge com la relació entre els protagonistes de la novel·la i el paisatge viscut, ja transformat. Per últim, Joan Masnou agafa l'obra que l'escriptor anglès James Graham Ballard va ubicar a la Costa Brava, a cavall entre l'hiperrealisme i el surrealisme, molt influenciat per Dalí. I en la qual a través de la ciència ficció critica un paisatge saturat d'imatges.

Ponències i comunicacions d'un congrés convertides en articles i a les quals les curadores del volum han sabut donar coherència, per ésser llegides com un tot. Se'ls ha de reconèixer la gran tasca de selecció, a més d'estar magistralment ordenats. Amb una introducció que els precedeix i contextualitza, i uns títols molt encertats per a les diverses seccions, perquè els ubica alhora que els agrupa. Quatre parts diferenciades però que es complementen i s'interrelacionen amb l'objectiu comú de debatre i reflexionar sobre la construcció d'un paisatge concret a través de la literatura. En totes les obres analitzades es visualitza com el paisatge, entès com una identitat, és un component bàsic que les determina, perquè tal com es comenta en la introducció, «ésser humà i entorn són indistingibles» (CASACUBERTA, PERERA, ROURA 2018: 9).

L'Empordà i la Costa Brava han fet i fan córrer tinta. Dels processos de construcció literària d'aquest territori n'ha sorgit un mite que ha acabat influint en la

realitat i traslladant-se en l'imaginari col·lectiu de la societat, modificant inconscientment la seva mirada. S'ha passat «d'uns territoris físics en unes realitats simbòliques» (CASACUBERTA, PERERA, ROURA 2018: 13). I cada vegada que se'n parla, des d'una visió més o menys complaent, hi contribuïm, com hi contribueix aquest mateix volum. Participem de la seva mitificació, i a ampliar el 30 % de què parlava Fuster referint-se només a l'Empordà, encara que tal com recorda Agustí Calvet (Gaziel), potser el nom de l'element simbòlic, en aquest cas ens referim al de la Costa Brava, no sigui el més encertat. Però precisament perquè ja està integrat dins el nostre imaginari, ni ens ho plantegem, com sí que va fer Gaziel el 1963:

No li escau pas massa, tenint en compte que la lluminositat i la dolçor essencialment mediterrànies d'aquesta ribera són molt superiors a la bravesa que designa (dins FIGUERAS 2018: 178).

La narrativa catalana del segle XXI, balanç crític

JOSEP GELONCH

INS Josep Lladonosa

jpgelon5@xtec.cat

CAMPS ARBÓS, Josep & DASCA, Maria (eds.): *La narrativa catalana al segle XXI, balanç crític*, Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura (IEC), 2019; «Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura» 18.

El llibre que ressenyem aplega les intervencions presentades a la jornada «La narrativa catalana al segle XXI, balanç crític», que va tenir lloc el 26 d'octubre de 2018 a l'Institut d'Estudis Catalans, organitzat per la Societat Catalana de Llengua i Literatura. Com assenyalen els curadors de l'edició, Josep Camps i Maria Dasca, la jornada reprenia el fil de la primera, dedicada a la poesia, el 2016, amb la voluntat de contribuir al debat sobre la creació literària catalana actual i de fer balanç al gènere narratiu dels darrers anys. Hi foren representades diverses baules del sistema literari: la creació, l'edició, la crítica i l'anàlisi. El resultat és un volum amb cinc aportacions i una taula rodona final, amb enfocaments diversos i complementaris que posen sobre la taula qüestions pertinents i obren camins d'anàlisi i interpretació sobre la narrativa catalana actual.

En la ponència inicial, Francesco Ardolino es pregunta si «Hi ha narrativa més enllà de la postmodernitat?». Ardolino posa el focus en les dificultats de l'exercici de la crítica literària en una època en què, si bé s'han multiplicat les plataformes des d'on practicar-la, sovint s'hi ha confós el lector amb més promoció que crítica. Com pot el lector destriar el gra de la palla si les xarxes socials, on

tothom hi diu la seva, han esdevingut el principal mecanisme promocional de la producció literària? Per Ardolino no n'escapen uns mitjans i suplementos culturals que solen funcionar a cop de telèfon, d'amiguisme o lligats curts per servituds i dependències. Poques excepcions hi ha, destacables, sí, però cada cop més relegades a espais subalterns. Es constata l'abdicació de l'acadèmia en l'exercici de la crítica, un sector fonamental «en el reforçament estructural de l'espai cultural d'un país o, com a mínim, d'una llengua» (p. 16). Posats a establir canons, Ardolino es demana per la validesa del terme, o per la utilitat d'un canó que no sigui una eina de treball que pugui servir per organitzar i jerarquitzar les obres, valorar-les per si mateixes sense caure en l'historicisme. La proposta d'Ardolino és curta, i deixa caure amb un punt de provocació però pertinent la demanda: «De debò penseu que una *Història de les Novel·les Catalanes del segle XXI* publicada el 2019 podria contenir més de vint títols?» (p. 31).

A «Un torrent de veus. La novel·la catalana al segle XXI» Antoni Isarch assaja un balanç de la novel·la catalana actual. El punt de partida és la constatació de la crisi dels models dominants tan pròpia dels nostres temps postmoderns, que dificulta la tasca de classificar; les etiquetes d'altres temps avui ja no serveixen per categoritzar i ordenar el panorama actual de la novel·la catalana, que ve definit per la diversitat de veus, de formes, de models, de fonts, d'interessos, etc. La individualitat ha estat posada al centre de la creació literària, mentre la tradició, abans reveuenciada, ara ve constantment revisada. Acceptant la impossibilitat de cartografiar tota la producció novel·lística dels darrers vint anys, des d'una perspectiva estrictament temàtica Isarch proposa una classificació a partir d'una sèrie de cinc «nuclis d'interès superposats»: formació i identitat; crisi i alliberament; home i entorn; ficció i realitat; anacronies i alegories. El principal canvi en la ficció catalana que assenyala l'autor és la molt major visibilització de la veu narrativa (el narrador) en detriment del relat (la narració), el que Isarch anomena l'«imperi del jo», és a dir, la referencialitat de l'autoficció, que ha portat al desdibuixament dels límits que separen autor, narrador, protagonista i lector, o entre la novel·la i les diverses formes d'escriptures del jo.

A «Disset microrelats de la ficció narrativa breu del segle XXI», Manel Ollé presenta el terreny de la ficció breu com «un dels àmbits més fèrtils, creatius i feliçment transitables de les lletres catalanes recents», un espai literari obert a noves propostes, menys constret als formats convencionals (p. 59). Ollé hi desplega un horitzó optimista sobre la diversitat i qualitat dels narradors breus recents, que han assumit l'alt llistó assolit pels narradors precedents (els Monzó, Pàmies, Mesquida, Ibarz...). Una nova generació de narradors (entre els quals l'autor destaca Francesc Serés, Borja Bagunyà, Jordi Masó, Yannick Garcia i Joan Jordi Miralles) ha trobat possibilitats multiplicades per les noves editorials, revistes, escoles i tallers d'escriptura, o nous canals digitals, cosa que renova i prestigia l'art del conte i el relat breu. Ollé traça una sèrie de línies de continuïtat i de trencament amb la generació precedent. Com aquells, els narradors d'avui cerquen referents a fora més que no pas en la pròpia tradició i beuen (com aquells ja

feien de forma més intuïtiva) dels llenguatges audiovisuals (cinema, sèries, música, còmic). Per contra, avui els narradors tendeixen a situar els seus relats en llocs concrets, defugen els «no-llocs», donant així forma a nous «realismes crítics» que qüestionen la realitat social del present (p. 67). Si a finals de segle XX trobàvem narradors que anaven per lliure, desconnectats entre sí, avui s'arrengleren en diversos «camps de batalla amb fronts, barris i territoris narratius diferenciats» (p. 69). Ha estat superada la prosa asèptica, funcional, transparent i periodística predominant els anys 80 i 90, i s'ha produït una centralització de les perifèries geogràfiques, vitals, verbals, etc.: situar les narracions en un poblet de la Franja, del Pirineu, de ses Illes o de València, i mantenir-ne els seus parlars, no és més perifèric que situar-los a Barcelona o l'Empordà.

L'editor Josep Lluch radiografia les transformacions del sector editorial en català des de tombants de segle en la ponència «L'edició de narrativa catalana a l'entrada del segle XXI». Aquells primers anys van ser de crisi d'un model editorial inflat i desmesurat per premis, suport genèric, lectures obligatòries i la normalització del català als mitjans. A banda de la desaparició d'editorials, de la crisi en va resultar una creixent concentració i despersonalització de segells històrics, participats majoritàriament per grans grups de comunicació i/o entitats financeres (l'exemple explicat al detall per Lluch és el de Grup 62). En contraposició, Lluch situa l'eclosió de petites cases editorials, especialment a partir de 2010. Segells independents com Males Herbes, L'Altra, Labreu, Edicions del Periscopi, Raig Verd, etc., s'han afegit a altres d'existents (Edicions de 1984, Quaderns Crema, Club Editor...) que havien apostat per l'especialització i el rigor literari, amb una personalitat i una imatge ben recognoscibles. Deixin-me aquí afegir que la llavor ha germinat també més enllà de Barcelona, que el teixit editorial ha guanyat en descentralització amb bon nombre de segells, alguns dels quals també han apostat per la narrativa.

Amb la internacionalització de la narrativa catalana («l'operació Frankfurt» que diu Ardolino), l'aparició de noves editorials ve celebrada com un dels brots verds més esperançadors del sector. Sens dubte, ha revifat i aportat múscul, noves idees i mirades a la literatura d'aquí i d'allà, nous canals de visibilització i noves perspectives de negoci. No estaria de més que ens preguntéssim per la situació difícil de moltes llibreries independents dels països. En escriure aquestes línies, dues llibreries a Barcelona, una a Lleida i una a Vall-de-roures han anunciat el tancament de portes; cosa que significa la desaparició d'uns prescriptors, uns agents dinamitzadors culturals en el territori, una baula d'enllaç de la creació literària amb el lector; en definitiva, un bé cultural de primera magnitud.

Al seu torn, Màrius Serra dedica la ponència «Llengua a la narrativa del segle XXI: lletrainferits, genuïnistes, neutrals, alienígenes...» als models de llengua que s'empren en la narrativa actual. Des d'aquest punt de vista, Serra estableix una taxonomia de cinc grups de narradors: els depuratius, que cerquen una aproximació molt poc ornamental de la llengua literària, de línia clara i desadjectivada, sota la influència de Monzó, Pàmies, Calders; els lletrainferits, en qui trobem les inter-

ferències d'altres llengües (castellà, sobretot) i de diversos registres o gèneres; els neutrals, amb un ressò internacional, funcional, estàndard, que cerca l'eficàcia de la llengua al servei de la ficció, amb una gran influència dels traductors al català; els genuïnistes, en què l'estil (el com) mana per sobre de la història (el què); i, finalment, els perifèrics, els alienígenes i els carnavalescos, que treballen la llengua com a matèria primera i alhora personatge de la seva escriptura.

Tanca el volum una taula rodona amb quatre narradors, Manuel Baixauli, Jenn Díaz, Maria Guasch i Francesc Serés, moderada per Antoni Isarch. Les seves intervencions venen a confirmar algunes de les idees que ja han aparegut en les ponències. Els escriptors coincideixen en què l'impuls per catalogar i categoritzar la diversitat creativa és propi dels analistes, una necessitat del mercat però no del creador, conscient que el seu jo creador i el seu projecte personal són intransferibles i insubstituïbles. «No tinc la sensació d'haver pertangut mai a cap grup, a cap generació; sempre la sensació d'un camí totalment solitari», afirma Manuel Baixauli (p. 122). El pes de la tradició pròpia ja no és el que era i la seva influència en els narradors d'avui s'ha diluït en benefici d'una major diversitat de referents i inspiracions, de literatures veïnes, autors estrangers, llenguatges audiovisuals, etc. Cadascú a la seva manera, els narradors treballen amb la realitat, que, sigui contextual, sigui personal, és matèria primera de les seves narracions. I utilitzen un o altre model de llengua catalana sense fer-hi massa tombs, essent una tria personal més o menys conscient.

En definitiva, i malgrat que la perspectiva temporal és encara curta per presentar conclusions definitives, el volum és una magnífica aportació al debat sobre la literatura catalana actual, una invitació a la reflexió crítica. Des de perspectives diferents però complementàries, les ponències aplegades conformen un interessant mosaic que radiografia el present de la narrativa catalana, amb més llums que ombres. S'afegeix i dialoga, així, amb altres aportacions similars recents, configurant una primerenca bibliografia de referència dels estudis literaris actuals, d'interès per a tot aquell qui vol comprendre millor la narrativa catalana del segle XXI.

Vocabulari i glosari castellanenc

M. ÀNGELS MASSIP BONET

Universitat de Barcelona

amassip@ub.edu

1. COLÓN DOMÈNECH (2015): Germà Colón Domènech, *Vocabulari Castellonenc*, Castelló: Ajuntament de Castelló.
2. SALVADOR (2015): Carles Salvador, *Glosari (1921-1929)*, Vicent Pitarch, Lluís Meseguer i Jaume Garcia Llorens (eds.), Castelló: Ajuntament de Castelló.

A continuació ressenyem dos llibres de la col·lecció N-32 del Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Castelló, col·lecció impulsada per l'àrea de Normalització Lingüística que du com a nom *Normes de Castelló* (1932), en record de la data tan significativa per a la història de la llengua.

Per una banda, *Vocabulari Castellonenc* s'inicia amb un pròleg de M. Pilar Perea i un preàmbul de l'autor.¹ Segueix la bibliografia (I), la introducció (II), un llarg capítol sobre els factors geogràfics que condicionen el dialecte (III) i un altre sobre els factors històrics (IV). I per acabar unes consideracions sobre la vitalitat de la varietat (V). Tot això abans del vocabulari per ordre alfabètic, un apartat amb les paraules pròpies del castellanenc en general i de cadascuna de les vint-i-vuit poblacions en particular.

Són fonamentals els apartats III i IV, on s'expliquen els factors geogràfics i de comunicacions, mercats, història, que condicionen la varietat; i també l'apartat sociolingüístic, d'ús i vigència de la varietat. L'estudi lingüístic que es pugui fer de qualsevol varietat dialectal, sense aquest tipus d'informació, perd pertinència.

Es tracta d'un vocabulari de gairebé un miler de paraules (974) amb transcripció fonètica i informació de la distribució del mot en el territori. L'autor també hi inclou correspondència amb l'estàndard i la traducció castellana, a més de fonts bibliogràfiques que documenten el mot.

L'aportació que puc fer en aquesta ressenya és la de constatar que la majoria dels mots d'aquest vocabulari són compartits amb el tortosí.² La fonètica pot variar una mica segons el mot, per exemple *abadejo* pronunciat a Castelló amb [dʒ] i en tortosí amb [jʒ]. En el parlar de Castelló també alternen ambdues pronúncies en mots com *sofrage* ([dʒ] o [jʒ]) (tort. [dʒ]), o *navaja* ([dʒ] o [jʒ]) (tort. [jʒ]). O, alguna vegada, l'obertura de la vocal (*coc*, oberta i en tort. tancada). Del vocabulari castellanenc, més d'un 50% dels mots coincideixen amb el

1. Aprofito l'avinentesa per agrair a Germà Colón l'amabilitat de deixar-me consultar el seu Vocabulari Castellonenc, treball per a la seva tesi doctoral, de 1952, que és la base d'aquest llibre, quan jo havia de redactar la meva tesi doctoral.

2. Vg. M. Àngels Massip i Bonet (1991), *El lèxic tortosí: història i present*. En línia a: <<http://hdl.handle.net/2445/41618> ISBN 9788469205709>.

tortosí (és a dir, com que són tortosins, són també castellanencs). I això ocorre amb un llistat de paraules específiques seleccionades per la diferència. Si ens fixàvem en el vocabulari bàsic, llavors ens trobaríem amb una coincidència fins i tot superior.

A continuació posem uns quants exemples significatius de mots compartits pel tortosí i el castellanenc. Entre els que presenten coincidència absoluta tant de forma com de significat: *abadejo* ‘bacallà’, *amanir* ‘preparar’, *amprar* ‘manllevar’, *ans* ‘abans’, *apegar* ‘encomanar’, *cotó-en-pèl* ‘cotó fluix’, *facir* ‘farcir’, *fadrí* ‘solter’, *fardatxo* ‘llangardaix’, *gentilla* ‘lletia’, *giner* ‘gener’, *gitar-se* ‘ajaure’s’, *llantuga*, *llentuga* ‘lletuga’, *llépol* ‘llaminer’, *llarg* ‘llarg’, *ora* ‘oratge’, *llunt* (i *lluntet*) ‘lluny’, *mangrana* ‘magrana’, *malcorar* ‘dissuadir’, *matalap* ‘matalàs’, *pigota* ‘verola’, *pitral* ‘part del vestit que cobreix el pit’, *platxa* ‘taca’, *poal* ‘galleda’, *quartina* ‘cortina’, *rabosa* ‘guineu’, *raül* ‘arrel’, *rellissar* ‘relliscar’, *rogle* ‘rotlle’, *roig* ‘vermell’, *roja* ‘vermella’, *romer* ‘romani’, *sària* ‘sària’, *semar* ‘pansit’, *sòria* ‘xafarderia’, *tartir* ‘reposar’, *topí* ‘tupí’, *torcar* ‘eixugar’, *vidriola* ‘guardiola’, *xalar* ‘passar-s’ho bé, divertir-se’, *xic* ‘noi’, *xop* ‘pollancre’.

També hi ha casos de mots lexicalment coincidents en ambdues varietats però amb petites diferències fonètiques: *blan* (tort. *bla*) ‘tou’, *cell* (tort. *cella*) ‘conjunt de núvols estesos damunt de l’horitzó o d’una muntanya’, *manifesser* (tort. *manifasser*), *orso* (tort. *onso*) ‘os’, *talbat* (tort. *atalbat*) ‘baldat’.

Ambdues varietats també comparteixen moltes locucions, com *a bondo* ‘en gran quantitat’, *de bades* ‘de franc’, *en un punt* ‘de seguida’, *de gaidó* (tort. *de gairó*) ‘de gairell’, *a manta* ‘en gran quantitat’, *a voltes* ‘a vegades’.

El *Vocabulari castellanenc* de Germà Colom enriqueix el DCVB i ens aporta un coneixement a través del lèxic —i també de la fonètica corresponent a cada mot— de la varietat parlada a les comarques de la província de Castelló.

D’altra banda, el *Glosari (1921-1929)* recull 279 gloses de Carles Salvador, textos breus d’opinió o de comentari d’actualitat amb què col·laborà en la premsa de l’època. En el gènere *glossari*, Salvador tenia com a precedent Eugeni d’Ors, tot i que quan Salvador comença, és justament quan Xènius deserta a Madrid. Carles Salvador inicia el seu glossari al diari *Libertad*, el 15 d’octubre de 1921 —*Libertad* (1921-1922), diari republicà— i continua als diaris *Heraldo de Castellón* (1922) —el de major difusió entre finals del segle XIX i el 1938—, *Diario de Castellón* (1925-1928) i *Diario de la mañana* (1929). La darrera glossa és del 4 d’agost de 1929.

Aquest glossari s’escriu en una època interessant del valencianisme cultural. El valencianisme polític és diferent del cultural però amb molts punts de confluència, especialment durant el primer terç del segle XX. Molts noms de la cultura valencianista són persones clau en el valencianisme polític i el mateix Carles Salvador n’és un clar exemple.

Al glossari hi tracta temes de llengua, de literatura, d’educació, de política, d’autors diversos (personatges, no només de Castelló i dels Països Catalans, com Teodor Llorente, Joaquim Garcia Girona, Joaquim Sorolla, Gabriel Miró, Marià

Aguiló, Francesc Cambó, Antoni Rubió i Lluch, Salvador Guinot, Josep Pla..., sinó també d'altres països, com ara Unamuno, Schiller, Freud, Baldwin, Frederic Mistral, Rabindranath Tagore, Kipling, Dant, Marinetti), i d'opinió, fonamentalment. Textos molt curts que ens ajuden a conèixer la societat valenciana de l'època i el pensament i bases d'actuació de Carles Salvador. Els va escriure des de Benassal, on vivia aquest mestre, escriptor i nacionalista nascut a València.

El volum *Carles Salvador. Glosari (1921-1929)* porta tres introduccions escrites pels tres editors, Vicent Pitarch, Lluís Meseguer i Jaume Garcia Llorens. Tres introduccions imprescindibles per situar l'obra de Salvador en el context de l'època i per entendre aquest context.

La primera, de Vicent Pitarch, «Llengua i cultura del País Valencià», que contextualitza l'obra de Salvador en el marc de l'estat de la llengua i la cultura al País Valencià del moment, especialment es parla del valencianisme de Salvador i de l'educació com a eina cultural. Pitarch també explica els precedents i circumstàncies de les *Normes de Castelló* i la seva implantació al País Valencià i en l'obra de Salvador.

La segona, de Lluís Meseguer, «Literatura i periodisme», presenta el gènere glossa i on es llisten les glosses pels diaris on han sortit (una mena d'índex explicatiu de les glosses). Meseguer compara les glosses de Salvador amb altres glossaris importants de l'època.

I la introducció de Jaume Garcia Llorens és sobre la ciutat de Castelló («Castelló, beneïda ciutat de la pàtria») en els anys de publicació de les glosses. Resulta fonamental per situar aquesta producció i perquè se n'entenguin els continguts per part de la gent que no coneix amb detall el context físic, el context de país i de nació, el context d'aquest gènere periodístico-literari o el context local.

Opinem que hauria estat molt útil i pràctic per als lectors que volen aprofundir en el pensament de Carles Salvador que l'índex articulat per Meseguer hagués format part de l'índex general.

També hi ha uns criteris d'edició en què, a més d'explicar els criteris de transcripció (feta per José Vidal Reboll i Jaume Garcia Llorens), queda molt clar també que l'ortografia de l'època estava regida pels corrents de modernitat que s'estaven gestant a Barcelona i a València —ja abans de l'acord ortogràfic de 1932.

Només per donar una idea de com d'actual resulta el pensament i el criteri de Carles Salvador, vegem el que deia el 25 de juny de 1925 sobre el regionalisme al *Diario de Castellón* (glossa 153, «Sobre el regionalisme» (I):

Jo veig que bastir un règim polític damunt la regió per governar-se segons demanen els regionalistes no és bastir res sòlid. El que interessa a la regió, interessa a la nació i el concedir prerrogatives, autonomies a cada regió d'una mateixa nació és afèblir el concepte de nació i la nació mateixa.

Res de política regionalista, res de concessions, res d'almoines. El que és d'una nació que s'ho arregle la nació.

I el que Salvador entén com a nació queda clar en la ponència al II Congrés d'Escriptors en Defensa de la Cultura (València, 4 de juliol de 1937). Nació inclou tots els països catalans, i afirma que (ps. 39-31):

aquesta tendència a deslligar-se de l'estat central per a constituir un estat lliure i federal..., no pot ser vista, en cap manera, com una integració de l'estat espanyol —puix que és una cosa inorgànica i falsa— ni com a temptat a l'internacionalisme

RESSENYES INDIVIDUALS

OVIDI NASÓ, Publi: *Heroides: Traducció catalana medieval de Guillem Nicolau*, edició crítica de Josep Pujol, Barcelona: Editorial Barcino, Fundació Carulla, 2018; «Els Nostres Clàssics; Autors Medievals», 37.

ISABEL GRIFOLL ÀVILA

Universitat de Lleida

Dept. de Filologia Catalana i Comunicació

grifoll@filcat.udl.cat

Josep Pujol ens ofereix la primera edició crítica —acurada i immillorable— de la traducció catalana medieval de les *Heroides* de Publi Ovidi Nasó, realitzada per Guillem Nicolau entre 1389-1390.

El text complet ens ha pervingut en el manuscrit *P* (París, Bibliothèque nationale, ms. esp. 543). Conserva les vint epístoles ovidianes que circulaven en la col·lecció medieval, cadascuna amb la introducció corresponent, però desproveïdes d'*intentiones* i glosses. La impaginació del còdex permet pensar que la còpia de glosses hi estava prevista, però que no s'hi arribà a executar. El testimoni *B* (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1499) transmet un fragment breu de l'epístola IV, amb crides de glosses, si bé no s'hi copien. El manuscrit *S* (Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, ms. 5-5-16) conté una traducció castellana literal anònima de la traducció catalana —glossada— de Nicolau. La identificació d'aquesta versió, sense precedents en la crítica castellana especialitzada, és una descoberta de Pujol (2005), doblement meritòria, perquè eixampla la difusió de les *Heroides* catalanes en l'àmbit cultural castellà del segle xv i perquè possibilita recuperar les *intentiones* i les glosses perdudes en la transmissió catalana del text.

El capítol I traça el perfil biogràfic i cultural de Guillem Nicolau. Formació clerical (dret canònic), obtenció de prebendes eclesiàstiques i vinculació a la monarquia (Pere III i Joan I) com a capellà reial i com a redactor i traductor de materials historiogràfics (I.1). S'aborda l'autoria, la data, la motivació i el comitent probable de les *Heroides* catalanes. A través de documentació de cancelleria, s'estableix que el text fou enllestit l'any 1389 i que es completà (amb glosses) l'any 1390 a petició de Violant de Bar, punt de partida de la tradició manuscrita del text (I.2).

Es reconstrueix exhaustivament la història de la seva recepció, de la cort a les biblioteques privades (entre 1409 i 1523). La permeabilitat de l'obra en estaments socials molt diversos avala un èxit de públic notable (I.3). La traducció podia haver circulat tant amb glosses com sense glosses. En el primer cas, el *Tirant lo Blanc* en seria una prova indiscutible, car Joanot Martorell incorpora text i glosses de les *Heroides* catalanes en passatges de la novel·la, tal com ja havia demostrat Pujol anteriorment (2013) i es documenta a I.7.4. En el segon cas, el manuscrit *P* en seria l'aval. L'edició crítica reclama tanmateix retornar les *intentiones* de les epístoles i les glosses al text, cosa que possibilita la versió castellana *S*. Es recullen i analitzen les dades que autoritzen la identificació de *S*: errors comuns entre *S* i *P*, errors de traducció per incomprensió de l'original català, catalanismes evidents, i, en especial, la conservació de les citacions de Cerverí de Girona (I.4-7).

El capítol II ens situa en el terreny del text-font (les *Heroides* d'Ovidi). S'exposen els problemes que li són inherents i que cal resoldre, amb caràcter previ, per preformar l'original llatí que utilitzà Nicolau. S'aborda la constitució del corpus de les *Heroides*, el seu origen, la fixació de l'ordre de les epístoles, que remunta a la tradició manuscrita medieval (carolíngia), les epístoles simples o dobles, i la datació. Una menció especial mereix el debat sobre l'epístola XV (de Safo a Faó), que, desconeguda per la tradició medieval (llevat algun extracte), no serà descoberta fins als cercles humanístics (c. 1420). S'analitzen també les llacunes de les epístoles XVI i XXI en la transmissió medieval (II.1). Segueix un estudi literari sintètic de cadascuna de les epístoles, en què s'incideix en el tractament elegíac, que fa Ovidi, de materials èpics i tràgics precedents, tant de la literatura grega com llatina (II.2). Es preforma així l'original llatí de Nicolau (epístoles I-XIV i XVI-XXI, amb les llacunes esmentades, i dístics apòcrifs o interpolats al text), a més de les *intentiones* (de l'autor i de les protagonistes de les lletres) i glosses (II.3).

El capítol III s'ocupa de la tradició escolar d'Ovidi. Les escoles del segle XII, en particular a Orleans, elaboren *ex novo* un utilatge interpretatiu per tal d'integrar Ovidi al cànon medieval dels *auctores* (III.1). Els *Bursarii ovidianorum* de Guillem d'Orleans foren la pedrera de l'aparat exegetíc utilitzat per Nicolau (*accessus* a l'obra, introduccions a les epístoles, glosses, etc.), si bé usà també glosses dels mestres Arnulf i Folc. El fet que els *Bursarii* es difonguessin tant autònomament, com a recull de glosses, com integrats als manuscrits d'Ovidi, resultarà imprescindible en la recerca de l'original llatí emprat pel traductor (III.2). La presència dels comentaris escolars supedita la factura material dels còdexs, encara que no la determina (III.3). Per contra, sí que el bagatge escolar condiciona la lectura d'Ovidi com un *instructor morum*. L'amor se sotmet als paràmetres de lloança de la virtut/blasme del vici. Les conductes deshonestes de les heroïnes hi són per esquivar-les o reprovar-les i, això, és el que fa condescendent Ovidi amb la moral cristiana i falca la utilitat ètica del text (III.4). Una panoràmica sobre la circulació de manuscrits d'Ovidi a la Corona d'Aragó permet detectar alguns exemplars llatins de les *Heroides*. Una presència molt limitada que avala, per altra banda, que la difusió de les *Heroides* fou tardana i en català (III.5).

El capítol IV integra les *Heroides* catalanes en el marc de les traduccions romàniques de l'obra, amb la finalitat de ponderar el treball de Nicolau amb relació als seus paral·lels romànics. La recepció romànica de les *Heroides* —a Itàlia, a França o a Castella— s'acompanya també de la tradició escolar, que comenta el text i el significa.

El capítol V aborda el repte d'identificar el manuscrit llatí base de la traducció catalana. Una empresa difícil, ja que les *Heroides* es dispersen en una munió de testimonis i biblioteques, i, per altra banda, ningú no pot assegurar que el text-font hipotètic hagi estat posat a la salvaguarda al llarg de la història codicològica europea. La quantitat dels exemplars conservats no és tanmateix el principal entrebanc. La qualitat s'hi sobreposa, car el còdex *P*, anomenat *Puteanus*, del segle IX, del qual deriva la tradició medieval, ja conté nombrosos errors i ha estat sotmès, per tant, a conjectures i correccions diverses en la seva vida posterior. La contaminació esdevé norma a partir del segle XII, fet que impossibilita establir filiacions. Davant la complexitat, Pujol aposta per una solució que no únicament em sembla del tot raonada i efectiva, sinó també la millor de les possibles: circumscriure la filiació manuscrita a l'aparat escolar (no al text). La hipòtesi de treball s'executa de forma sistemàtica i amb una casuística abundosa: introduccions (V.1), glosses marginals (V.2), glosses interlinears (V.3). El resultat: tres manuscrits poden emparentar-se amb l'original de Nicolau: *K* (Copenhaguen, Kongelige Bibliotek, GKS, ms. 2013 4°, del segle XIII), *Pe* (París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 7996, del segle XIV) i *Y* (Trèveris, Stadtbibliothek, ms. 1088/28, del segle XIII), en particular els dos primers. Algunes proves contundents, entre altres: la redacció de la introducció a l'epístola XI a *KPe* és diferent a l'estàndard i coincideix literalment amb Nicolau; errors coincidents a les introduccions a les epístoles VIII, XIII i XVI, etc. Atès que la traducció catalana coincideix majoritàriament amb *K*, però que transmet també elements propis de *Pe*, es postula un antecedent comú a *K* i *Pe*, no afectat per omissions i llacunes, si bé s'observa que la traducció catalana també presenta lliçons divergents amb aquesta tradició (V.4-5).

El capítol VI aporta un estudi detallat de les glosses marginals (1.311 glosses) a partir, evidentment, de *S*. Es presenten primer els resultats quant a la procedència (*Bursarii*, manuscrits *KPe*, amb antecedents últims i probables a Arnulf i Folc d'Orleans, etc.) (VI.1). Posteriorment, les glosses s'agrupen segons la funció que desenvolupen al text i s'analitzen meticulosament en un doble vessant de caràcter i fonts (VI.2.1-VI.2.8). Nicolau únicament s'allunya del model llatí quan incorpora sentències de Cerverí de Girona, substitueix proverbis llatins per altres de catalans o cita algun autor, que, per cronologia, és difícilment imputable al seu model (VI.2.5).

El capítol VII aborda, al meu parer, un dels aspectes més interessants i essencials per a l'edició de les *Heroides* catalanes: els mecanismes de traducció. Dues constatacions es desprenen de l'estudi de Pujol. El procés de traducció es basa en un sistema de glosses (marginals i interlinears). El procés de traducció és un exercici complex, en què les modalitats *verbum verbo* i *ad sententiam* no s'exclouen,

ans al contrari, s'acoblen i es complementen en virtut de les glosses. La mecànica en joc s'analitza amb precisió. Glosses que afecten la *constructio* i que obliguen a reordenar la frase segons l'*ordo naturalis* (VII.1). Glosses que prescriuen la restitució d'elements o que permeten desenvolupar informacions implícites, que, al seu torn, expandeixen el text a través de la subordinació (VII.2). Glosses sinonímiques que aporten solucions llatines acostades als parlars romànics i, doncs, faciliten el pas al català (VII.3). Sentits figurats (VII.4). Duplicacions per la *varia lectio* del text-font o derivades d'estilemes formularis (VII.5). Solucions catalanes a qüestions de sintaxi llatina (VII.6). Lèxic (VII.7).

El capítol VIII conté la descripció codicològica dels manuscrits *P*, *B* i *S* (VIII.1-2). La filiació entre els tres testimonis s'estableix amb la col·lació dels errors singulars, conjuntius i separatius. Mentre que *P* i *B* no mantenen cap relació, *S* deriva d'una còpia catalana emparentada amb *P* (vegeu l'*stemma* a p. 175). Atès el parentesc *PS* i el fet que *S*, per la seva literalitat, manté lliçons fidels al model català, *S* pot ajudar a esmenar errors de traducció o còpia de *P*. S'analitza també la tradició indirecta de les *Heroides* catalanes al *Tirant lo Blanc*, a fi d'ajudar a suplir alguns errors de *P* (VIII.3) i es presenten els criteris d'edició (VIII.4).

El text de les *Heroides* catalanes s'edita segons el manuscrit *P*, controlat amb el fragment de *B*, quan és factible, i amb la traducció castellana de *S*. Per a l'original llatí i la seva *varia lectio*, es té en compte l'edició d'Heinrich Dörrie (1971). Les glosses llatines (interlinears i marginals) provenen de *K*, *Pe* i *Be*, i serveixen per verificar errors de *P*, i esmenar-los, sempre que les intervencions no entrin en contradicció amb el text llatí (edició Dörrie 1971 i aparat crític). Les llacunes detectades a *P*, quan són breus, es restitueixen a partir de *S*. L'editor retradueix el text castellà al català adaptant-lo a l'*usus scribendi* de Nicolau. Un aparat de variants registra les lliçons rebutjades de *P*, *B* i, selectivament, de *S*. Així mateix, s'han retornat les *intentiones* de les introduccions a les epístoles (no conservades a *P*) amb la retraducció literal de la versió castellana *S*, segons l'*usus scribendi* de Nicolau i els hàbits gràfics del copista de *P*. Les glosses s'han recuperat a partir de *S*, però s'han editat en castellà i s'han situat al final de cada epístola, altrament haurien dificultat la impaginació del volum i, consegüentment, la lectura. Amb coherència amb el que s'ha argumentat i demostrat (cap. VII), s'han editat també les glosses-font llatines a partir de *K*, *Pe* i, ocasionalment, *Be*. L'annotació explícita les intervencions, aclareix nombrosos llocs crítics, assenyala fonts i insisteix en el paper fonamental de les glosses en l'elaboració de la traducció. És així que constatem que moltes de les solucions de Nicolau que no s'avenen amb el text d'Ovidi (i variants) establert pels editors moderns, no s'han d'imputar a innovacions o errors del traductor, sinó que depenen de l'original llatí glossat.

Josep Pujol ens ha ofert una edició crítica modèlica de les *Heroides* catalanes. Una edició científica (filològica) rigorosa i escrupolosament raonada i documentada, que hauria de servir de model per a edicions crítiques futures de traduccions medievals.

ESPADALER, Anton Maria: *Obra Completa. Ramon Vidal de Besalú*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2018.

MARIONA VIÑOLAS I SOLÉS

Universitat de Girona

marionvinolas@gmail.com

No és tasca menor la que abasta Anton Maria Espadaler en la publicació de l'obra completa de Ramon Vidal de Besalú, tenint en compte que part del seu corpus ha estat poc difós i encara amb moltes llacunes sobre la seva persona. L'activitat literària de Ramon Vidal de Besalú es vincula amb la cort d'Hug de Mataplana —descrita amb tot luxe de detalls a *So fo e'l temps*—, amb la d'Alfons I el Cast —com ja ho recollien els estudis d'AURELL (1981), ASPERTI (1999), o el propi ESPADALER (2001)— i, sobretot, amb la de Pere I el Catòlic, ja que la majoria de dates del conjunt del seu corpus coincideixen amb aquest darrer regnat.

L'edició d'Espadaler es divideix en tres apartats: el primer recull tota l'obra narrativa de Ramon Vidal —*Abrils issia*, *So fo e'l temps* i *Castia gilós*—; la segona recull la primera gramàtica d'una llengua romànica —*Razos de trobar*— i la tercera inclou les poesies d'atribució dubtosa —*Belh m'es*, *Entre'l taur e'l doble signe* i *Plazens plasers*. Cadascun d'aquests apartats s'inicia amb un estudi crític de palesa intenció historicista i d'anàlisi literària que emmarca les composicions que seran analitzades; d'aquesta manera es dibuixa l'univers mental i social del trobador, però també dels regnats als quals s'inscriu i fa referència la seva obra. Al nostre entendre, un dels valors afegits de la present edició és que ofereix un estat de la qüestió que té en compte els estudis —tant filològics com històrics— que destaquen la figura de Ramon Vidal de Besalú. L'anàlisi literària, en aquest cas, per la complexitat del moment històric, requereix d'un coixí de dades i fets històrics per tal d'establir un discurs complet. En aquest sentit, Espadaler no només inicia un «diàleg» amb els erudits que han estudiat la figura de Ramon Vidal prèviament, sinó també amb tots aquells trobadors contemporanis, que permeten corroborar totes aquelles dades que ja són correctes en moltes ocasions, però en tantes d'altres, que permetran afinar cronologies i reflexionar sobre el paisatge trobadoresc, que abasta aspectes que van des de la literatura i l'ensenyament, fins a la sociologia i la política.

La primera de les tres seccions d'aquest volum, com hem dit, l'ocupa la narrativa. La introducció, titulada «El món d'ahir, segons Ramon Vidal», presenta el primer dels textos narratius, *Abrils issia*; en aquest punt es crea un mapa de corts i personatges perfectament identificables i que permeten descriure la composició amb tot detall. «L'obediència deguda» és la prèvia a *So fo e'l temps*, que Espadaler ubica en temps intern i extern de redacció «anterior al període més tens que precedí la batalla de Muret». En aquest apartat cal tenir molt en compte l'anàlisi que es deriva dels conceptes de «servir» i «estimar», en tant que conceptes vinculants i vinculats a la lírica trobadoresca, i el paper que hi juga la dona —sobre aquesta

qüestió, Espadaler al·ludeix l'estudi d'ARCHER & RIQUER (1998). El *Castia gilós*: la història d'un drama conjugal, amb adúlteris de per mig, tanca l'apartat de narrativa amb un estudi previ que porta per títol «L'amonestament als gelosos». Partint de l'esquelet narratiu —amb una anàlisi detallada del gènere— i la complexitat narrativa, Espadaler ofereix un discurs sobre la identitat d'aquest text com a possible *fabliau* i perfila els arquetips de comportament dels implicats en el triangle amorós.

El segon apartat d'aquesta edició es reserva per a l'obra «estrella» de Ramon Vidal de Besalú, les *Razos de trobar*. Moltes de les idees que es perfilen en aquest punt les podem visitar en l'article que el propi Espadaler publicava l'any 2015 i en el qual feia una recapitulació de totes aquelles opinions recollides sobre el text, analitzava l'obra com a contrapunt d'aquelles de Jofre de Foixà o Uc Faidit i s'atenia als motius d'èxit i popularitat de la dita obra. Espadaler (2018: 367) parteix de la idea que «cantar és font de plaer [...], però sobretot preserva el passat, educa i transmet valors», i aquest és el valor primordial de les *Razos*, el que fa que s'elimini el concepte dels «*happy few* dotats de subtilesa» (2018: 357). La constatació de la universalitat del cant i, alhora, d'una tradició lírica en llengua vulgar nascuda a Occitània són les premisses per a l'èxit d'aquesta primera gramàtica en llengua romànica.

Finalment, si bé l'obra de FIELD (1989-1991) quedava òrfena quant a les composicions líriques de Ramon Vidal de Besalú —i això ho feia notar TAVANI (1995), Espadaler sí que les hi inclou, malgrat sigui en l'apartat de composicions d'atribució dubtosa. Dues composicions presenten un dubte raonable quant a l'autoria: *Belh m'es*, que s'ha transmès pels manuscrits C i E, ambdós de mà occitana —el primer donant l'autoria a Ramon Vidal i, el segon, a Arnaut de Tintinhac—, i *Entre-l taur e-l doble signe*, transmès pels manuscrits C i K —el primer donant l'autoria a Ramon Vidal i el segon a Arnaut Daniel. No es presenta de manera tan senzilla, però, el dubte amb la darrera de les composicions líriques, *Plazens plazers*, transmesa pel manuscrit 239 de la Biblioteca de Catalunya, el qual conté un conjunt de tractats de gramàtica i versificació. L'evidència més clara és que les *Razos* venien seguides per aquests versos, que no s'han conservat en cap altre manuscrit; en qualsevol cas, Espadaler fa esment dels dubtes que manifestaven MARSHALL (1972) o ASPERTI (1995), i presenta diverses opcions com, per exemple, la que oferia RIQUER (1964) —que sí consirava que era obra de Ramon Vidal— o la seva pròpia, analitzant la trajectòria de les danses i el conreu d'aquest gènere a Catalunya.

El lector trobarà en aquesta edició d'Espadaler un treball complet, desenvolupat i actualitzat de l'obra de Ramon Vidal de Besalú. L'estructura i el contingut —sovint feixuc per les velleïtats polítiques o contingències socials que s'hi descriuen— es vesteixen de tal manera —àgil i amena— que l'edició pot ser útil tant per al filòleg com per a un lector espontani. La mirada acurada que ofereix Anton Maria Espadaler, esbossant no tan sols el panorama històric que emmarca el corpus de Ramon Vidal, sinó també, el panorama literari, fan d'aquest estudi una

eina que aporta llum sobre el moment fundacional de la narrativa occitana i catalana i de l'arrelament de la cultura trobadoresca. El diàleg que entaula Espadaler amb tots els estudis previs i que confegeixen un coixí per a la present edició es tradueix en una bibliografia final precisa i detallada que compta amb monografies, edicions de trobadors, estudis historiogràfics i tractats de gramàtica, entre d'altres.

BIBLIOGRAFIA

- ARCHER & RIQUER (1998): Robert Archer i Isabel de Riquer, *Contra las mujeres: poemas medievales de rechazo y vituperio*, Barcelona: Quaderns Crema.
- ASPERTI (1999): Stefano Asperti, «I trovatori e la corona d'Aragona. Riflessioni per una cronologia di riferimento», *Mot so razo*, 1, ps. 12-31.
- AURELL (1981): Martí Aurell, «Les troubadours et le pouvoir royal: l'exemple d'Alphonse Ier (1162-1196)», *Revue des langues romanes*, 85, ps. 53-67.
- ESPADALER (2001): Anton Maria Espadaler, «La Catalogna dei re», *Lo spazio letterario del Medioevo*, 2, ps. 873-933.
- (2015): «Les Razos de trobar de Ramon Vidal: una gramàtica per al cant», *Magnificat Cultura i Literatura Medievales*, 2, ps. 149-158.
- FIELD (1989-1991): Hugh Field (ed.), *Ramon Vidal de Besalú, Obra poètica*, 2 vols., Barcelona: Curial.
- MARSHALL (1972): John H. Marshall, *The Razos de trobar of Raimon Vidal and associated texts*, Londres: OUP.
- TAVANI (2001): Giuseppe Tavani, «Ramon Vidal de Besalú, Obra poètica», *Cahiers de civilisation médiévale*, 151 (juliol-setembre 1995), ps. 283-285.

LLULL, Ramon: Romance of Evast and Blaquerna, *translation and notes*, Robert D. Hughes (trad.), Albert Soler and Joan Santanach (introduction), Barcelona, Woodbridge: Barcino, Tamesis, 2016; «Series B: TEXTOS» 60.

BLAKE GUTT

University of Michigan
 bgutt@umich.edu

The Majorcan theologian, philosopher, poet and mystic Ramon Lull (c. 1232 - c. 1316) is an engrossing figure. When I first expressed interest in investigating his vast œuvre, a medieval Catalan philologist friend mentioned —perhaps it was a warning— that she knew scholars who had begun by researching a single article on Lull and ended up dedicating the rest of their life's work to him. Throughout his prodigious output (over 260 separate extant works on topics ranging from medicine to theology, and from proverbs to logic), Lull's magnetism derives

from his unwavering conviction. Here is a man who is determined to set the world to rights, and convinced that he alone can teach humanity how to achieve this. Following his spiritual awakening, which occurred as he worked on a troubadour composition, Llull rejected both secular literature and secular life. He dedicated the rest of his days to a project at once salvific and literary, determining that «he would have to write a book, the best in the world, against the errors of unbelievers» (BONNER 2010: ps. 34-35). A divine revelation in around 1274 supplied the method to accomplish this: the combinatorial system of practical reasoning known as the Art which, Llull maintained, if correctly applied, would allow its adepts to determine the truth in all matters and would guide them in properly loving and serving God.

As it turned out, a single book, however worthy, was not enough to transform the world, and Llull was compelled to keep trying by presenting his Art in different guises and applying it to a range of subjects. Yet, as Albert Soler and Joan Santanach note in their introduction, «[t]he work which expresses the Lullian desire to reorder the world in the liveliest and most optimistic way is, without doubt, *Blaquerna*» («Introduction», p. 30). This optimism, they suggest, is attributable to the fact that Llull had not yet encountered any major setbacks in his project. As Soler and Santanach drolly explain, by the end of the 1280s, «[Llull] came to realise that, all things considered, the task would be more complicated than he had imagined» («Introduction», p. 17). *Blaquerna*, completed around 1283, is the first of Llull's works which can be classified as a novel, the other being *Felix, or the Book of Wonders* (1289). *Blaquerna* is typically Lullian in its innovation, its ambition and above all its totalizing tendencies. The novel is aimed at the broadest of audiences, promising something for every reader. It is a fantasy of setting the world to rights which proffers the vision of a comprehensively re-ordered Christendom, drawing inspiration from medieval French prose romance but presenting its narrative with the distinctive twist which is the hallmark of Llull's Art.

Blaquerna follows the life of its eponymous hero, who desires to retreat from the world to live as a hermit. The text is divided into five books, signifying the five wounds of Christ, and each book represents a different estate (marriage, the religious life, the episcopacy, the papacy and the eremitic life). Each book is further subdivided, structured according to a catechetical framework or another significant theme (respectively: the seven deadly sins; the five senses and the seven virtues; the *Ave Maria*; the beatitudes; the *Gloria*; and two of Llull's own short interpolated works, the *Book of the Lover and the Beloved* and the *Art of Contemplation*).¹ Book One relates the story of Blaquerna's father, Evast, and his mother, Aloma, and their transition from lay marriage to life as beguin and beguine, while the first part of the Book Two describes the life of Natana,

1. See the explanatory table on p. 18 of Soler and Santanach, «Introduction».

Blaquerna's female counterpart, first as a nun and then as abbess. From the second part of Book Two, the narrative focuses on Blaquerna. Called to the eremitic life, the young man sets out to seek a suitable location for his hermitage. However, the world needs him, and Blaquerna must thus follow an almost comically convoluted trajectory in order to reach his goal, becoming successively monk, abbot, bishop and pope—and reforming the entire ecclesiastical hierarchy as he passes through it—before finally, in his old age, he is able to resign from the papacy and seek the life of solitude and contemplation he has always yearned for. Along the way, he meets a number of allegorical figures, as well as many other characters. The relative merits of the active versus the contemplative life constitute a core theme of the text.

Blaquerna is not just a fictional narrative, however. It is also a guide to various aspects of Llull's Art. The text is structured to familiarise its readers with the principles underlying the Art and to acquaint them with key concepts, such as the three faculties of the rational soul (memory, intellect and will). Principles of the Art, such as the Divine Virtues of God (goodness, greatness, eternity, power, wisdom, will...) recur throughout the text, and different groupings of these and other terms (such as difference, concordance and contrariety; beginning, middle and end) underlie many of the situations and scenarios presented by the narrative. The Art functions through analysis of these combinations of terms. Robert D. Hughes' invaluable footnotes highlight this framework, although some of the notes will remain opaque to those not already acquainted with Llull's thought, since they refer to the Figures of the Art, diagrams which are neither reproduced nor discussed in this book. However, detailed analysis of Llull's work and thought is always an intertextual endeavour.² The presentation of the Art through narrative provides a much gentler and more discursive introduction than is offered by Llull's more technical works, and the critical apparatus of this edition facilitates various levels of engagement with the text.

Book Five of *Blaquerna* offers resources for the practical application of the Art. The *Book of the Lover and the Beloved*, which forms part of Book Five, is perhaps Llull's best-known work. This mystical opuscle, which circulated independently from the rest of *Blaquerna* after the late 1280s, is comprised of 357 versicles which present the relationship between the Beloved (God) and His Lover (the Christian) («Introduction», p. 68). For example:

[27] The bird was singing in the Beloved's garden. The Lover arrived and said to the bird: «If we do not understand each other through language, let us understand each other through love, for your song represents my Beloved to my eyes.» (p. 425)

2. For an introduction to the Art, see BONNER (1993); for in-depth analysis of every aspect, see BONNER (2007).

These versicles, which Lull describes as «moral metaphors», are intended to serve as spurs to contemplation, each providing enough material for a full day of prayer («Introduction», p. 53). Some of the versicles end with questions which test the reader's comprehension of previous material, for example:

[317] The Beloved felt mercy towards His Lover because of His perfection, and likewise because of His Lover's needs.

So the question arose: for which of these two reasons does the Beloved more fully forgive the faults of His Lover? (p. 481)

This interactive, interrogative approach is typical of Lull's didacticism. The *Book of the Lover and the Beloved* is followed by the *Art of Contemplation*, an opuscle which describes a series of contemplative exercises employed by Blaqueria the hermit. These methods are presented as a model for contemplation that can be adopted by readers.

This new edition of *Blaqueria* is only the second full translation of the text into English; it is based on Soler and Santanach's 2009 critical edition of the medieval Catalan text («Introduction», p. 72). Hughes has succeeded admirably in his aim to produce «a readable and plausible, if complex, modern rendering» of *Blaqueria* («Translator's Preface», p. 79). While the aura of the text remains unmistakably Lullian, the translation is composed in clear, precise and idiomatic English. Hughes' Translator's Preface outlines his approach to the task and discusses his choices in translating both commonly-used and multivalent medieval Catalan verbs (*esser, haver, fer*, etc.) and particularly Lullian usages such as *vivificar, contrari* and *concordança*. Further commentary on medieval Catalan idioms and other translation choices is given in footnotes throughout the volume, and the original text is provided for phrases whose rhyme, rhythm or syntax cannot be satisfactorily reproduced in English. Hughes' meticulous footnotes also offer cross-references for recurring themes within the text, as well as explanations of philosophical, theological, historical and cultural allusions, and references to the Art.

Soler and Santanach's excellent and extensive introduction provides a summary of the narrative and a discussion of its structure, as well as a range of valuable supplementary material, including historical background, exposition of analytic frameworks which can be used to interpret the text, consideration of the narrative models on which *Blaqueria* draws, and an account of textual transmission from the thirteenth century to the present day. One or two aspects of this analysis remain somewhat conservative. Despite its title, the *Book of the Lover and the Beloved* is described as referencing «love between friends» rather than erotic love («Introduction», ps. 54-55). This is odd, since (homo)eroticism is a familiar element in thirteenth-century Christian mysticism, including the Franciscan mysticism whose texts Soler and Santanach explicitly cite as narrative models for *Blaqueria* («Introduction», p. 67). Nevertheless, the introduction is an immensely rich and informative resource.

Llull is a remarkably significant intellectual presence in the medieval Mediterranean. His role as one of the originators of literary Catalan; his generic innovations; his close involvement in copying, translating and disseminating his own texts; and his engagement with Jewish and Islamic theology all signal that scholars of medieval European literature should be aware of his thought. *Blaquerna* serves as an ideal introduction to both Llull's work and his mindset. The tone of the narrative is always earnest, often solemn, yet sometimes drolly humorous; the text is thematically wide-ranging and structurally varied; and this edition, from translation to notes to introduction, is truly exemplary, not to mention beautifully presented. The *Romance of Evast and Blaquerna* joined Llull's autobiography, *A Contemporary Life*, in Barcino and Tamesis's TEXTOS series. The *Doctrina Pueril*, Llull's work on the education of children, which may well have been composed simultaneously with *Blaquerna*, is forthcoming in the same series in September 2019 («Introduction», p. 14, no. 6).

BIBLIOGRAPHY

- BONNER (1993): *Doctor Illuminatus: A Ramon Llull Reader*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
 — (2007): *The Art and Logic of Ramon Llull: A User's Guide*, Leiden, Boston: Brill.
 — (2010): «Introduction», in Ramon Llull, *A Contemporary Life*, Anthony Bonner (ed. and trans.), Barcelona, Woodbridge: Barcino, Tamesis.
 LLULL (2019): *Doctrina Pueril*, John Dagenais (ed. and trans.), Barcelona, Woodbridge: Barcino, Tamesis.

VILANOVA, Arnau de: *Speculum medicine*, edició i estudi a cura de Michael R. McVaugh, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, Fundació Noguera, Pagès editors, 2018; «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia» XIII.

CARMEL FERRAGUD

Institut Interuniversitari López Piñero (Universitat de València)
carmel.ferragud@uv.es

Amb bona cadència van apareixent un rere altre els volums de les AVOMO (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia), la col·lecció que té per objectiu editar i estudiar tota l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova. A aquestes alçades ja ningú dubta que el que nasqué com un ambiciós projecte editorial, segurament inèdit arreu d'Europa per la seua magnitud, rigor i constància, acabarà sent una realitat, i que els investigadors disposaran en uns anys de l'edició completa de l'obra mèdica d'Arnau (s'han publicat 16 llibres, i encara en falten almenys 5 més, que

completaran l'edició). Perquè si bé alguns dels iniciadors del projecte, com Luis García Ballester (CIFUENTES 2017) o Juan A. Paniagua (GARCÍA BALLESTER 2010), ens deixaren, l'esperit, i la força i l'empenta intel·lectual continuen amb un dels tres que encara resta infatigable, Michael R. McVaugh, professor emèrit de la University of North Carolina at Chapel Hill (ARRIZABALAGA 2010), autor precisament de l'edició i estudi d'aquest volum que ens ocupa, el número tretze, dedicat a l'*Speculum medicine*. I no només, perquè a McVaugh s'hi suma un equip editorial amb tres investigadors —Fernando Salmón, Sebastià Giralt i Jon Arrizabalaga— que, a banda d'haver gaudit del mestratge dels iniciadors del projecte, són grans conixedors de l'obra d'Arnau i del context de la medicina llatina tardomedieval.

Els avanços assolits en el coneixement de la biografia i l'obra mèdica d'Arnau són realment, a hores d'ara, impressionants. A la labor dels investigadors esmentats, i també d'altres, cal sumar l'esforç de successius projectes de recerca finançats, liderats per Sebastià Giralt (UAB). Els resultats es poden copsar ben bé en un magnífic web (ARNAU 2016). Això, per extensió, fa que coneguem també molt millor el que fou el panorama intel·lectual mèdic en el qual el metge valencià s'emmarca. El grau de coneixement que atresora algú com el professor McVaugh, passada la barrera dels 80 anys, i que encara roman en una activitat intel·lectual envejable, possibilita unes disquisicions detalladíssimes i primmirades sobre aspectes concrets de l'obra i la vida d'Arnau. Fins el punt que fa l'efecte que l'investigador nord-americà és capaç de «llegir» en les intencions personals de l'autor estudiat per poder interpretar el ritme cronològic de la producció de la seua obra. McVaugh es mou amb absoluta solvència entre la documentació arxivística i els textos doctrinals. Es fa difícil no recordar la seua cèlebre monografia *Medicine before the plague* (Cambridge, 1993), en aquest sentit. Solament des d'una aproximació doble, del document als continguts doctrinals dels tractats, que s'entrellacen constantment, és possible arribar a argumentar amb una semblant perícia. Tant es així, que tangencialment l'estudi de l'*Speculum* el porta a fins i tot proposar una datació nova per al cèlebre *Regiment de sanitat* d'Arnau.

L'edició que ha preparat McVaugh s'inicia amb una «Introducció» en llengua catalana, extensa, i tot seguit hi ha un apartat dedicat als procediments editorials. Ambdues primeres parts compten també amb una versió en anglès. Continua l'edició pròpiament dita de l'obra. Clou amb una bibliografia i uns índexs de noms, termes clau i còdexs, elements sempre de gran utilitat en la consulta d'una font d'aquestes característiques.

Cal reconèixer la feixuga tasca d'edició que ha fet McVaugh, comprensible si atenem que l'*Speculum* és una obra extensa, d'unes 90.000 paraules, i de la qual es conserven 23 còpies manuscrites completes o parcials. D'aquestes, McVaugh n'ha seleccionat tres, les considerades millors, per fer col·lació del text sencer, tot anotant les variants respecte d'un dels impresos.

L'*Speculum*, escrit vers 1308, és l'obra amb què Arnau va culminar la seua carrera com a escriptor de medicina. Al llarg de la seua trajectòria com a metge,

Arnau havia anat llegint, reflexionant, comentant i incorporant a la seua labor intel·lectual i clínica un conjunt de textos —obres d'Hipòcrates, Galè, Avicenna, Razés, Constantí, Isaac— que havien estat traduïts al llatí des de feia un segle. Arnau va assimilar tot aquell devesall d'informació, al qual va voler posar ordre perquè a més pogués ser utilitzat pels futurs aprenents i practicants de la medicina. Això sí, tota aquella tasca va ser alternada amb una obra de caràcter teològic de gran abast i ambició, igualment, producte de la seua adhesió a l'espiritualitat franciscanista, que li valgué fortes controvèrsies, i també amb una activitat política al servei de diferents monarques. Tot això configura la personalitat polièdrica del personatge, el fa més comprensible i ajuda a entendre la cronologia en què s'anà desenvolupant la seua obra.

Va ser, segons opina McVaugh, la impressió que li va causar el *Lilium medicinae* de Bernard de Gordó, metge coetàni d'Arnau en l'ensenyament de la medicina a Montpeller, i gran rival, acabat en 1305, el que el va motivar a escriure la seua gran aportació definitiva a la medicina. L'ambició i orientació de l'obra és una mostra dels interessos que durant tota la seua carrera havien atret l'atenció d'Arnau, com ara l'instrumentalisme mèdic —la medicina era per damunt de tot un bé útil per a la societat— i la teoria de les complexions —fonamental per a donar lloc al punt anterior—, entre altres.

En l'*Speculum*, Arnau va seguir amb bastant fidelitat l'ordre de la *Isagoge* de Johannitius, si bé va introduir algunes novetats. Era aquesta una breu obra introductòria que s'utilitzava tradicionalment en l'ensenyament de la medicina, acompanyada d'altres escrits d'Hipòcrates i Galè, i que representava una síntesi de la medicina galenista. La finalitat d'Arnau va ser escriure la seua pròpia introducció, és a dir, oferir un recull sistemàtic dels principis generals de l'art mèdic. Seguint l'esquema de Johannitius, Arnau va escriure uns primers capítols on es resumeixen els elements bàsics que constitueixen l'organisme humà (coses naturals) i els factors externs que l'afecten (coses no naturals). A continuació repassava les nocions fonamentals sobre la salut i la malaltia i procedia a classificar les malalties (coses contranaturals). Tot seguit tractà dels signes que permetien al metge establir una diagnosi. Oferí també una extensa farmacologia general i acabà amb la influència sobre l'organisme de les emocions.

Amb tot, s'ha de reconèixer en aquesta obra la gran influència del *Cànon* d'Avicenna. De fet, la definició que dona de la medicina com a ciència li és manllevada. Segons aquesta, la medicina buscava conèixer les disposicions del cos humà com a cos sanable, conservar la salut o recuperar la que hagués perdut quan això fos possible. La medicina es dividia, doncs, en dues parts: la teòrica i la pràctica. Mentre que la medicina teòrica estudiava les disposicions del cos sanable en la mesura que és necessari per a dur a terme la seua tasca, la pràctica mostrava la manera correcta d'actuar segons les necessitats de les disposicions donades a conèixer per la teòrica. Si bé l'*Speculum* fou una obra eminentment teòrica —en tots els camps que abordà, incloent el medicament—, on fins i tot la filosofia natural (l'obra d'Aristòtil fou ben coneguda i admirada per Arnau) ocupà un lloc, també

és ben cert que la pràctica mai va estar allunyada del pensament del seu autor. En realitat, Arnau s'allunyava del que altres comentaristes pensaven sobre la medicina quan intentaven donar-li un enfocament propi de la filosofia natural. El que era propi del metge no estava dins d'aquest plantejament.

També subratlla McVaugh alguns aspectes originals de l'obra d'Arnau. Aquest és el cas de les sis coses no naturals, on hi va afegir aspectes secundaris que altres autors havien negligit per tal d'explicar les causes de la malaltia. Així ocorregué amb les ocupacions i els hàbits de les persones. De fet, Arnau és un dels primers autors que va valorar les malalties professionals. Especialment suggerent resulta, entre altres qüestions, les reflexions d'Arnau al voltant de les propietats dels medicaments i la seua influència sobre el cos (els *complexionata*). Una qüestió tan rellevant avui en el món de la farmàcia com és provar l'acció medicinal, l'eficàcia i la seguretat dels medicaments, ja constituí un gran repte que Arnau intentà solucionar a partir de l'aprenentatge que li havien facilitat els textos grecoromans.

En definitiva, l'*Speculum* és, com diu el seu editor, «un mirall del món de la medicina acadèmica europea tal com era al començament del segle XIV». Arnau de Vilanova havia tingut un gran protagonisme en la construcció d'aquesta nova medicina i la seua influència continuaria per molt temps. En aquesta obra havia reprès assumptes que l'havien ocupat abans, i també afegí algunes novetats; tot plegat és mostra també de l'evolució del seu pensament. La seua darrera gran obra, de fet, seguiria sent utilitzada a Montpeller, si bé més com «una font ocasional de consells pràctics», però transcendí aquest entorn i va ser copiada en nombroses ocasions durant el segle XV i traduïda a altres llengües.

BIBLIOGRAFIA

- ARNAU (2016): «Arnau DB. Corpus digital d'Arnau de Vilanova», Universitat Autònoma de Barcelona. En línia a: <<http://grupsderecerca.uab.cat/arnau/>> [Consultat el 21-8-19]
- ARRIZABALAGA (2010): Jon Arrizabalaga, «La edición y traducción de textos médicos medievales: entrevista al Profesor Michael R. McVaugh», *Panacea*, 12/32, ps. 229-234.
- CIFUENTES (2017): Lluís Cifuentes, «Luis García Ballester (1936-2000)», *Sciència.cat* (Homenatges). En línia a: <<http://www.sciencia.cat/luis-garcia-balles-ter-1936-2000>> [Consultat 21-8-19]
- GARCÍA BALLESTER (2010): Luis García Ballester, «Mi colega y amigo Juan Antonio Paniagua, historiador de la medicina», *Dynamis*, 30, ps. 309-314.

BOCCACCIO, Giovanni: *Decameró*, Maria Aurèlia Capmany (trad.), Carles Biosca, Eusebi Coromina i Joan Francesc Silvente (eds.), Lleida: Punctum, 2018; «Versions», 4.

FRANCESCO ARDOLINO

Universitat de Barcelona
ardolino@ub.edu

En un capítol d'*Això és un home*, «El cant d'Ulisses», Primo Levi ens descriu la dificultat d'explicar la *Divina comèdia* a un no iniciat; és un moment clau per al protagonista-narrador perquè l'element cultural podria rescatar-lo psicològicament, si bé tan sols durant una estona, de la barbàrie del Lager. Ningú no dubta que, de solucions, n'hi ha moltes per enfrontar-se amb una estructura vertical com la gran obra de Dante. Però què fer davant d'un text com el *Decameró*, que se'n desplega de forma horitzontal, com si reivindicqués la nova qualitat democràtica de la prosa en llengua vulgar? D'altra banda, enmig hi ha els *Rerum Vulgarium Fragmenta* de Petrarca, que avui coneixem amb el nom de *Cançoner*, i tampoc no els podem obviar. Amb un deix escolar, recuperarem la fórmula de les «tres corones», recordarem l'amistat entre Petrarca i Boccaccio i assenyalarem que aquest darrer va ser entre els exegetes més importants de Dante, fins al punt que li pertany l'autoria de l'adjectiu «divina» amb el qual qualifiquem l'*itinerarium mentis in Deum* del poeta florentí. Volem anar més enllà? El guardó que atribuïm a Petrarca —encegat entre aspiracions de glòria i desig eròtic («pudeat esse tan diu vulgi fabula», el renya Sant Agustí al *Secretum*; «favola fui gran tempo», li respon el poeta, al primer sonet dels *RVF*, amb falsa actitud de penediment)— el justifiquem pels mecanismes d'excavació dins les profunditats del jo, amb què albira l'apostament del subjecte humanista. I el valor de Boccaccio —sense entrar dins el camp minat d'un protofeminisme presumpte i després frustrat amb l'aparició del *Corbatxo*, la seva aportació tardana a la literatura misògina— cal identificar-lo amb la descripció de l'entrellat del nou sistema de relacions socials. I, en aquesta categoria, hi podem inserir el realisme «naturalista», amb una presència gairebé nul·la de la divinitat; la primacia de la discursivitat (que ja «bategava» en Dante); la fenomenologia de l'igualitarisme (classes socials, gremis, llenguatges i, ara sí!, també sexes); i la *trouvaille* de l'espai del jardí que es converteix *també* en un paradigma narratiu.

Ja ens hem tret el primer pes de sobre: mirem com declinar tot això en catalana, davant d'aquesta traducció (descoberta, editada i publicada pòstumament, *ça va sans dire*) de Maria Aurèlia Capmany. Tenim dues dades per començar: la primera és que l'escriptora i pensadora catalana té una carrera professional com a torsimany de l'italià. La segona, que ja hi ha una versió íntegra excellent duta a terme per Francesc Vallverdú. Caldrà posar-les a col·lació? Sí, naturalment, però diguem d'entrada que no es tracta de repartir o treure mèrits. Joan Todó, a les planes de *L'Avenç*, enalteix el «vocabulari “rosalbavacà”» de Capmany res-

pecte al d'un Vallverdú que «sembla haver volgut calçar-se el coturn ribià», i les seves conclusions prenen la forma d'un panegíric on compara la feina de MAC a la de qui «evitant l'encarcament neonoucentista, esquivia l'etern perill oposat, el del català que ara es parla però-només-segons-on». També treu, com a indicati i eix vertebrador explicatiu, les formes del pretèrit perfect (ancorades en la fórmula sintètica en el cas de FV, variades sense manies en MAC). I tanmateix, comprem el seu entusiasme i estem disposats a compartir-lo: a més a més, Todó reconeix alguns defectes, en el tractament de les relacions sexuals, per part d'una traductora massa condicionada (afegeixo jo) per la *vulgata* d'un Boccaccio «filogínic».

La recepció de la versió de Capmany gairebé s'atura aquí: Pere Gomila (*Diari Menorca*) i Àlex Broch (*Serra d'Or*) ens ajuden a entrar dins el context, però no ens donen més perspectives de les que ja havíem trobat a la presentació que els curadors fan dins el volum. Un d'aquests, Eusebi Coromina, publica un text a la revista *Visat* (tardor de 2018), on aprofundeix alguns detalls històrics. Repeitim-los. La traducció la van encarregar Espriu i Felip Cid a Capmany el 1967; el 1968, quan ja devia estar acabada, Llibres de Sinera tanca; a principi dels 80 comencen els contactes amb l'editorial Laia, i l'autora es posa a revisar-la, però descobreix que Vallverdú ja n'estava enllestint una per a Edicions 62 —i la torna a deixar en un calaix.

Bé, doncs, ha arribat el moment d'obrir el volum. La presentació, dèiem. Del tot correcta, però... Quan entendran, les persones implicades en el món cultural català, que els clàssics cal editar-los com a tals? Que set pàgines d'introducció (de les quals dues i mitja són dedicades a l'obra mestra de la prosa italiana, i la resta a la traductora i als criteris d'edició) no representen absolutament res? Compte: tot s'aprofita i tot està ben dit; però fullegeu qualsevol exemplar italià recent, obriu el volum corresponent de Càtedra, agafeu el de Gallimard i, malgrat que es tracti d'edicions de butxaca, sempre hi trobareu el triple d'espai de presentació que hi han dedicat els companys de Punctum. I les notes? Això rai, el lector català, evidentment, no les vol llegir ni les necessita.

Calma. Respirem. Tenim el text, però hem de cercar un punt de suport, un baricentre, un element que ens en doni una perspectiva. Encara sort que ens recordem de les *Lliçons americanes* de Calvino, de la rapidesa com a qualitat i de la metàfora, que manlleva de Boccaccio, del cavall com a llibre. Precipitem-nos, doncs, cap a l'arrel quadrada del *Decameró*, la primera «novella», segons Capmany (però aquí el calc és molt fort i ens estimariem més dir-ne el «relat», el «conte», fins i tot la «narració»), de la Sisena Jornada, on «es parla d'aquell que es defensa d'atacs amb paraules hàbils, o amb prompta resposta o subtileza evita un dany, un perill o una burla».

El lector-sense-notes perd la natura històrica del *Witz* (com pot saber que madonna Oretta és la muller del banquer de Bonifaci VIII, amb tot el que això implica en la relació «urbanitat vs. ruralitat?»), però entendrà la «suor» i el «co-briment de cor» amb què la dona escolta la rondalla del senyor cavaller, «la qual,

en la seva real veritat, era bellíssima, però ell, ara tres, ara quatre i fins sis vegades, repetia la mateixa paraula, ara tornava endarrere», etc. Perquè, ens ho explicava Ciceró al *Brutus*, 171: «illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanum». El deixeble havia demanat al mestre que és l'*urbanitas color*, i Ciceró li respon, després d'etzibar-li, de manera massa apresurada per ser sincera, un *nescio* (equivalent de l'anglosaxó «I can't help you», just abans d'assenyalar-te la direcció correcta): aquest tipus de parla remet a la capacitat tímbrica —fonètica, si em forceu— de l'individu de ciutat de generar un to brillant i mofeta.

Com ho traslladava Vallverdú? Ah, sí: «una calorada i un esvaïment de cor». I què més? La història, diu, «certament era bella», tot reduint al moll de l'os l'estructura original que sentenciava: «la quale nel vero da sé era bellissima». Una versió funciona tant com funciona l'altra. FV, més lligat al text, trasllada la reflexió amb què madonna Oretta entén que «il cavaliere era entrato nel peccoreccio» com «adonant-se que el cavaller havia entrat en el corral i no sabia com eixir-ne», mentre que MAC, més díscola i rebel, enuncia el mateix contingut amb aquests mots: «comprentent que el cavaller s'havia posat de peus a la galleda i no en podia sortir». I no parlem del *mot d'esprit* de la dama, que em sembla perfectament equivalent en ambdós registres. MAC: «Senyor, aquest cavall vostre té un trot massa dur i us prego que em permeteu descavalcar». FV: «Senyor, el vostre cavall té un trot massa dur; us demano, doncs, que vulgueu fer-me baixar». Davant de la defensa contra el *mansplaining* més reeixida de la història de la cultura, les diferències, mínimes, de *color*, les deixarem als lector més refinats —i cadascú s'inclinirà cap a l'una o l'altra de les versions segons les pròpies preferències.

Tornem enrere, a la parafernàlia que Nastagio degli Onesti (V, 8) organitza per espantar l'estimada fent-li presenciar una escena infernal —que Botticelli retrataria immortalment— i obtenir el seu consens al matrimoni. Boccaccio, amb sornegueria, glossa: «E non fu questa paura cagione solamente di questo bene, anzi sì tutte le ravnane donne paurose ne divennero, che sempre poi troppo più arrendevoli a' piaceri degli uomini furono che prima state non erano». MAC: «I aquesta por no tan sols fou ocasió d'aquest únic goig, sinó que totes les dones de Ravenna quedaren tan espantades que sempre més foren molt dòcils als plaers dels homes; molt més que abans no ho havien estat». JV: «I aquesta por no sols fou el motiu d'aquest bon resultat, sinó que totes les dones de Ravenna n'esdevingueren tan espaordides que en endavant foren molt més complaents a entendre's amb els homes que no havien estat abans». Podem criticar el «sempre més» de Capmany, i farem bé, tot i que hem de reconèixer que la partició de la frase final —respecte a la reproducció gairebé *ad pedem litterae* de Vallverdú— augmenta l'ambigüitat que l'original demanava: *quant* havien estat dòcils/complaents, les dones de Ravenna, abans de l'episodi? Boccaccio empra l'expressió «*troppo* più arrendevoli», i ja tenim un indicati irònic: «*troppo*» vol dir «excessivament». El narrador acusa les dones de Ravenna —amb l'excusa i excepció de l'estimada de Nastagio— d'haver estat «arrendevoli» ja abans de l'episodi; i això

significa que, després, ho serien més enllà de qualsevol mesura. *Chapeau*, un cop més, per a Capmany. Afegim-hi que, en temps en què el *mainstream* colonialista pretén dotar de plusvàlua les versions en castellà, ens plau remarcar que és difícil trobar-ne una pitjor de la que ens proposa Pilar Gómez Bedate: «Y no fue este susto ocasión solamente de este bien sino que todas las mujeres ravenenses sintieron tanto miedo que fueron siempre luego más dóciles a los placeres de los hombres que antes lo habían sido».

Deixem-ho aquí. Finalment, tenim dues traduccions amb característiques lingüístico-ideològiques diferents, però amb resultats igualment extraordinaris. Llàstima que encara no les podem llegir amb una introducció i un aparat de notes adequat, tal com en mereix tenir, al segle XXI, qualsevol clàssic de la literatura occidental traduït al català.

MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs: *Bernat Fenollar i Miquel Estela, poetes de cançoners*, València: Tres i Quatre, 2018.

CARME ARRONIS LLOPIS

Universitat d'Alacant

arronis@ua.es

La darrera monografia de Tomàs Martínez Romero és, com sol ser habitual en els treballs d'aquest autor, una aportació ben interessant per interpretar i comprendre millor el ric i assortit darrer terç del Segle d'Or. L'objectiu principal que ara planteja, poc atés fins a la data, és l'estudi i l'edició dels poemes breus de Bernat Fenollar i Miquel Estela, la majoria dels quals ens han arribat copiats en cançoners, d'ací el títol del volum. La qüestió podria semblar senzilla, però Martínez, que sempre emprén objectius ambiciosos en els seus estudis, aprofita l'avinentesa per desvelar qüestions més intricades. Així doncs, el treball excedeix la mera edició i caracterització literària de les peces, per, a través de l'anàlisi dels cançoners que les contenen, endinsar-se en la complexa història de la recepció i la circulació dels textos en el seu temps i entre els seus coetanis. Les conclusions que extreu aporten noves i suggeridores claus interpretatives sobre els autors i les seues relacions literàries, sobre les preferències poètiques del públic i sobre la difusió dels versos al darrer quart del Quatrecentes.

Sí, *a priori*, des del títol del volum, la unió dels dos autors pot desconcertar el lector (pel diferent origen geogràfic, o per la importància desigual que hom ha conferit a les seues produccions), la tria està ben raonada i justificada per Martínez ja a la introducció del manual: Fenollar i Estela no són només dos dels autors de la *Qüestió*, tots dos foren considerats, a més, segons s'argumenta a través dels diferents apartats, exponents representatius d'un clima literari i cultural ben concret, el que per a Martínez explica que les seues composicions s'hagen conservat

en còdexs, més o menys coetanis, que intentaven recollir versos dels autors més reeixits de l'època (com al *Cançoner de Maians*, al *Jardinet d'Orats*, el manuscrit R.14.17 de Cambridge, etc.). A més, el fet d'analitzar la producció dels dos autors en un mateix volum —encara que en apartats separats—, li permet transgredir els límits d'un suposat localisme a la nostra literatura clàssica, i extraure conclusions més generals sobre les dinàmiques en la confecció dels cançoners, o sobre les preferències temàtiques de l'època. Els versos del valencià Fenollar es difongueren manuscrits més enllà dels murs del cap i casal; i Estela, català d'origen, acabà integrant-se en els cercles lletraferits de la ciutat, i exportant alhora una manera de fer i de gaudir de la literatura. És d'agrair a l'autor —com en altres ocasions—,¹ aquest esforç per superar tòpics o concepcions reduccionistes i estereotipades, i per plantejar noves interpretacions que possibiliten una visió més global.

Les poques línies en què resumisc les idees principals que planteja el volum no fan justícia a l'ambició del propòsit, a la varietat de temes abordats i desglossats, a la rigorositat en l'ús de la bibliografia pertinent (fins i tot ha hagut d'escorcollar entre treballs inèdits, arxivats des de fa dècades) i a la solidesa dels arguments exposats. Tota aquesta informació emmarca l'edició impecable d'uns textos que havien romàs a l'ombra d'altres produccions coetànies, més voluminoses i singulars, però Martínez ho deixa ben clar: només coneixent el gruix de la producció de cada autor, i fins i tot de la producció dels autors considerats «no de primera fila» (p. 155), com seria el cas de Miquel Estela, podem entendre la riquesa del moment cultural analitzat, les preferències del públic d'aleshores o la seua sensibilitat religiosa.

L'únic retret que potser faria al treball —i no és cap feblesa, sinó potser una dèria personal— té a veure amb l'estructura amb què s'articula, que al meu entendre podria ser més clara. Martínez divideix en tres apartats diferents la part dedicada a les obres de Fenollar (l'estudi d'Estela en constitueix un de sol, el quart): el primer, «L'obra poètica de Bernat Fenollar en els seus textos», és una anàlisi dels principals quatre còdexs que contenen els seus versos (entre d'altres, el *Jardinet d'Orats*), i para especial atenció a explicar l'ocasió per la qual cada peça ocupa el lloc que ocupa en cada cas; al segon, «Dues composicions de Fenollar al *Jardinet d'Orats*», edita i caracteritza aquestes peces, «Quasi libert» i la «Qüestió»; i al tercer, el que anomena «Les composicions poètiques breus», reuneix les composicions que no apareixen en els cançoners abans esmentats (com ara les poesies aplegades al *Cancionero General*, intervencions als certàmens, etc.).² No sé si aquesta informació no s'haguera pogut distribuir d'una altra manera, potser fusio-

1. Pense ara en el volum que publicà en 2010, *La literatura profana antiga i el Cançoner satíric valencià*, (PAM), en què demostrava com el corrent de literatura satírica valenciana s'emmarcava a la perfecció en la tradició literària precedent, i no era cap fenomen aïllat ni excloent.

2. No em vull estar de subratllar l'interessant subapartat que dedica a les obres atribuïdes a Fenollar, en què sintetitza la bibliografia precedent i exposa el seu parer.

nant els apartats primer i segon. Però en qualsevol cas, no és cap demèrit del treball, que a totes llums és impecable i resulta ben estimulante.

Martínez és un bon coneixedor de les qüestions que aborda; ja s'ha ocupat en estudis precedents de la producció literària d'aquests autors, i fins i tot, de manera introductòria, d'algunes d'aquestes peces *menors*. En aquesta ocasió, però, ho fa de manera exhaustiva, amb major profunditat i des de noves perspectives, pel que les conclusions exposades redunden en el coneixement que es tenia d'aquests autors i del moment literari que van viure.

VILLENA, Isabel de: '*Aquestes són les obres que yo, sor Ysabel de Billena, é fetes en aquest monestir*'. *Notes autògrafes de sor Isabel de Villena*, Josepa Cortés Escrivà, María Luz Mandingorra Llavata i Vicent Pons Alós (eds.), València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2019; «Col·lecció Recerca» 22.

SIMONE SARI

Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona
simonesaris@gmail.com

Encara s'ha de descobrir molt sobre Isabel de Villena i el món que l'envoltava. La primera escriptora femenina de la Corona d'Aragó i la seva *Vita Christi* mereixen un lloc destacat en la història de la literatura europea, no obstant els prejudicis que encara envolten les obres de temàtica religiosa. Si Christine de Pisan és un nom conegut en el món de les lletres, la filla del Marquès de Villena n'és la digna successora. El *milieu* d'on provenen les dues escriptores és similar, ambdós pares eren homes interessats en les lletres, però mentre Christine entrà al convent després dels 50 anys (després d'una vida de casada, una vegada vídua va gestionar un escriptori, o almenys es va dedicar professionalment a l'escriptura), la petita Leonor de Villena entrà al convent, on escollí el nom d'Isabel, a l'edat de 15 anys. Els camins de les dues dones semblen separar-se per sempre, però la nostra Isabel va tenir la sort d'entrar en un monestir ben especial, com explica Albert Hauf al pròleg d'aquest volum:

El convent de clarisses de la Trinitat fou fruit d'una reina abandonada: Maria de Castella [...] La sobirana, que tenia els mitjans i la voluntat d'imposar els seus desigis i vots particulars, va crear al recer d'un vell hospital trinitari el convent designat a brindar refugi a les seues dames de companyia i a la seua cosina neboda sor Isabel, i on ella mateixa havia de trobar agombol a la seua proverbial solitud. (p. 12)

Les noces místiques amb *madonna povertà*, el fulcre de la vida franciscana, semblen la tria més llunyana que aquestes dones (moltes vegades nenes) eren obligades a fer; i és per fer-se la vida menys amarga que podem sospitar que la nostra

escriptora, una vegada esdevinguda abadessa, hagués començat a crear la *Vita Christi*, perquè a través de les històries de l'Evangelí (llegides a la llum dels personatges femenins que les protagonitzen) podien donar exemples de bona vida, de moral i doctrina cristiana, d'educació teològica, tot amb la finalitat de demostrar que seguir aquests models obria les portes del palau del cel. Aquestes dones que havien abandonat les esplendors de la cort, gràcies a una vida modèlica podrien tornar a les magnificències que havien deixat en la visió del paradís.

Com els tres autors expliquen a la introducció, la humilitat de l'autora, que no firma la seva obra inacabada, sembla en contradicció amb l'escriptura administrativa del document autògraf que editen: el *Libre dels censals, rendes e altres coses que les universitats, lochs singulars e persones infrasegüents fan cascun any al monestir e convent de les monges de la Santa Trinitat de la ciutat de València*. El seu rol d'abadessa obligava Isabel a tenir traça amb les entrades al convent i a justificar, en cas de baralles, totes les donacions rebudes. Això no significa que aquest document sigui un simple llistat de nombres, al contrari, és una mina important, com deia al començament, per descobrir el món que envoltava l'escriptora. Ja s'ha dit moltes vegades que les personalitats més il·lustres del segle d'or valencià tenien alguna relació amb el convent de la Trinitat, ara, amb aquesta edició, podem cercar molts d'aquests noms (l·listats a l'índex antroponímic, ps. 141-146), i descobrir quin era el vincle que tenien amb el monestir. Més enllà de les entrades, Isabel detalla també les obres que va impulsar a l'edifici sagrat, i és en aquests fragments on sobretot surt el nom de l'abadessa. Aquesta atribució és la que sorprèn, comparada amb l'anonimat de la *Vita Christi*, que els editors justifiquen perfectament, basant-se en la necessitat de deixar un record/memòria de la seva activitat:

la imatge que proposarà per al record, és la d'una dona compromesa amb la institució a la qual serveix, que anteposa el benestar comú al personal, una dona capaç de dur a terme la seua tasca perquè coneix molt bé tant les exigències de la vida conventual com els ritmes del món exterior. Un món exterior al qual sor Isabel no es dirigeix quan construeix la memòria de les seues obres, perquè el seu projecte s'adreça a les monges, tant del present com del futur (p. 40)

Aquesta descripció de la finalitat del *Libre del censal* no em sembla gaire diferent de la que trobem a la *Vita Christi*, òbviament amb el gran canvi pel diferent nivell literari.

En el volum trobem també una bona anàlisi codicològica i, després de l'edició del text, la reproducció en blanc i negre del document. En el disc dur adjunt hi trobem tot el volum en PDF i la reproducció en color del *Libre del censal*, amb una resolució òptima que permet de treballar bé amb els materials.

Donem, doncs, l'enhorabona als editors, i esperem que tots aquests materials (i altres documents relatius al convent que els editors vulguin posar a disposició dels investigadors) puguin accelerar la tan esperada edició crítica de l'obra mestra de sor Isabel.

LAMARCA, Montserrat: *La impremta a Barcelona (1501-1600)*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya, Departament de Cultura, 2015.

ALBERT CORBETO

Reial Acadèmia de Bones Lletres

Eina, Centre Universitari de Disseny i Art de Barcelona

acorbeto@eina.cat

En els darrers anys han estat diverses les obres que han aportat un millor coneixement de la història de la impremta a Catalunya. Cal destacar la publicació de les tesis doctorals de Montserrat Comas, *La impremta catalana i els seus protagonistes a l'inici de la societat liberal (1800-1833)* (Publicacions de la Universitat de València, 2012), i Xevi Camprubí, *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps* (Fundació Noguera, 2018), o la lectura de les encara inèdites d'Eduard Botanch, *Marques tipogràfiques d'àmbit català (segles XV-XVII). Repertori i estudi* (defensada el dia 1 de febrer de 2016), i Marta Ortega, *Eulàlia Ferrer, viuda de Brusi: paradigma de la capacitat de obrar de las mujeres en la edición y librería barcelonesa del siglo XIX* (defensada el 30 de novembre de 2018). També és digne de menció el Corpus Textual de la Catalunya del Nord, un programa de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans dirigit per Eulàlia Duran i coordinat per Eulàlia Miralles, dedicat a elaborar un catàleg de les impressions realitzades a Perpinyà i al territori del Rosselló entre 1500 i 1840, i a l'estudi dels impressors i els llibreters establerts en aquest territori. I encara des de l'àmbit més propi dels estudis bibliogràfics ens arriba l'obra que motiva aquesta ressenya, publicada en format digital i de lliure accés per la Biblioteca de Catalunya i el Departament de Cultura, que ofereix una recopilació exhaustiva de la producció de la impremta del segle XVI a Barcelona.

L'autora d'aquesta obra, Montserrat Lamarca, bibliotecària amb molts anys d'experiència a la biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona i a la Secció de Reserva de la biblioteca de la Universitat de Barcelona, no només és autora d'un bon nombre de volums dedicats a la catalogació, sinó que a més ha escrit i publicat diversos treballs sobre la història de la impremta. Continua d'aquesta manera una valuosa tradició bibliogràfica dedicada a l'estudi del llibre antic i vinculada d'una forma o altra amb els professionals de la biblioteconomia. Aquesta tendència bibliogràfica s'ha relacionat molt especialment amb l'estudi de la impremta incunable, com ha demostrat més recentment Joana Escobedo, directora de la Unitat Bibliogràfica de la Biblioteca de Catalunya fins a la seva jubilació el 2012, perquè de fet fou la temàtica que va focalitzar bona part de la recerca dels seus representants més destacats, Pere Bohigas i Jordi Rubió, vinculats ambdós amb l'Escola Superior de Bibliotecàries, antecedent de l'actual Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona.

Pere Bohigas fou conservador de la secció de manuscrits i reserva de la Biblioteca de Catalunya i professor a l'Escola de Bibliotecàries fins a la seva jubi-

lació l'any 1972, i es va convertir en un dels erudits amb un coneixement més ampli de la història del llibre. Com no podia ser d'altra forma va participar de forma activa en la prolongada polèmica bibliogràfica sobre quina havia estat la ciutat en la qual s'havia instal·lat la primera impremta a la Península Ibèrica, i va dedicar una especial atenció a l'estudi de l'activitat dels primers tipògrafs actius a Catalunya. Continuava en certa manera la tasca iniciada per Jordi Rubió, el primer director de la Biblioteca de Catalunya, després de la seva fundació l'any 1914, i de l'Escola de Bibliotecàries, des de 1930 fins a 1939, qui també havia estudiat en nombrosos treballs els impressors alemanys establerts a Catalunya, a València i a Saragossa, i la producció de la impremta catalana dels segles XV i XVI.

Les diferents aportacions de Rubió en aquest àmbit es van aplegar en el llibre titulat *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), que encapçalava l'extens pròleg que va escriure per als *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, recollits i transcrits per Josep M. Madurell i aplegats en una obra monumental editada amb motiu del quart centenari de la fundació de la Confraria dels Llibreters de Barcelona (Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores de Barcelona, 1955). Reconeix Lamarca que la gran documentació reunida en aquesta obra, juntament amb les brillants anotacions de Rubió, suposen la millor eina en la tasca de formació d'una història de la impremta del segle XVI a Barcelona, a la qual caldria afegir les aportacions posteriors de Madurell, fruit de les seves recerques en els arxius barcelonins amb l'objectiu d'obtenir més documentació de la segona meitat del segle, que es van materialitzar en diversos articles dedicats a un bon nombre de professionals d'impremta barcelonins d'aquell període. De fet l'estudi d'aquestes aportacions, i la consulta de bibliografia complementària, permeten a l'autora precisar que a Barcelona hi van treballar trenta-sis impressors, uns setanta llibreters, i es van produir poc més d'un miler d'impressos, una quantitat que considera minsa si es compara amb el nombre de publicacions d'altres centres editorials de la península.

En tot cas les recerques realitzades fins al moment resultaven encara fragmentàries, o bé focalitzades en uns impressors determinats, perquè mancava un catàleg exhaustiu de les edicions d'aquell període que permetés establir finalment una història més completa i fiable de la impremta barcelonina del segle XVI. Aquest buit ha quedat completat amb el treball de Lamarca, el qual aplega, analitza, descriu i dona compte de les obres impreses a Barcelona en aquest període cronològic, ja siguin llibres, plec solts o fins i tot publicacions d'un sol foli, amb la descripció detallada de les diferents edicions i de les seves variants. S'inscriu de fet dins del gènere de les tipobibliografies, és a dir, aquelles obres que recullen els impresos realitzats en uns marcs cronològics i geogràfics concrets, un fet que obliga a esgotar totes les possibilitats per crear una bibliografia exhaustiva.

Encara que inclou també una molt útil relació documentada d'impressors, llibreters i finançadors, el cos de l'estudi és un repertori classificat i numerat

cronològicament per la data de publicació dels impresos, amb la descripció tipobibliogràfica corresponent, que l'autora ha realitzat seguint les recomanacions de la Tipobibliografia Española, un projecte iniciat l'any 1983 per un grup d'especialistes en l'àmbit bibliogràfic que va representar un primer intent de portar a terme un inventari complet i sistemàtic de la producció impresa a l'Estat espanyol. Aquesta col·lecció disposa ja d'un bon nombre de monografies, publicades per Arco Libros, dedicades a la producció dels segles XVI i XVII en diferents localitats, però ha estat la primera obra realitzada seguint aquestes recomanacions, *La impremta en Alcalá de Henares: 1502-1600* (3 vols., Arco Libros, 1991), de Julián Martín Abad, la que ha servit de model i de guia per a l'obra de Lamarca.

La tasca exhaustiva que s'ha realitzat per a la confecció de *La impremta a Barcelona (1501-1600)* s'ha beneficiat lògicament del nou accés a la informació que han fet possible els portals, bases de dades i catàlegs en línia, encara que certament la situació és més complexa quan es tracta del llibre antic, perquè les eines descriptives disponibles són més limitades. En tot cas cal confiar que els projectes bibliogràfics de nova creació, com el que aquí ens ocupa, serviran entre altres coses per afegir documents no catalogats o corregir repertoris anteriors dedicats a l'estudi de la impremta i a la catalogació del llibre antic que es varen compilar quan encara es feia necessari visitar les biblioteques per consultar-ne els seus fons, abans per tant que fos possible descobrir nous impresos en les biblioteques més remotes, sense sortir de casa, gràcies a la consulta dels catàlegs en línia.

NADAL I HUGUET, Gabriel: *Noticiari de fets memorables de Mallorca (1749-1828)*, edició i estudi preliminar de Carme Simó, Palma: Lleonard Muntaner, 2018; «Antificció», 9.

AUGUST BOVER I FONT

Universitat de Barcelona - IEC

bover@ub.edu

Des de fa molt de temps, d'ençà de la seva edició crítica del noticiari de l'impressor Tomàs Amorós i Cerdà *Relació de algunes curiositats escrites comensant lo any 1740* —publicat amb el títol *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983)—, Carme Simó ha dedicat la seva activitat investigadora a la recerca i l'estudi de la literatura memorialística mallorquina. La seva tesi doctoral *Catàleg dels noticiaris mallorquins (1372-1810)* (Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 1990) —que obtingué el premi extraordinari de doctorat de la Universitat de les Illes Balears— fou ja un treball fonamental que inventarià i estudià el corpus de noticiaris mallorquins de les edats mitjana i moderna.

Més recentment estudià, edità i publicà íntegrament l'extens *Diari de Joaquim Fiol i Estada. Mallorca 1782-1788* (Palma: Lleonard Muntaner, 2014). Un text molt personal de l'advocat Fiol —catedràtic de Dret Canònic de la Universitat de Mallorca entre 1782 i 1788—, d'una extraordinària riquesa lèxica que reflecteix l'estat de la llengua a la Mallorca de les darreries del segle XVIII.

Ara Simó posa a l'abast del públic lector la seva edició crítica del dietari de Gabriel Nadal i Huguet (Felanitx, 1747 - Palma, 1829), notari. Hi estudia la biografia de l'autor i dona notícia de la seva producció escrita al marge dels seus protocols notarials: els dos fulletons impresos de temàtica jurídica i l'obra manuscrita conservada, és a dir, l'inèdit *Catálogo de los notarios que ha tenido y tiene la isla de Mallorca desde la conquista hasta la actualidad, con noticia del paradero de sus protocolos*, després continuat pel seu fill Joan Nadal i Bunyola, també notari, i el conjunt de dècimes satíriques en llengua catalana, que es reproduïen en apèndix.

Pel que fa al text del *Noticiari*, l'original s'ha perdut però ens ha arribat a través de dues còpies: el manuscrit A, còpia de Bartomeu Pasqual conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca, que és el més antic i és el que l'editora pren com a text base, i el manuscrit B, còpia de Francesc Vilallonga i Escalada i d'Antoni Vilallonga i Pérez, conservat a l'arxiu de Manuel Ripoll Billón. Gabriel Nadal hi anota fets diversos esdevinguts a la seva Mallorca contemporània —llevat dels dos primers, que es refereixen a segles anteriors. De vegades hi reproduïx íntegrament o fragmetària documents de l'època: algun decret, ofici, avís o carta, també algun dels cartells que penjaven als condemnats («Por cabeza de motín, incendio e insultador de las armas del Rey», «Por ladrón de colmenas y otros hurtos»). També hi ha anotacions relatives a la seva vida privada, familiar i professional, que van des de notícies de casaments o naixements a compres de roba, mobles o altres objectes, passant per nomenaments o aprovacions. Malgrat que l'autor acostuma a adoptar un to distant i en poques ocasions manifesta la seva opinió, de vegades no pot evitar alguna exclamació o comentari i, en determinats casos, pren clarament partit i acostuma a reflectir una ideologia clarament conservadora, com quan es mostra contrari a la supressió de la Inquisició o fa palès el seu menyspreu pels xuetes. De vegades deixa veure un cert to irònic, com en el comentari que dedica a l'antillul·lià bisbe Díaz de la Guerra, a qui qualifica de «gran Eymerich» i de qui diu que, en anar-se'n al bisbat de Sigüenza, s'embarcà «a gust y agrado de totom».

Entre els temes que tracta més assíduament hi ha els que fan referència a la milícia —llevés, alistaments, conflictes bèl·lics, les arribades i sortides de cosos militars—, amb un especial interès pels noms dels vaixells, els uniformes dels diferents regiments o els delictes comesos pels soldats i els corresponents càstigs, etc. També hi ha els relatius a l'Església (nomenaments i defuncions de rectors, canonges, bisbes, cardenals i papes, benedicció d'esglésies i oratoris, expulsió d'ordes religiosos, etc.). I els assassinats i execucions i tot tipus de desgràcies, com ara incendis, sequeres, terratrèmols o pedregades, tot i que es tracta d'un noticia-

ri que revela molt poc interès pels fenòmens meteorològics. I, com és lògic, conté també anotacions sobre una gran varietat de temes esporàdics, que poden anar des de les formes dels barrets que havien de dur els estudiants, els capellans i la gent en general, fins al preu màxim que podien cobrar els forners per coure el pa o la circulació dels vehicles durant la Setmana Santa, passant per una minuciosa descripció de la Torre del Senyal de Portopí, les celebracions de la Constitució de 1812 a Palma, la venda d'esclaus a la plaça de Cort, l'augment del preu del tabac i la sal o la instal·lació de l'enllumenat públic a Palma.

A més del corresponent aparat crític, i «atesa la considerable diversitat gràfica entre els dos manuscrits conservats», l'editora inclou a la introducció una detallada descripció dels principals elements divergents (25 pàgines) i la clou amb l'extensa bibliografia consultada. I complementa el seu treball amb documentació gràfica i uns utilíssims glossari, índex temàtic i índex onomàstic. Un nou treball de Carme Simó, que posa a l'abast dels estudiosos d'aquest període històric (1749-1828) i del públic lector en general una excel·lent edició del *Noticiari de fets memorables de Mallorca*, del notari Gabriel Nadal i Huguet.

DOMÈNECH, David: *Les nits de Pitarra. Aproximació a la Rebotiga de Frederic Soler (1863-1871). Art, espiritisme, homeopatia i revolució a la Barcelona del vuit-cents*, pròleg de Carme Morell, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Àmbit Serveis Editorials, 2019.

ARNAU SOLER PEJOAN

Universitat Autònoma de Barcelona

arnau.sp93@gmail.com

Poques personalitats hi ha de tan importants en el dinou català com Frederic Soler. Encara n'hi ha menys que hagin arrelat amb tant d'entusiasme en la memòria popular, especialment en la de la Ciutat. La seva figura ha quedat del tot identificada, vulgues no vulgues, amb un espai memorable de la Barcelona vella que, malauradament, ha caigut en desgràcia des de fa una colla de mesos: la seva mítica rellotgeria del carrer d'Escudellers, en la rebotiga de la qual se celebrava una tertúlia sobre les matèries més variades de la vida moderna. David Domènech ens n'ofereix, amb *Les nits de Pitarra. Aproximació a la Rebotiga de Frederic Soler (1863-1871)*, una monografia impecable i documentada fins al més mínim detall.

L'estudi de David Domènech, avalat d'entrada en el pròleg per la professora Carme Morell, màxima especialista en l'obra de Frederic Soler i en el teatre català del vuit-cents, s'erigeix com una contribució decisiva en l'esclarament del que es debatia en aquelles «nits» en què Frederic Soler reunia una colla de tertulians al magatzem del seu establiment de rellotger, ofici que va combinar durant un temps amb l'escriptura fins que pogué fer-se professional de la ploma i empresari

de renom amb la capitania del Teatre Romea. L'exploració de materials inèdits d'arxiu i de fonts contemporànies a l'època de Soler (especialment, els escrits memorialístics i periodístics d'alguns dels assistents a la Rebotiga) permet aconseguir a l'autor de l'estudi, bibliotecari d'ofici i «curiós per convicció» (segons podem llegir en la solapa del llibre), una radiografia aproximada d'aquelles sessions de discussió al voltant de temes que van de l'estricta anàlisi de les matèries artístiques a l'abordament dels avenços científics més notables.

L'obra s'estructura en vuit capítols que estableixen una gradació lògica de la matèria. La introducció recull les motivacions i els objectius que orienten la investigació, que no són altres que subvertir la imatge idíl·lica que alguns escrits han volgut propagar de les reunions a la Rebotiga i assenyalar el grup de Pitarra com una catapulta important en els processos polítics que van dur a la Revolució de Setembre i, més tard, a vehicular un cert discurs dins el catalanisme polític. Tot plegat dibuixa un punt de partida de l'estudi prou clar i prou estimulante per continuar-ne la lectura, perquè una de les voluntats més decidides que persegueix és «[...] matisar la visió simple, ingènua i superficial que encara avui pesa sobre la Rebotiga. Tenim prou indicis per a parlar d'una tertúlia complexa i conflictiva» (p. 33). Amb això, doncs, la metodologia que se segueix resulta del tot adequada per aconseguir l'objectiu bàsic d'intentar desfer un discurs reduccionista sobre la importància que va tenir la Rebotiga en diversos ordres de coses, perquè l'autor s'ha preocupat i molt de contrastar les informacions que les fonts primàries ens n'han llegat, moltes vegades imprecises i encara més sovint contradictòries. Els testimonis d'època que ens n'han pervingut, concretats en els escrits memorialístics i periodístics d'algunes personalitats properes a Pitarra, s'elevan com a únics documents vàlids per reconstruir el fil de les converses i de l'ambient que es respirava rere el taulell del rellotger. Juntament amb aquests, altres peces d'arxiu de descoberta o exploració recent (com ara epistolaris i documents notariaus, entre altres) ajuden l'autor d'aquest estudi a reconstruir el mosaic fins ara imprecís de les reunions a can Pitarra.

En el capítol primer, l'autor s'endinsa en el mosaic de la vida social i política de la Barcelona anterior a l'esclat de la Revolució de Setembre de 1868. Ens fixa la imatge de la Barcelona prerrevolucionària a través d'una successió d'estampes que mostren els capítols més importants de la història de la Ciutat (el pla Cerdà, l'impacte del lliurecanvisme, el creixement demogràfic, el període d'entreguerres, etc.) per tal d'establir el marc contextual en què es va donar el naixement de la tertúlia, pels volts de 1863.

És ja al capítol segon quan se'ns convida a emprendre un recorregut per les descripcions més rellevants que sobre la Rebotiga ens han deixat escrites els homes de lletres estrictament contemporanis de Pitarra. David Domènech té un viu interès per l'espai físic protagonista de la conversa i ens el fa arribar. La seva ànsia de reconstrucció del lloc el condueix a oferir-nos (per mitjà dels testimonis coincidents, els de Conrad Roure i Artur Masriera) una «restitució hipotètica de la rellotgeria» encarregada a l'arquitecte Marc Marzal el 2015 (p. 105). Al costat

d'aquests, no deixa d'haver-hi una companyia més àmplia de noms que ens han fet arribar fins als nostres dies detalls complementaris de la rellotgeria, com és el cas de la il·lustració que féu Tomàs Padró per acompanyar la poesia «Lo rellotger», de Frederic Soler, o el dibuix que Ramon Torres dedicà als integrants de la tertúlia i que trobem reproduït a la coberta del llibre.

Altres acostaments hi ha hagut a la personalitat que fou Frederic Soler. Deixant a banda els opuscles panegírics o els nombrosos apunts biogràfics arran de la mort de l'autor, els treballs més destacats al voltant de la vida i l'obra de Soler són, per ordre d'aparició, els de Josep M. POBLET (1967; 1979), Xavier FÀBREGAS (1986) i Carme MORELL (1995). Domènech hi contribueix amb el capítol tercer del seu estudi, enfocat, més que no pas a radiografiar de cap a peus la vida de l'escriptor, a destacar-ne la importància capital en la configuració d'un grup generacional i esbossar-ne els trets carismàtics que puguin donar compte de la seva incidència en els moviments culturals i polítics del moment. El context personal i social de Soler hi queda perfectament desplegat en la seva dosi justa de dades biogràfiques, les quals presenten una novetat important per la qual cal que estiguem agraïts a Domènech: la data de naixement de l'autor de *L'esquella de la torratxa*, el 9 d'octubre de 1838 (p. 121).

Com és obvi, ni els participants a la tertúlia van conèixer-se d'un dia per l'altre ni la Rebotiga va configurar-se com a centre de reunió del no-res. En el capítol cinquè queden recollits els primers contactes d'alguns dels integrants del grup en les gresques que s'organitzaven en els pisos i tallers a finals dels anys 50 i principis dels 60. En aquests espais de trobada de joves calaveres, Pitarra, per exemple, va presentar (més que no pas «estrenar») les primeres versions d'alguns dels seus singlots poètics, com ara *La botifarra de la llibertat* i *Les píndoles d'Holloway*. L'anomenada primera generació de dramaturgs catalans, com la batejà ja fa uns anys Carme Morell, constitueix el nucli dur que suposa l'arrencada de la tertúlia. Són una generació literària que s'agermana amb personalitats de la política (Valentí Almirall) i fa colla amb artistes i pintors (Josep Lluís Pellicer, Tomàs Padró, Modest Urgell), altres escriptors no abocats de ple precisament a l'escriptura teatral (Robert Robert, Josep Anselm Clavé...), concurrents esporàdics d'una certa talla (el poeta i dramaturg castellà José Zorrilla, per exemple), i un llarg etcètera. A més de Frederic Soler, hi ha Conrad Roure, Eduard Aulés, Albert Llanas, Manuel Angelon, i tants d'altres, que són alguns dels noms coincidents en les taules dels teatres però també en les primeres provatures en plataformes de premsa com *Un tros de paper*, *Lo xanguet*, *Lo noi de la mare...* Tots ells, juntament amb altres personatges de la vida bohèmia com Carles Altadill o Albert Sendil, són tractats a banda per l'autor en el capítol següent, que es destaca com un mostrar prou complet de les anècdotes més faccioses dels concurrents a la tertúlia.

Consideració a banda mereix el capítol exclusivament dedicat a la petja que el món femení va deixar en les nits de tertúlia. Domènech refereix que era molt inhabitual de trobar la presència (i la participació directa en les converses) d'una dona en aquest tipus de reunions, per bé que en documenta alguns casos. Si bé la

participació directa d'una veu de dona no es va produir a can Pitarra, sí que han quedat documentades les breus incursions d'algunes dones de la família de Frederic Soler: es tracta de la cosina, la germana i la tia de l'autor de les gatades. En sabem ben poca cosa de totes elles, però, tal com apunta Domènech, sabem del seu pas per aquestes reunions gràcies al pròleg que Valentí Almirall escrigué per a *Nits de lluna* (1886), un dels darrers llibres de poemes de Soler. Acte seguit, també es comenten anècdotes d'un casanova assistent a les reunions, Emili Sala, i la consideració que els drets de les dones mereixen dins el discurs del republicanisme federal, el primer anarquisme i l'espiritisme.

El capítol setè, titulat «Una generació guanyada», entra a considerar qüestions que agermanen i caracteritzen els integrants de la generació que Frederic Soler reuneix a la Rebotiga. A banda de plantejar si realment Soler és el centre d'aquesta generació o no, s'organitzen els tertulians (tant els segurs com els probables) segons el seu lloc i any de naixement, en tot un seguit de graells amb valors percentuals que ens confirmen la minuciositat amb què Domènech ha emprès la seva tasca analítica.

L'esglaonament de capítols ens condueix finalment a la cloenda del volum amb l'exposició dels temes de conversa que van centrar l'atenció dels tertulians. Com tota tertúlia moderna, i com tantes altres de simultànies a la que ens ocupa, la de la rellotgeria partia de l'actualitat més immediata, la barcelonina. Sabem de segur, per diversos testimonis escrits, que l'ànima de la trobada era Frederic Soler, però ben a la vora d'aquest també hi havia Conrad Roure, el qual jugava un paper decisiu en el vaivé de la conversa, com a mediador. Com és obvi, una tertúlia és un espai de discussió, de vegades amb bàndols oposats i xoc d'opinions. Dins d'un grup sempre hi ha grups més petits creats per afinitat i per fer front comú en una causa, i en això la Rebotiga tampoc no traïx.

La galeria de temes tractats en el flux de la conversa d'aquelles nits queda determinada per les ocupacions i les conviccions dels diversos assistents. El repertori és extens i exhaustivament comprovat per David Domènech. De la mateixa manera que l'assistència d'Albert Llanas hi assegura la discussió de dues matèries que el van obsessionar, la frenologia i l'espiritisme, la presència de Josep Anselm Clavé hi assegura el debat al voltant de la música; la de Modest Urgell, la pintura i el dibuix; la de Frederic Soler i la colla d'*Un tros de paper*, el periodisme humorístic i satíric així com l'espectacle teatral i les funcions de La Gata; la de Narcís Monturiol i els seus ajudants, la preparació de l'*Ictíneo*; la de Valentí Almirall, els vaïvens de la política i de la societat en general, entre molts altres temes.

Després d'un epíleg en què es recullen les principals conclusions de l'estudi, entre les quals la insistència a ressaltar el grup de la Rebotiga com un nucli important que ajuda a entendre un bocí de la història del nostre país, l'autor ens ordena en un fabulós *dramatis personae* les dades aconseguides sobre cadascun dels assidus a la Rebotiga, amb fotografies i tot. També hi trobem, seguidament, la relació de biblioteques, arxius i entitats diverses explorats per tal de tirar endavant les investigacions que han culminar amb aquest llibre i un índex onomàstic i de tí-

tols, eina imprescindible per navegar per un volum que aplega tanta informació i tan diversa. En aquest sentit, cal que assenyalem que hi hem trobat a faltar un llistat bibliogràfic final que recollís totes les citacions que apareixen a peu de pàgina.

No podem sinó dir que el volum aconsegueix de satisfer les expectatives que el lector pot fer-se'n prèviament a la lectura. El rigor en la investigació i la claredat d'exposició són dues de les virtuts màximes que hi excel·leixen. Només podem desitjar, per acabar, que, tal com diu l'autor a la introducció, aquesta contribució serveixi per continuar ampliant els horitzons i per establir un pont de connexió amb les futures investigacions sobre els afers de la Rebotiga.

BIBLIOGRAFIA

- FÀBREGAS (1986): Xavier Fàbregas, «Frederic Soler i el teatre del seu temps», dins Joaquim Molas (dir.), *Història de la literatura catalana. Part moderna*, vol. VII, Barcelona: Editorial Ariel, ps. 291-363.
- MORELL (1995): Carme Morell i Montadi, *El teatre de Serafi Pitarrà: entre el mite i la realitat (1860-1875)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 39.
- POBLET (1967): Josep M. Poblet, *Frederic Soler. Serafi Pitarrà*, Premi de Biografia Catalana Aedos, Barcelona: Editorial Aedos; «Biblioteca Biogràfica Catalana» 42.
- (1979): *La Barcelona històrica i pintoresca dels dies de Serafi Pitarrà*, Barcelona: Editorial Dopesa.

MASDÉU, Fina: *Plàcid Vidal. Memorialista singular d'obra viscuda*, Tarragona: Arola Editors, 2018.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

jcampsar@uoc.edu

Plàcid Vidal. Memorialista singular d'obra viscuda, de Fina Masdéu, és un estudi imprescindible a l'hora d'apropar-nos no només a l'anomenat Grup Modernista de Reus sinó també al Modernisme català, i té el seu origen en la tesi doctoral de l'autora, defensada a la Universitat de Barcelona sota la direcció de Josep Murgades. L'objectiu del treball és el «d'actualitzar la presència de Plàcid Vidal (Alcover, 1881 - Barcelona, 1938) i la seva obra en l'àmbit literari català, tant des de la perspectiva de la història de la literatura com des de la perspectiva del gènere memorialístic» (p. 13), ja que «no consta en la història de la literatura catalana més que de manera tangencial [...] i, de vegades, com a exemple d'escriptor fracas-

sat» (p. 21). No en va, es tracta d'un autor gens canònic en el repertori literari català —han gaudit de més fama coetanis de la bohèmia regeneracionista reusenca com Hortensí Güell, Josep Aladern (pseudònim que encobreix el seu germà Cosme), Miquel Ventura o el discutit i, alhora, indiscutible Joan Puig i Ferrer—, però no per aquest motiu deixa de ser summament interessant. Val a dir que Masdéu no parteix del no-res a l'hora d'acabar-se a la figura de l'intel·lectual alcoverí sinó que ha comptat amb l'ajut dels treballs precursors de Joan Cavallé, Magí Sunyer i Jordi Ginebra, per esmentar-ne alguns. A grans trets, l'estudi es divideix en dues parts: una primera, la detallada biografia de Vidal, l'«obra viscuda»; i una segona, la seva producció literària, que el fa esdevenir un «memorialista singular».

Plàcid Vidal és, no hi ha dubte, un autor força desconegut en el panorama literari català de la primera meitat del segle passat. I, per tal de poder aproximar-nos al personatge, calia una biografia. Masdéu se'n surt amb molt bona nota, i això que no era una tasca gens fàcil per la manca de materials existents, perquè en acabar la guerra civil espanyola la vídua i la filla van fer desaparèixer, per por de les represàlies franquistes, la correspondència i alguns dels manuscrits inèdits. Per aquest motiu, Masdéu ha hagut de suplir els buits biogràfics a partir dels llibres memorialístics de l'autor, especialment *L'assaig de la vida* (1934) i *El convencionalisme de la vida* (1972, pòstum) —que, tanmateix, reproduïen part d'aquesta documentació perduda—, cosa que, si bé en pallia els efectes, té, com a contrapunt, que els esdeveniments que s'hi exposen no sempre acaben de ser del tot reals sinó més aviat tal com els recorda l'escriptor. Unes notícies que són completades amb altres mostres pròpies de la literatura del jo: les cartes que s'han conservat de Vidal amb alguns dels seus corresponents (Ferran Canyameres, Ramon Xuriguera o Felip Cortiella); i amb les memòries de la gent que el va conèixer (Tomàs Roig i Llop, Lluís Capdevila o Josep M. Francès). A grans trets, la biografia de Vidal traça un recorregut que s'inicia a Alcover i a Reus, amb la coneixença de destacats membres de la intel·lectualitat local i comarcal com Puig i Ferrer; continua a Barcelona el 1899, on, gràcies a les amistats amb Lluís Capdevila i Josep M. de Sucre, s'immergeix en el món de la bohèmia però també pateix problemes de salut i de treball; a l'endemig, s'hi troba el frustrat retorn a Reus el 1920 amb la intenció de formar una família amb Amèlia Güell, però l'enyor dels ambients barcelonins i la manca de relació amb els sectors culturals de la ciutat provoca el trasllat definitiu a Barcelona el 1924, on combinarà les activitats literàries i l'assistència a tertúlies i actes culturals amb constants problemes laborals (es descriuen amb detall les tristes peripècies de l'autor per aconseguir una feina de temporer al Cens Electoral). Les freqüents dificultats econòmiques, conjuminades amb l'esclat del conflicte bèl·lic de 1936, faran que la seva delicada salut se'n ressenti i, tot i que aconsegueix una altra feina precària, ara a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Vidal morirà el novembre de 1938 als 57 anys, d'inanició. Un recorregut biogràfic que es completa amb una sèrie de postilles a partir de la bibliografia generada per l'alcoverí: si era realment un marginat o s'auto-marginava (les dues coses segons Masdéu, ja que ni a Barcelona ni a Reus va tro-

bar l'acollida que cercava i el seu caràcter taciturn no hi ajudava), les difícils relacions amb els seus coetanis (especialment amb Joan Puig i Ferrer o Jaume Aiguader i Miró, que passen de l'amistat i la camaraderia a les desavinences i al distanciament), o el compromís ideològic, catalanista i republicà. De fet, l'itinerari vital de l'autor deixa en el lector un pòsit de recaça en tant que Vidal resta escindit entre el que volia fer i el que realment va assolir.

L'anàlisi que Masdéu fa de l'obra literària de Vidal ens apropa a un autor força més digne del que ens podríem imaginar. A manera de preàmbul, s'emmarca la seva trajectòria com a escriptor en tres períodes clarament delimitats: l'època del Modernisme —contextualitzada a partir dels estudis ja clàssics de Joan Lluís Marfany i de Jordi Castellanos—; l'adveniment del Noucentisme, moviment al qual no es mostra refractari des del punt de vista lingüístic, ja que accepta les normes de l'Institut d'Estudis Catalans, però sí des d'un vessant estètic i ideològic com és propi d'un «modernista ressagat» (p. 486); i la dècada dels trenta, quan es relaciona amb escriptors que preconitzen el catolicisme com Joan Estelrich, Manuel de Montoliu o Octavi Saltor, que l'acullen i el protegeixen, cosa que podria indicar un cert reconeixement de la seva vàlua literària. Un emmarcament del tot necessari per poder resseguir la desconeguda trajectòria literària de Vidal iniciada el 1898 amb el monòleg *L'escala del crim*. Així ens assabentem de la seva tasca com a traductor —però sense signar-ne els resultats— amb obres com *Historia de Catalunya* d'Antoni de Bofarull, que va traslladar al català; de les publicacions a la premsa, la majoria de Reus i Barcelona (dels articles, no se n'indica únicament la procedència sinó que també són comentats); o de la seva participació en els llibres col·lectius, pròlegs, almanacs i antologies (com l'*Anthologie des poètes catalans contemporanis depuis 1854* editada a París el 1922 per Albert Schneeberger). Quant a la tasca de Vidal com a poeta, els quatre llibres que va donar a conèixer es mouen dins les coordenades del realisme del reusenc Joaquim Maria Bartrina i del decadentisme finisecular (no en va, els tres primers aplecs apareixen a la primera dècada del segle xx), d'un contingut i d'una vàlua gens distinta dels reculls produïts per altres membres del Grup Modernista de Reus. Altrament, la narrativa també va cridar l'atenció a Vidal; Masdéu posa l'èmfasi en l'intent de construir una trilogia novel·lística al voltant del personatge de Joan Saura, inspirat en trets vagament autobiogràfics —*Les promeses amigues* (1910), *La cançó dels herois* (1915) i *Infinit* (1917)— però amb uns resultats decebedors: els excessos retòrics, les digressions o les reiteracions en la trama llastren una proposta ambiciosa, que les crítiques negatives de què va ser objecte a la premsa —i que Masdéu comenta amb detall— evidencien. El que no admet discussió, des de la perspectiva actual, és que l'autobiografia ha esdevingut el gènere conreat per Vidal que ha suportat millor el pas del temps: *Els singulars anecdòtics* (1920 i 1925, ampliada), un conjunt de retrats d'intel·lectuals coetanis (Josep Aladern, Xavier Viura, Ramon Vinyes...); i el díptic que conformen *L'assaig de la vida* (1934) i *El convencionalisme de la vida* (1972), aquesta darrera incompleta i, tal vegada, inacabada; unes memòries que, com ja s'ha indicat, són una de les fonts

principals per a construir la biografia de Vidal però també per immersir-nos en l'època que transcorre entre les darreries del segle XIX i el primer terç del XX i en els personatges que s'hi evocuen (importants intel·lectuals però també d'altres que han romàs en un pietós oblit). Tres peces que, amb tota urgència, caldria reeditar. Ara bé, Masdéu no du a terme una tasca únicament descriptiva d'aquest material sinó que n'estudia qüestions tècniques (com la construcció de les siluetes) o en ressegueix la recepció, cosa que li permet treure a la llum autors tan menystinguts com el mateix Vidal (sense anar més lluny Antoni Fuster i Vallderes) o presentar polèmiques desconegudes (com la que hi va haver entre Mercè Rodoreda i C. A. Jordana a propòsit de la ressenya de *L'assaig de la vida*, en què el darrer qualificava, irònicament, el llibre d'«assaig plàcid per l'autor, el to i les intencions») o, fins i tot, aspectes que atenyen la seva publicació (Puig i Ferrer es va negar a editar el primer dels volums de memòries a Proa). Com a colofó, Masdéu ens dona notícia dels textos de Vidal que van ser publicats pòstumament i sobre aquells que encara romanen inèdits, entre els quals destaca la novel·la *Ideal i realitat de la paraula*, de la qual resta només un detallat resum. El domini del material analitzat mostra una lectura detallada i aprofundida per part de Masdéu que, a més, i això és un punt al seu favor, evita l'hagiografia de Vidal en tant que és capaç de mostrar al lector les seves limitacions com a poeta i narrador.

L'ingent treball que fins ara hem ressenyat es complementa amb un índex dels centres de documentació on Masdéu ha obtingut informació sobre l'autor d'Alcover i de les publicacions buidades (seixanta-tres), i amb una bibliografia estructurada en tres apartats, d'una gran utilitat: la general, sobre estudis literaris, culturals i històrics; la que fa referència específica a Plàcid Vidal; i la de l'autor, que inclou els textos publicats seguint un ordre cronològic que abasta fins a 1997. Només un parell de minses precisions: d'una banda, caldria haver entrat el cognom del cèlebre intel·lectual modernista com a «Rusiñol» i no pas «Rossinyol»; de l'altra, citar la *Història de l'art i la literatura* d'Arnold Hauser per la seva traducció castellana, de Labor, de 1980, i no per la catalana, a càrrec d'Edicions 62 i datada a finals dels seixanta. I, com a punt i final a la brillant recerca efectuada, cinc annexos d'un contingut, això sí, ben divers: la correspondència enviada i rebuda per Plàcid Vidal i la seva filla Maria Eugènia; una antologia de fragments de l'obra vidaliana que revesteixen encara avui dia una remarcable actualitat; una relació dels articles sobre l'autor apareguts des de 1970; uns informes mèdics sobre les malalties que patia; i un útil i necessari índex onomàstic.

Plàcid Vidal. Memorialista singular d'obra viscuda és, per tot el que hem anat exposant, un rigorós treball sobre un intel·lectual que era obligat recuperar, mancat com estava de reconeixent acadèmic. Per tot plegat, fem nostres aquestes reflexions de Masdéu: «Plàcid Vidal no va ser considerat un escriptor canònic, i possiblement en el conjunt de la seva obra no ho era —no ho és. Però això no hauria d'haver privat que se'l valorés com un puntal, un suport per als que arribaven al capdamunt —un suport com ho foren, i ho són, altres escriptors l'obra dels quals no assoleix el crèdit intel·lectual, o el vistiplau dels sectors literaris establerts» (p. 494).

VILLALBA ARASA, Laura: *Adelaida Ferré i Gomis, folklorista: l'art de brodar rondalles*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019; «Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú» 29.

EMILI SAMPER PRUNERA

Universitat Rovira i Virgili

emili.samper@urv.cat

En els darrers anys, fruit sobretot de la recerca impulsada des de l'àmbit acadèmic, s'ha donat a conèixer l'important paper que van tenir les dones com a recol·lectores i estudioses del nostre folklore a principis del segle XX, en un moment de coincidència entre la institucionalització de la recerca pel que fa a l'estudi del folklore i la implosió del feminisme i l'accés de les dones a la cultura (ORIOL & SAMPER 2017: 74-75).¹ Es coneixien (i s'havien estudiat) autores del període anterior, corresponent a l'inici de l'interès pel folklore com a disciplina científica, amb noms com els de Maria de Bell-lloc (pseudònim de Maria del Pilar Maspons i Labrós) o Agna de Valldaura (pseudònim de Joaquina Santamaria i Ventura), però romanien en l'anonimat moltes altres autores que havien tingut un paper cabdal en la recollecció (i també en l'estudi) de la literatura popular catalana d'aquest període. És en aquest context de descoberta i de (justa) reivindicació que cal situar el treball de Laura Villalba, guardonat amb el XXIX Premi de Cultura Popular Valeri Serra i Boldú.

Amb *Adelaida Ferré i Gomis, folklorista: l'art de brodar rondalles* Villalba ens ofereix una doble aportació. D'una banda, rescata de l'oblit el nom d'Adelaida Ferré i Gomis (1881-1955) i el situa on correspon en la seva tasca de folklorista oferint-nos un complet estudi biogràfic fruit de la recerca arxivística, amb la consulta de materials inèdits, però també detectivesca, amb informacions provinents de l'entorn familiar de la folklorista. De l'altra, ens ofereix un tast de l'obra folklòrica de Ferré, amb l'edició, catalogació i estudi de les rondalles que aquesta folklorista va publicar en la premsa catalana del primer terç del segle XX. El fil conductor de l'estudi, com queda clar en el títol del llibre i dels diferents capítols, és precisament la tasca de brodatora de Ferré, única activitat en la qual era coneguda fins ara. D'aquesta manera, Villalba utilitza encertadament aquest fet en un estudi que pretén, precisament, evidenciar la importància de Ferré com a folklorista, adjectiu que s'ha d'associar de manera indiscutible amb el seu nom a partir d'ara.

L'obra es divideix en dues parts, ben diferenciades. En primer lloc, trobem «la teixidora», això és, l'estudi biogràfic d'Adelaida Ferré, amb «les primers puntades» (els inicis), «la trama» (el context familiar, estudis i trajectòria professio-

1. Vegeu a mode de síntesi, en aquest sentit, les aportacions de Montserrat Palau i Laura Villalba (dins el volum editat per ORIOL & SAMPER), així com els estudis que hi apareixen referenciats.

nal) i el context en el qual cal ubicar la folklorista: el feminisme burgès i l'accés de les dones a l'educació i el paper de Rossend Serra i Pagès com a estímuls. La segona part ens ofereix «el brodat», amb «la veta» (l'oralitat) i «els fils» (les informants) com a elements destacats i amb el corpus seleccionat de vint-i-una rondalles publicades per la folklorista a la premsa de l'època.

Per a la complicada tasca de reconstrucció de la vida d'Adelaida Ferré i Gomis l'autora recorre, com és lògic, als (pocs) estudis previs sobre Ferré com a folklorista i, sobretot, a la informació facilitada per Santiago Ruiz Ferré, fill de la folklorista, amb qui Villalba havia pogut contactar abans de la seva mort, la tardor del 2016. Aquest és un fet cabdal a tenir en compte en aquesta part de l'estudi, no només quant als aspectes biogràfics i familiars de la folklorista (que només es poden conèixer de primera mà) sinó també per l'exposició i el relat que en fa l'autora. És en aquesta part del llibre en què Villalba traça la vida de Ferré on trobem un estil que combina encertadament la descripció (fruit de la recerca arxivística i bibliogràfica), la citació de cartes (que ens ofereixen en primera persona la veu de la folklorista) i les converses mantingudes amb el seu fill Santiago. Aquesta combinació acostava al lector la vida d'Adelaida Ferré, però també els seus sentiments, i ens fa molt més propera la protagonista de l'estudi. La triple dificultat d'escriptura a la qual s'enfronta Villalba (escriure la vida d'algú nascut a les acaballes del segle XIX, que és una dona, i fer-ho des de zero, com ella mateixa explicita) es resol, així, de manera magistral. Les imatges que acompanyen aquesta part de l'estudi, provinents de l'àlbum de vida que Adelaida Ferré va elaborar per al seu fill Santiago, faciliten aquest acostament del lector cap a la protagonista.

L'aportació d'Adelaida Ferré al folklore no s'entén sense el paper exercit per Rossend Serra i Pagès (1863-1929), «mestre de tota una generació de folkloristes», considerat el primer folklorista professional de Catalunya. Les seves classes a l'Escola d'Institutrius i Altres Carreres per a la Dona van ser el marc que va propiciar que un bon nombre de dones, educades sota els preceptes del feminisme burgès, esdevinguessin recol·lectores de materials folklòrics i, en alguns casos, també estudioses.² Aquest fou el cas d'Adelaida Ferré, qui, segons apunta Villalba partint d'escrits del mestre, «no va ser una alumna més: va ser-ne una de les més destacades i el folklorista hi sentia una admiració especial». Aquesta admiració era recíproca, com mostra la relació epistolar que van mantenir tots dos durant vint-i-tres anys (entre 1904 i 1927), i de la qual es conserven les cartes escrites per Ferré.

Tot i que en aquest volum Villalba ofereix un tast de l'obra rondallística de Ferré, paga la pena resseguir els fons que contenen materials folklòrics recollits per Ferré, ja que mostren el seu important paper com a folklorista. L'Arxiu His-

2. Remeto, de nou, al volum d'ORIOL & SAMPER (2017: 79-88), on Montserrat Palau i Laura Villalba parlen de cinc folkloristes que van ser alumnes destacades de Serra i Pagès: Maria Baldó i Massanet, Maria Gràcia Bassa i Rocas, Adelaida Ferré i Gomis, Sara Llorens i Carreras i Joana Vidal i Tarragó.

tòric de la Ciutat de Barcelona conté materials en dos fons: el Fons Personal de Rossend Serra i Pagès (630 documents) i el Fons Personal de Sara Llorens i Carreras (71 rondalles). També trobem materials de Ferré a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, projecte per al qual la folklorista va treballar-hi indirectament «engrossint l'arxiu del mestre». Finalment, a la premsa catalana del primer terç del segle XX hi trobem trenta-quatre contribucions seves, fet que converteix Ferré en la folklorista que més materials hi va publicar entre 1900 i 1933. És d'aquest darrer fons d'on Villalba selecciona les vint-i-una rondalles que presenta en la segona part del seu estudi.

Adelaida Ferré no va tenir mai la intenció de publicar un recull de rondalles, a diferència, per exemple, de Sara Llorens. El corpus editat per Villalba respon, com ella mateixa explica, a la voluntat de donar a conèixer aquesta part de l'obra de la folklorista i s'organitza segons els criteris seguits habitualment en l'estudi de les rondalles, això és, el catàleg internacional de tipus rondallístics d'Aarne, Thompson i Uther, conegut amb les sigles ATU (UTHER 2004). D'aquesta manera, trobem catorze rondalles que es poden classificar segons aquest índex: dues rondalles d'animals, vuit rondalles meravelloses, una rondalla religiosa, una contarella i dues rondalles formulístiques. Hi ha quatre rondalles que no corresponen a cap dels tipus de l'índex ATU però que sí tenen correspondència amb altres versions catalanes d'acord amb el projecte RondCat: rondalles catalanes de l'Arxiu de Folklore del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili (<<http://rondcat.arxiudefolklore.cat>>). Finalment, s'inclouen tres versions sense catalogar.

Per a la presentació d'aquests materials, Villalba distingeix entre el corpus (els textos de les rondalles) i la seva catalogació i estudi, seguint el model del volum 25 d'aquesta mateixa col·lecció (*Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi*, 2015). Aquest fet ofereix al lector la possibilitat de triar entre la lectura directa de les rondalles de Ferré i una lectura, de caràcter més acadèmic, de les particularitats d'aquestes versions a partir dels comentaris que fa Villalba, tenint en compte altres reculls i estudis d'aquestes mateixes rondalles i que corresponen a altres àmbits lingüístics. L'estudi es completa amb la inclusió dels annexos, que faciliten la localització de les versions.

El corpus rondallístic presenta dues particularitats. D'una banda, Ferré inclou dades de caràcter contextual sobre les versions. De l'altra, aquestes rondalles «traspuen» un «elevat grau d'oralitat». Tots dos aspectes responen, segons l'autora, al mestratge exercit per Rossend Serra i Pagès. Un altre aspecte a destacar és de caràcter lingüístic. Villalba inclou en els textos de les rondalles notes per explicar el significat de determinats mots i desenvolupa aquesta informació als comentaris de les versions. Això posa en evidència l'aportació lexicogràfica d'Adelaida Ferré, que en algunes de les rondalles recollides inclou mots que no es troben registrats en cap repertori previ («carnada», «esgraellada» o «esparsar»).

Per a Adelaida Ferré, «les rondalles són quelcom més que un entreteniment per les criatures; són un medi per educar-les (sempre que s'evitin les pernicioses)

inculcant-los-hi lliçons d'una manera agradable; són un medi per instruir-les pels elements que contenen». El recull de rondalles inclòs per Villalba en aquest estudi és una mostra d'aquest fet alhora que representa un tast de l'extensa producció folklòrica de Ferré. En aquest sentit, esperem que l'«hipotètic i futur» recull de rondalles inèdites de la folklorista, que l'autora esmenta de puntetes en aquest llibre, es pugui fer realitat.

BIBLIOGRAFIA

- ORIOI & SAMPER (2017): Carme Oriol i Emili Samper (eds.), *Història de la literatura popular catalana*, Tarragona, Alacant, Palma: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Edicions de la Universitat de les Illes Balears; «Patrimoni Literari» 2.
- UTHER (2004): Hans-Jörg Uther [ATU], *The types of international folktales. A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*, Hèlsinki: Suomalainen Tiedekatemia; «Folklore Fellows' Communications» 284, 285, 286.

CARNER, Josep: *Llibres de poesia 1904-1924*, Jaume Coll (ed.), Barcelona: Edicions 62, 2016; «Edició Crítica de l'Obra de Carner», vol. 1, tom 1.

JAUME COLL MARINÉ

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya
jaume.coll@uvic.cat

Ara fa tres anys, Jaume Coll va alegrar els cors de molts carnerians quan ens va donar a llegir *Llibres de poesia 1904-1924*, el primer tom del primer volum de l'ECOC (Edició Crítica de l'Obra de Carner). El llibre, de més de mil pàgines, conté —editats de manera escrupolosíssima i rigorosíssima— els llibres de poemes que Carner, com el títol indica, va publicar entre 1904 i 1924. Són: *Llibre dels Poetas* (1904), *Primer llibre de sonets* (1905), *Els fruits saborosos* (1906), *II llibre de sonets* (1907), *Verger de les galanies* (1911), *Les monjoies* (1912), *Auques i ventalls* (1914), *La paraula en el vent* (1914), *Bella terra bella gent* (1918), *L'oreig entre les canyes* (1920) i *La inútil ofrena* (1924).

Com deia, aquest és el primer tom del primer volum; el segon tom ha de contenir, segons se'ns informa al «Pla general de l'Edició Crítica de l'Obra de Carner (ECOC)» (p. IX-XVI), la poesia dispersa —en revistes, diaris, etc.— publicada entre 1896, quan Carner tenia dotze anys, i 1924, quan ja en tenia quaranta. També és cert que aquest segon tom l'esperàvem, com deia una notícia que firmava Jordi Nopca al diari *Ara* del 2-12-2016, «[a] finals del 2017 o a principis

del 2018». Sigui com sigui, el projecte total de l'ECOC ha de constar de vuit volums —alguns dels quals dividits en toms—, i en un principi està pensada per sortir al llarg de set anys; és a dir, que l'any 2023-2024 hauríem de tenir editada gairebé la totalitat de l'obra carneriana —la totalitat ja ens diuen que és impossible— i bona part de les traduccions. A la lleixa hi hem d'acabar tenint, doncs, quatre volums de poesia —editats per Coll—, tres de prosa —editats per Marcel Ortín— i un d'*opera varia* (teatre, algunes traduccions, epistolari d'interès literari, etc.) —en edició conjunta. Alhora, els volums intenten respectar els cicles poètics i creatius de Carner. En aquest sentit, llegim la part de la «Introducció» anomenada «Els llibres frontera del volum» (p. xxii-xxxvii), en què se'ns explica com, estructuralment, el *Llibre dels Poetas* tancaria una primera etapa de *juvenilia* carneriana i *La inútil ofrena*, antologia de l'obra amorosa anterior, tancaria una primera etapa de maduresa. (En aquest segon cas, se'ns explica la història editorial del llibre, interessant per acostar-se a la manera de treballar de Carner i veure, també, com les necessitats materials editorials acaben condicionant en alguns casos l'obra resultant dels autors.) Si el projecte s'acaba duent a terme sencer —i aquí, amb Coll, «toquem ferro!»—, «el lector podrà recórrer amb tota esplendor els camins desbrossats del laberint textual format per textos que l'autor no va incorporar mai en cap volum i per galeries d'obres de poesia, de prosa^{Ps}, de teatre^T: els quaranta-un llibres i catorze *plaquettes** publicats i impresos solts sota el seu control, amb pseudònim o amb el seu nom, i que formen un conjunt de cinquanta-cinc ítems» (p. xiv). El projecte de l'ECOC ha de servir, també, per redimensionar, no només la figura del Carner poeta en tota la seva vastitud, sinó, sobretot —per mig amagada—, la del Carner prosador.

Coll ens proposa —en aquest tom, i suposem que en tots els volums, evidentment— una manera de llegir Carner que, d'alguna manera, faci justícia a l'exuberància del poeta, cosa que vol dir enfrontar cada forma de poema editada a tantes formes com se'n coneixen, anteriors i posteriors: des de cada text, se'ns commina a ser presents en el col·loqui entre aquells carners «jovenets o jovenots» i aquells altres que «no són tan joves com ho havien estat», seguint el pròleg de *Llunyania*. Llegim a cada text l'evolució de l'art, la poètica i la llengua de Carner, sempre en moviment. I se'ns donen les eines per resseguir-la en l'aparat que acompanya cada text, dividit en aparat sincrònic (referit al testimoni que s'edita), aparat diacrònic (referit al testimoni anterior i a la història genètica del poema) i aparat evolutiu (referit als testimonis posteriors), per donar una idea sintètica de la història del text. Aquesta actitud no finalista davant del poema —és a dir, que el darrer testimoni d'un poema no anul·la necessàriament els anteriors— fa aflorar una mena de lectura, com deia, que pren el poema com a entitat en moviment. «Tota forma és indispensable, és una entitat poètica que explica una part del procés creatiu del poema en un autor que posa al centre de la seva activitat la revisió i la reescriptura» (p. xx). El poema és viu en totes les seves formes, i totes les formes ajuden a llegir el poema i a entendre l'obra i les maneres de l'autor. Al mateix temps, tenim que cada forma de poema parla d'un temps, d'una cultura i

d'una relació de Carner amb la poesia com a manifestació concreta d'una llengua —i a això els sistemes gràfics que adopta Coll hi ajuden (ara en parlare)— i d'una persona —d'un geni poètic. I tot plegat té sentit en la mesura que Carner n'era conscient, de totes les operacions que es donaven en cada text. (Un model oposat al de l'edició de Coll el trobaríem a *Collected Poems* de Ted Hughes editats per Paul Keegan [Londres: Faber and Faber, 2003], per exemple. En el cas de Hughes, tenim que un poema podia anar a parar a un llibre posterior, a vegades amb variants, i, fins i tot, algun cop, a causa de les reimpressions dels llibres concrets, coexistien dues formes diferents del mateix poema. Keegan, en la majoria dels casos, opta per copiar només la darrera forma del poema. D'un cantó, veiem com se'ns mutilen alguns llibres —per bé que els podem reconstruir amb les notes i apèndixs finals—; de l'altre, tenim en un sol volum relativament manejable —1.334 pàgines— la immensa majoria de l'obra poètica de Hughes, que, llibre a llibre, té una dimensió ben considerable.)

Pel que fa a la grafia dels textos —a la qual dedica bona part dels apartats finals de la «Introducció»—, Coll, contra una possible edició ortografiada, opta per respectar el sistema emprat per Carner en cada llibre. Això és degut, segons se'ns deixa entendre, a situar els límits de la intervenció «al nivell més baix possible» (p. XLVII) i al fet que, com se'ns diu, el «trasllat mimètic té un avantatge enorme: reproduceix la veritat exacte del missatge escrit, sense palliatius» (p. XXXIX) —i aquí entenc que «veritat exacte» vol dir aquell temps, aquella cultura i aquella relació amb la poesia a què em referia fa un moment. La fidelitat a la lletra del text el porta a no esmenar possibles vacil·lacions —«Confirmar una lliçó a l'aparat és millor que esmenar», diu (p. XXXVIII)— i a conservar les formes lingüístiques de Carner. Això ens porta a llegir versos com «Passan tres noyas totes de blanch» (p. 89; LIP 64) o «y en mitj de sos plors encare veslluma» (p. 91; LIP 66), per agafar-ne dos mig a l'atzar. Si, per un cantó, és veritat que gràcies a aquesta fidelitat textual assistim a tot el perible que Carner va passar en el procés de normalització de la llengua —i cada opció gràfica que llegim ens en diu alguna cosa, com deia, també, perquè en coneixem la consciència—, també ho és que al lector no especialista o erudit li xocaran tot sovint els ulls contra cada conjunció *y* i a cada combinació *ch*. Amb tot, aquesta edició, materialment, només en podia ser una, i un llibre com el *Llibre dels Poetas* difícilment tindrà una vida més enllà del món de la gent del gremi, per molt de Carner que ja hi hagi. En qualsevol cas, cada llibre és introduït, després d'una reproducció de la coberta de la primera edició, per una «Descripció» —alguna, de fins a quatre pàgines— que es clou amb un subapartat anomenat «El sistema gràfic de l'autor i els límits tipogràfics de la impremta ([*el nom de la impremta*])» en què se'ns detallen totes les decisions de Carner tocants al sistema gràfic del llibre concret, les vacil·lacions i, si n'hi ha, les contingències de composició.

Un dubte que sorgeix de seguida, tanmateix, és si el primer volum que hauria hagut d'aparèixer de l'ECOC no era el de *Poesia*, que és —entenc— com Carner volia que se li llegís l'obra —contingències de publicació a part. (De la mateixa

manera que W. H. Auden volia que se li llegissin els versos amb *Collected Poems*, llibre que no treu importància —al contrari— a l'edició d'Edward Mandelson en vuit volums de *The Complete Works of W. H. Auden*. L'ECOC és un projecte absolutament necessari: sobretot, filològicament i culturalment, feia massa temps que calia una ordenació metòdica i rigorosa —i aquesta no ho pot ser més, no ens cansem mai de dir-ho— de l'obra de Carner. El que vull assenyalar és una qüestió, crec, de necessitat literària del país i d'adequació editorial a aquesta necessitat. Si donem una vida de deu anys a l'edició de 1992 —la darrera—, a partir del 2002 (tot plegat serà molt aproximatiu, ja ho sé), la gent que aleshores tenia uns divuit anys, l'edat en què el gust literari adult ja està mig format, començava a tenir problemes per llegir *Poesia*, si no era buscant en biblioteques o llibreries de vell. Això vol dir que la gent que hem nascut després del 1984-1985 hem hagut de fer mans i mànigues per llegir-ho. Vull dir que els lectors (i poetes) menors de trenta-cinc anys —i això són dues o tres promocions de lectors, que de seguida és dit— no han tingut normalitzat Carner dins el sistema de lectures donat, cosa que sí que ha anat passant amb Foix, Riba, Marçal i altres. Sí que és veritat que han aparegut volums solts de reedicions de llibres en formes anteriors a la de *Poesia* —algunes farcides de peròs, cal dir-ho—, però també ho és que això no el substitueix; fent un mal símil, és com si es posposés eternament l'edició de *Salvatge cor* i les *Elegies de Bierville* de Riba i se'ns en deixessin llegir tot just les tankes; i les tankes no són Riba. El gran Carner és el de *Poesia*. Fa anys que n'hauria de córrer alguna edició de butxaca amb una anotació marginal (o sense cap nota) i amb algun pròleg de referència que depengués de l'edició filològica rigorosa, la que ha de ser el volum 3 de l'ECOC, i de moment res d'això no arriba; només ens queda resar als déus de l'efemèride carneriana d'enguany.

En qualsevol cas, ho repeteixo, Coll ha sabut posar tota la saviesa de filòleg de què disposa al servei de Carner —en aquesta edició i en moltes altres—, i firma un altre petit monument a la filologia d'autor. Quan cada volum de l'ECOC hagi vist la llum, qualsevol gratitud cap a ell serà insuficient. Tornem a tocar ferro.

FIGUEROLA, Judit: *Andreu Nin, revolucionari i traductor*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 225.

IVAN GARCIA SALA

Universitat de Barcelona, Secció d'estudis eslaus
 ivangarcia@ub.edu

Aquest volum és la continuació d'*Andreu Nin, militant de la cultura*, publicat en aquesta mateixa col·lecció l'any 2017. Ambdós llibres són fruit de la tesi doctoral defensada a l'UAB per Judit Figuerola i, en conjunt, ofereixen un estudi extens i

complet de la trajectòria i obra intel·lectual d'Andreu Nin, més enllà de la seva activitat política, ja explorada anteriorment per altres autors. Concretament, aquest segon volum, com indica el títol, se centra en l'activitat de Nin com a traductor, faceta per la qual ha estat àmpliament reconegut en el sistema literari català, però de la qual no se n'havia publicat fins ara una recerca degudament aprofundida. Els darrers quinze anys alguns estudiosos, tals com Natàlia Kharitònova, Xènia Dyakonova i Ferran Mateo, entre d'altres, s'han atansat a les seves traduccions, sovint per anar més enllà del mite polític i literari de Nin, centrant-se, tanmateix, només en alguns dels aspectes de la seva activitat traductora. En canvi, l'estudi de Figuerola ofereix un fris molt complet del Nin traductor, bastit a partir d'entrevistes que l'autora feu a coneguts i amics del protagonista, cartes, crítiques i articles periodístics, i documents inèdits, com l'interessantíssim mecanoscrit de la traducció d'*Infància, adolescència, joventut*, de Lev Tolstoi, ple de correccions manuscrites del mateix Nin i de Joan Olivé. Amb aquest conjunt de materials Figuerola aconsegueix aproximar el lector a la labor traductora de Nin i també als motius ideològics, literaris i/o comercials que l'empenyeren a ell o a les editorials per les quals treballà a publicar unes obres determinades d'escriptors russos i soviètics.

D'entrada, Figuerola fa un breu recorregut per la història de la traducció de la literatura russa al català, des de les primeres obres traduïdes, a finals del s. XIX, fins les dels anys vint, període en què comencen a aparèixer les traduccions literàries d'Andreu Nin, que, juntament amb les de Francesc Payarols, són les primeres en fer-se directament del rus. És per això que Figuerola dedica també un apartat a la trajectòria de Payarols, tot buscant els punts de contacte i de divergència amb Nin. A continuació s'aproxima, a partir del testimoniatge dels amics i coneguts i de la informació que ofereixen les cartes, al mètode traductor emprat per Nin. Sorpren, per exemple, el fet que Nin comencés sempre fent una primera versió oralment, tot traduint i dictant el text a algú (sovint a la seva esposa, d'origen rus), que el picava a màquina; curiosament, aquest mètode recorda el que utilitzava Dostoievski per escriure moltes de les seves obres. Figuerola, constatant la professionalitat i passió de Nin per l'ofici, arriba a la conclusió que, si bé la traducció moltes vegades li serví de guanyapà després del retorn de l'URSS, en realitat fou la seva gran vocació professional. A continuació, en el capítol següent, Figuerola ens proposa un recorregut per totes les obres traduïdes, del rus i del francès al català i castellà, per Nin, que inclou tant les literàries com les menys conegudes, de temàtica històrica, política, cultural i científica. Figuerola hi descriu el contingut de cada obra, la importància que tingué per a l'editorial, per al context català del moment i per al mateix traductor.

D'aquesta manera, aconsegueix copsar la responsabilitat de Nin en l'elecció dels textos i esbrinar fins a quin punt la seva ideologia i l'experiència soviètica determinaren allò que ell considerava que era necessari per al públic català. S'arriba a la conclusió que la intervenció de Nin, decisiva en molts casos, anava més enllà de la seva ideologia, i que en alguns proposà i traduí obres d'autors revoluc-

cionaris russos i soviètics amb els quals no estava totalment d'acord, però que considerava, tanmateix, necessàries per a la formació dels lectors catalans.

Amb tot, el capítol que resulta més interessant és el dedicat a les traduccions literàries, ja que suposa no només una reflexió sobre la tasca d'Andreu Nin i l'Editorial Proa, per a la qual treballà principalment, sinó també una bona panoràmica sobre la situació de la traducció al català durant els anys vint i trenta, concretament pel que fa a la recepció de la literatura russa, i de la russofília que imperava en aquells moments. Es fa palès, gràcies als comentaris expressats a la premsa, que els intel·lectuals i els crítics literaris eren conscients que fins aleshores les traduccions del rus s'havien fet a partir de llengües interposades, principalment del francès, i que celebraven l'aparició de les traduccions directes que oferia Proa de la mà de Nin i Payarols. A més, en general, les crítiques de l'època, pel que fa a la qualitat de la tasca d'ambdós, foren molt positives, tot i que l'activitat política de Nin comportà que en alguns mitjans els periodistes no es fessin ressò de les seves traduccions, com fou el cas de Josep Pla, que en privat lloava la traducció de *Crim i càstig*, però que no en parlà públicament fins anys després de la mort de Nin. De fet, amb la guerra civil s'estroncà la traducció directa del rus al català i la tasca encetada per Nin i Payarols; la reprengueren més tard, als anys seixanta, August Vidal i, sobretot, Josep Maria Güell. En tant que hereus de la labor ninenca, a tots dos Figuerola dedica també un espai en el seu estudi; especialment reconstrueix la trajectòria vital i traductora de Güell a partir d'una extensa entrevista que li feu, un dels pocs documents que existeixen sobre aquest traductor. A continuació, repassa la pervivència del mite i del reconeixement del Nin traductor en la crítica més recent, que, en general, continua destacant la vàlua i importància de les seves traduccions literàries. Figuerola completa l'opinió d'aquests treballs amb l'estudi de les esmenes fetes per Nin i per Joan Oliver al mecanoscrit de la novel·la de Tolstoi. L'examen minuciós que en fa Figuerola permet percebre el procés de treball tant del traductor com del corrector, Oliver, que feu canvis a l'original per tal de publicar la novel·la a Proa l'any 1974 i ajustar-ne l'estil i la llengua al català dels anys setanta. Tenint en compte que Oliver com a corrector tenia un tarannà força «intervencionista» (sovint per actualitzar el model de llengua al seu present), l'anàlisi de Figuerola indica que les intervencions foren poques i no excessivament significatives i, d'aquesta manera, demostra la vigència de les traduccions ninenques i del seu estil. Tot i així, més enllà d'aquesta acurada anàlisi de les correccions, també hauria estat interessant acurar la traducció amb l'original rus; de fet, en alguns casos, Figuerola ho fa, tot i que assenyala que no és el seu objectiu principal. En aquest sentit, si anem més enllà de l'anàlisi del mecanoscrit, hauria acabat d'arrodonir aquest estudi tan complet del Nin traductor justament una valoració de les seves traduccions amb relació als originals russos. Amb aquest objectiu l'any 2004 Natàlia Kharitònova publicà a *Els Marges* un article on, en part, qüestionava el mite ninenec adduint certes incomprensions i inexactituds en el trasllat del rus; uns anys després, el 2009, a *Quaderns. Revista de traducció*, Francesc Parcerisas, tot

defensant l'anostrament al català de Tolstoi que feu Nin, s'oferia a discutir amb qualsevol lector o crític rus les virtuts d'un dels fragments de la seva *Anna Karénina*. Hauria estat interessant, doncs, per tenir una altra visió de la qüestió, que el llibre de Figuerola no només es fes ressò d'aquestes opinions, sinó que aportés també una anàlisi i una valoració pròpies. Amb tot, això no desmereix en absolut el conjunt de l'obra: *Andreu Nin, revolucionari i traductor*, és un treball excel·lent que permet conèixer amb claredat i rigor tant la labor traductora de Nin com la història d'un dels períodes cabdals de la traducció i recepció de la literatura russa al català. Per això, des d'aquí, encoratgem l'autora a continuar amb la recerca sobre Nin i ampliar-la a partir de l'anàlisi de les seves traduccions i els originals russos.

BACARDÍ, Montserrat: *Maria Dolors Orriols, viure i escriure*, Vic: Eumo Editorial, 2019; «Capsa de Pandora» 20.

IRENE MIRA-NAVARRO

Universitat d'Alacant

irene.mira@ua.es

La postguerra va forjar una generació d'escriptors compromesos amb la literatura i la cultura catalanes i va fer florir un seguit de veus tenaces que exploraven els camins de l'art per a entendre i sobreviure a l'abisme a què els havia abocat la victòria franquista. Entre els noms sobradament coneguts, Montserrat Bacardí ha fixat la vista en la novel·lista Maria Dolors Orriols (1914-2008), de qui ha resseguit les passes i ha fet una arqueologia de la seua trajectòria en el volum *Maria Dolors Orriols, viure i escriure*.

Amb l'objectiu de situar en la palestra dels estudis literaris l'obra d'Orriols, Bacardí ha conformat un llibre que enceta el camí per a aprofundir en l'univers creatiu de l'autora vigatana. El treball gira al voltant de dues qüestions inicials bàsiques: qui era Maria Dolors Orriols i què va escriure; però sobretot, s'interroga sobre què singularitza l'obra d'Orriols respecte d'altres escriptors coetanis, com s'explica en la presentació.

Com déiem, el llibre s'organitza en tretze capítols que entrellacen amb mestria l'acostament biogràfic i una guia de lectura de les obres, tot plegat amb la finalitat de posar en diàleg la vida i l'escriptura, tal com ho feia Orriols. En aquest sentit, el títol —*Maria Dolors Orriols, viure i escriure*— és del tot encertat, ja que, com explica Bacardí, les narracions són el reflex ficcional de la vida i de les persones que van acompanyar l'autora al llarg dels anys. Sota l'etiquetatge de «realista», «testimonial» i «psicologista» (p. 112) es desplega la major part de les obres, el pes de les quals recau majoritàriament sobre protagonistes femenines i personatges complexos i fortament humans.

Els quatre primers capítols són les notícies biogràfiques que exposen la infantesa, la joventut, el matrimoni i la maternitat de la jove Orriols entre el Vic natal i una Barcelona en guerra, on s'establí i passà, entre anades i vingudes, bona part de la seua vida. En aquesta secció inicial, Montserrat Bacardí narra la vida d'Orriols i n'estudia el procés de presa de consciència com a escriptora gràcies als textos inèdits de caire autobiogràfic, com *Escriure* (1993), i d'altres publicats, com *Escampar la boira* (2003). Mereix especial atenció el capítol quart, «Una cambra pròpia en la postguerra», en què s'exposa la constitució de l'espai de l'escriptora en un estudi del carrer Montcada de la capital com a lloc de creació i comprensió de la desfeta:

El fracàs personal i el col·lectiu que representava la pèrdua de la guerra no va alterar l'anhel d'escriure de Maria Dolors Orriols. Se li havia despertat en plena conflagració i ara, un cop acabada, no podia —ni volia— apaivagar-lo. En un context tràgic, havia de canalitzar-lo i donar-li sortida, si més no íntimament. (p. 51)

La disciplina lectora d'Orriols també és tractada per Bacardí, que, a través dels textos crítics de l'autora, recull un bon nombre de referències bibliogràfiques que van ampliar-li el bagatge lector i van enriquir-li la pràctica literària. Al fil de les influències, el llibre posa de manifest la xarxa de relacions literàries que Orriols va crear, és el cas d'Antoni Ribera, Josep Pous i Pagès, el filòleg Joan Petit o, especialment, pel que fa al cartei constant amb Agustí Bartra i Anna Murià.

A partir del capítol cinquè es ressegueixen les primeres obres escrites per Orriols des de 1949, any en què es publicà *Cavalcades*, per a continuar amb *Retorn a la vall* (1950) i *Reflexos* (1951). Cadascuna d'aquestes obres es contextualitza en l'ambient literari que les rebé, tot esmentant fragments de la crítica de l'època: Rafael Tasis, Ramon Xuriguera o Anna Murià. A més, Bacardí reconstrueix els tràmits que Orriols va fer amb Juan Beneyto, director general de la Inspecció de llibros i amic de la família valenciana del seu marit, Nicolàs Lloret, per a superar la censura de les tres obres esmentades.

La trajectòria d'escriptora d'Orriols és resseguida al detall al llarg de tot l'estudi, el qual, a més de les guies de lectura de les principals novel·les i reculls narratius, incorpora tots els treballs que la vigatana va desenvolupar en el món de les arts i les lletres i que la van ubicar en l'entorn cultural català. Les traduccions i les tasques periodístiques, com la fundació de la revista *Aplec* (1952) i les posteriors col·laboracions en premsa, la converteixen en una dona a la recerca de l'escriptura com a mitjà per a sobreviure econòmicament.

Com ja s'ha dit, Bacardí para especial atenció a les relacions d'Orriols amb la censura franquista: la mediació de Beneyto és clau per a la publicació de les tres primeres obres, com també per a la sortida fugaç d'*Aplec* als quioscs. El capítol dedicat a la revista dona compte de la capacitat d'Orriols per a pensar, bastir i portar endavant un projecte de publicació periòdica en català autoritzat per la

censura; ahora que detalla la llista de col·laboracions de primer ordre que *Aplec* va conjugar en el seu primer, i únic, número.

L'estudi continua amb les guies de lectura de les obres més testimonials d'Orriols, les quals alcen acta de la generació que va viure la guerra i la derrota durant la joventut. El capítol huité exposa les claus interpretatives de dues novel·les més i n'analitza l'esborrany d'una tercera mai acabada. Es tracta dels títols *El riu i els inconscients* —enllestida el 1953 i publicada el 1990—, *Petjades sota l'aigua* —escrita el 1955 i publicada el 1984— i l'esborrany de *Tu, Gregori, i jo, Joana* de 1960. Aquestes obres són presentades per Bacardí com l'exemple clar de la tenacitat de l'autora per escriure, ja que, com apunta l'estudiosa, Orriols va perseverar en la tasca d'escriptora a pesar que les seues obres van patir un gran decaïent entre l'escriptura i la publicació a causa de la censura. A més, en aquest capítol també s'exposa el canvi de tarannà dels mecanismesensors a causa de la substitució de Beneyto i les complicacions que això comportà a l'autora, que s'havia quedat sense intercessor.

Complementàriament, el llibre gaudeix de diversos capítols dedicats a les etapes d'escriptura d'Orriols. Tant és així que es dediquen dues seccions a les diverses ocupacions de l'autora que permeteren el manteniment econòmic que no facilitava l'escriptura: el periodisme i el marxandatge d'art. S'hi suma un capítol a les estades d'Orriols a París en recerca de la llibertat que el franquisme negava a casa seua, fruit de les quals van nàixer *Una por submergida*, publicada el 1992, i *Cop de porta*, el 1980.

Bacardí tanca el volum amb la síntesi de les darreres obres de l'autora: *Contradansa* (1982), *Molts dies i una sola nit o Una altra sonata de Kreutzer* (1985) i les inèdites «Narracions», *El moviment del cercle o Joc de dames* i *Un vent i poc conscients*, aquest últim escrit amb ajuda familiar poques setmanes abans de morir, l'agost de 2008.

En resum, el volum aconsegueix donar una perspectiva completa de la trajectòria d'Orriols per a presentar la singularitat de la seva veu narrativa i descobrir al gran públic la tenacitat d'una dona de lletres que va lluitar per ser-ho. Així doncs, *Maria Dolors Orriols, viure i escriure* és una obra de divulgació a cavall entre la història de la literatura i la biografia però també és una obra que rescata una veu literària femenina que, com moltes altres, havia quedat oblidada per la crítica. Per sort, aquest estudi no és el primer que enguany ha donat llum a les escriptores de postguerra, com també ho ha fet *Les dones fortes. La narrativa valenciana sota el franquisme* de Maria Lacueva, fet que ens indica que la història literària comença a saldar el seu deute amb les autores contemporànies.

VINYOLI, Joan: Llibre d'Amic de Joan Vinyoli, Lourdes Godoy (trad.), pròleg de Jad Hatem, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2018; «Joan Lluís Vives» 3.

MARC AUDÍ

Université Bordeaux Montaigne
marc.audi@u-bordeaux-montaigne.fr

La col·lecció «Joan Lluís Vives», impulsada per Presses Universitaires de Perpignan, va dedicar el 2018 dos volums a la poesia catalana del segle XX: una edició crítica acompanyada d'un estudi d'Eusebi Ayensa i Prat de la *Faula d'Orfeu* de Josep Sebastià Pons, i una traducció del *Llibre d'amic* de Joan Vinyoli, presentat al Col·loqui de tardor 2018 de la Càtedra Joan Vinyoli, al qual dedicarem aquestes ratlles. A França l'obra poètica de Vinyoli no és del tot desconeguda. Patrick Gifreu va traduir magníficament *Passeig d'aniversari* a la col·lecció «Orphée / La différence» l'any 1990 (en part reprès al número 590 de la *Nouvelle revue française* l'any 2009, parcialment dedicat a la poesia catalana del segle XX), i Jean-Claude Morera (a qui el públic francès deu la primera traducció de les *Elegies de Bierville* de Riba publicada per Arfuyen) va seleccionar alguns poemes de Vinyoli a la seva antologia bilingüe *Huit siècles de poésie catalane* l'any 2010. És un goig poder llegir traduccions noves, i més del *Llibre d'amic*, inèdit en francès. El lector francès coneixedor de les lletres catalanes segur que té al cap el *Llibre d'amic i amat* gràcies a les successives traduccions col·lectives on participaren Max Jacob, Josep Palau i Fabre o Patrick Gifreu entre d'altres, algunes d'elles fàcilment disponibles, la qual cosa convida a acompanyar la lectura dels quinze poemes de Vinyoli amb el diàleg místic i poètic de Lluï.

En primer lloc cal subratllar l'originalitat de la proposta, rigorosament bilingüe. Tant el poemari de Vinyoli com l'estudi de Jad Hatem i la semblança del poeta per Pep Solà adrecen el llibre al lector de poesia que conegui Vinyoli o no, gràcies als trasllats de Lourdes Godoy, i també al públic acadèmic a banda i banda del Pirineu. Els poemes mateixos han estat traduïts a quatre mans amb Jad Hatem, que basa el seu estudi primàriament en el text francès, com veurem un xic més endavant. La decisió de no acarar els poemes originals i la seva traducció (una pràctica editorial força freqüent a França) podria sorprendre, però d'aquesta manera s'evita la ziga-zaga incessant dels ulls, la curiositat per resseguir poema rere poema la tria de paraules, i es manté la tensió sense dubte necessària en un poemari tan intensament líric com el *Llibre d'amic*. De fet és un exercici força interessant pel lector bilingüe, que pot percebre sense interferències els efectes de les decisions dels traductors.

El *Llibre d'amic* és sense cap mena de dubte el punt més llaminer del volum. Tota traducció reactiva necessàriament la pulsio metapoètica, que de ben segur van sentir els traductors. La llengua particular de Vinyoli no se n'escapa. Enric Casasses la va definir perfectament: «No és un autor dels que es diu que tenen un

gran domini de la llengua. Al revés: té un gran domini, amb la llengua, de les realitats que ens vol fer viure. Amb mots ben triats i gairebé senzills, entra en qüestions que no poden ser reduïdes a conceptes i ens han d'arribar com fets viscuts, sensacions sentides i visions vistes.» «Gairebé senzills» a la majoria dels poemes, però que no defugen les estructures sintàctiques que vacillen: i així és des de la primera frase, és a dir el primer poema. La traducció d'aquest poema és lloable, tot i la tria discutible del «soit... soit...» en lloc del «ja... ja...» català: hi perdem la intensitat, la urgència i el defici inicials, però no és fàcil evitar-ho. «Gairebé» també quan salten determinants («Suportaré presència?» al segon poema) o es forgen neologismes («l'amor que ens havia ensenyat com anostar-les [les coses]» al vuitè). Al text català hi lleigeixo «com a mostrar-les» sense punt final, fruit probablement d'un corrector corrector automàtic (error que no té efecte sortosament a la traducció), i és malaurat perquè deixa la sintaxi del text original erròniament truncada quan només calia revisar la literalitat de quinze poemes, sis pàgines en total.

Els traductors són força fidels als «gairebés» de Vinyoli, a la literalitat doncs, i només en algunes ocasions se n'allunyen. Trobem algunes substitucions de temps verbal al meu entendre injustificades: «Bruissent» per «Remorejaren» al setè poema; o bé el «passé composé» francès pel perfet perifràstic, que no té el mateix aspecte, al dotzè, a més combinat amb el «passé simple», una pràctica que no es recomana. Al tercer poema el participi francès explicita el gènere del destinatari («Vares venir fins on jo dormia» esdevé «Tu es venue jusqu'où je dormais»), explicitament femení en uns poemes adreçats a l'«amiga», però que els traductors haguessin pogut evitar mantenint un cop més l'aspecte verbal amb un «passé simple». A més, l'omissió del díctic «là» («jusque là où je dormais») afegeix un grau d'estranyesa en francès que no és pas al text inicial. El dotzè poema-frase («Vam arribar al peu d'una ardent muntanya...») és especialment difícil, i cal reconèixer l'esforç que suposa vessar la llengua malleable de Vinyoli. El traductor pot topar amb els refinaments gramaticals francesos, que malgrat la seva varietat sempre traven les estructures: si els obvia crea disrupcions més importants que les del text original. Per exemple, l'omissió al segon poema, que en francès és més estranya: «Supporterai-je présence ?» Però són inevitables, i cal subratllar la capacitat dels traductors a fer-se seu el risc. El prenen també substituïnt al poema catorze un «i» per un «or» d'oposició, tal vegada per evitar la repetició quatre vegades de «et», però modificant el significat. A més en francès un «or» preveu en el discurs una resolució ulterior introduïda per «donc», que no tenim als versos següents.

Més problemàtica encara és la traducció del cinquè vers del sisè poema («Però vingué l'oreig que emmalaltint guaria»), perquè la proposta és senzillament incorrecta en francès («Mais il est venue [sic] la brise qui en rendant malade guéris-sait»). Aquí sí que la llengua «senzilla» de Vinyoli es dissol incomprensiblement a causa d'una manca de relectures, i ens trobem davant d'un galimaties absolut. De fet, quan unes pàgines més lluny aquest vers apareix citat al comentari de Jad

Hatem, sí que és correcta la traducció. Em sembla malaguanyat de publicar un text bilingüe amb molt poca cura, més enllà dels errors que sempre hi ha als llibres: són poc més de deu pàgines de Vinyoli que hagués calgut respectar sense excuses. I goso dir especialment quan es tracta d'una publicació acadèmica.

Un darrer punt afecta el primer vers del primer poema. Els traductors trien «fronde» pel català «fronda». «Fronde» pot significar fullatge en francès, com «frondaison» o «feuillage», però es fa difícil no pensar primer en altres significats que no ajuden: el de rebel·lió o bé el de l'arma que va donar aquest significat en francès, la fona. «Ja soledat, ja fronda» esdevé «Soit solitude, soit fronde». La confusió amb la fona és tan inevitable que el comentari de Hatem (a la pàgina 100 en català) revela que l'ambigüitat francesa ve de fet d'un error de comprensió, a les primeres ratlles d'un exercici interpretatiu: «Considerem més atentament la relació —en la mesura en què es pot aclarir— de la solitud i la fronda. La primera és singularització, separació. La segona és propulsió, dinamisme.» Una mica més lluny Hatem hi torna, parlant de la «fronda [...] que dispersa.» És especialment delicat, perquè l'error apareix al principi d'un text especialment associatiu, això sí, ple de referències sovint enlluernadores, però que al meu entendre no s'acosta gaire «à la lettre» dels poemes de Vinyoli. Sí que es «pot aclarir» més el poema de Vinyoli, sempre que se'n copsi el significat literal.

Si la llengua de Vinyoli a vegades sembla que sigui la d'una endevinalla, escarida i misteriosa, la prosa de Hatem per a molts lectors pot semblar que respongui amb una gran confusió. Malgrat l'acumulació referencial, no hi ha ni una referència al refinament mètric, excepcional si es ressegueixen les sinuositats al voltant del decasíl·lab a gairebé tots els poemes, i en menor mesura l'hexasíl·lab. Amb alguns versos d'una especial bellesa, com els dos alexandrins emmarcant un decasíl·lab del poema sisè «Però vingué l'oreig que emmalaltint guaria / i estengué sobre nostre una nit verda. / Ens vàrem amagar llavors en una espuga», o bé «I se'ns abandonava una viola» del poema onzè. Hatem troba que el «recull [està] atapeït de pensament», però m'hagués resultat més plaent, i més fidel al text, d'entendre com es desplega la «sensualitat alada» de la qual parla Pep Solà al final del volum, gens feixuga (en el text original francès «surchargée»). I poder sentir com brunz, ple d'un cant que no té res d'«altiu» («hautain»), el darrer decasíl·lab que resol en magnífica vibració l'agenollament del poeta: «De genolls he caigut, / flectat segueixo invisibles passos: / no he d'assolir-te mai. / Ressonno tot com el buc ple d'abelles.» Al capdavant, tal com recorda Júlia Català, l'itinerari és el d'un poeta que «combat la seva soledat amb l'única companyia del poder de la paraula cantada».

FOGUET I BOREU, Francesc: *Maria Aurèlia Capmany, escriptora compromesa (1963-1977)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

jcampsar@uoc.edu

Una de les línies d'investigació que ha encetat darrerament Francesc Foguet, professor de literatura catalana contemporània a la Universitat Autònoma de Barcelona, ha estat la de presentar les difícils relacions entre els escriptors catalans i la censura franquista. Així, als articles dedicats a Salvador Espriu, Joan Oliver, Joan Fuster, Baltasar Porcel o Ricard Salvat, apareguts en revistes de l'àmbit de les humanitats com *Els Marges*, LLENGUA & LITERATURA o *Estudis Romànics*; i al llibre escrit amb Sharon G. Feldman, *Els límits del silenci. La censura al teatre català durant el franquisme* (2016), amb capítols dedicats a Manuel de Pedrolo i a Josep M. Benet i Jornet, s'hi afegeix aquest treball centrat en la figura de Maria Aurèlia Capmany, una de les principals activistes polítiques i culturals en la negritat del franquisme. Si bé la bibliografia capmanyiana compta amb nombrosos estudis —d'una vàlua ben desigual, tot s'ha de dir— i que, de vegades, posen més l'èmfasi en aspectes biogràfics i polítics que no pas en els estrictament literaris, la proposta de Foguet intenta, en canvi, incardinar aquests tres aspectes a partir d'una hipòtesi que anirà desplegant al llarg del discurs: l'activisme polític de Capmany deriva de la seva presa de posició intel·lectual i d'una participació decidida en la resistència cultural antifranquista. I que rebla amb dos objectius: *a)* descriure la imatge que tenien els òrgans repressius de la dictadura sobre l'escriptora tot confrontant-la amb la informació de què es disposa sobre el seu activisme antifranquista; *b)* descriure les motivacions que la van dur a formar part del nucli constituït del Partit dels Socialistes de Catalunya. Les dates que delimiten l'estudi, 1963-1977, venen marcades per la documentació utilitzada per Foguet. Cal tenir present que el període, les dècades dels seixanta i setanta del segle passat, és quan Capmany publica les obres més conegudes: parlem de les novel·les *Un lloc entre els morts* (1967) i *Feliçment jo sóc una dona* (1969), de la peça dramàtica *Preguntes i respostes sobre la vida i la mort de Francesc Layret, advocat dels obrers de Catalunya* (1970), escrita amb Xavier Romeu, o els assaigs de marcada reivindicació feminista i política *La joventut és una nova classe?* (1969) i *El feminisme a Catalunya* (1973).

El llibre de Foguet es divideix en tres parts ben delimitades però que, alhora, s'interrelacionen. En la primera, s'analitza el grau de dissidència política de Capmany segons els aparells repressius del règim franquista, que la definiren com a «escriptora catalano-separatista»: en la investigació efectuada als arxius de l'Oficina de Enlace, la Direcció General de la Guardia Civil i la Brigada Regional de Informació de la Jefatura de Policia, dipositats a l'Archivo General de la Admi-

nistración, a Alcalá de Henares, i a l'Archivo General del Ministerio del Interior, amb seu a Madrid, es troba la seva empremta en cartes de protesta adreçades a Manuel Fraga Iribarne, ministre llavors d'Información y Turismo, i en documents que en testimonien la participació en activitats considerades subversives com foren la Caputxinada o l'homenatge a Jordi Rubió i Balaguer; uns fets que van provocar, com no podia ser d'altra manera, la denegació del seu passaport. En el segon capítol, es realitza una aproximació al discurs ideològic de Capmany i a la seva implicació en la resistència antifranquista, que evoluciona des d'un dimensió literària als anys quaranta i cinquanta —i centrada, per tant, en la seva obra narrativa— a una de més política als seixanta i setanta, en què es fa més visible la seva condició de dona de lletres interessada per la *res publica*, i que es reflecteix a la producció memorialística, sociològica i feminista; potser els exemples més diàfans els trobem als assaigs *La dona a Catalunya* (1966) i *La joventut és una nova classe?*, on, amb els referents ideològics de Betty Friedan i Simone de Beauvoir, qüestiona, amb sòlids arguments, el sistema de valors del franquisme i en proposa una radical transformació (o, millor dit, la seva abolició); i als dos volums memorialístics de *Pedra de toc* (1970 i 1974), en què, entre d'altres temes, denuncia el pas a les files franquistes d'escriptors com Ignasi Agustí, Sebastià Sánchez Juan, i, sobretot, Josep Pla. És a finals dels setanta i, especialment, després de la mort del dictador que Capmany s'incorpora a la política activa, i ho farà, per convicció però també per influència del cercle d'amistats en què es movia, a l'incipient Partit dels Socialistes de Catalunya; arribarà a ser regidora de l'Àrea de Cultura i Ensenyament de l'Ajuntament de Barcelona sota el govern de Pasqual Maragall. La tercera part està dedicada a la censura en l'obra assagística de Capmany, amb exemples extrets de *La joventut és una nova classe?*, *Pedra de toc* i *El feminisme a Catalunya*. L'acarament que ofereix Foguet entre el text suprimit i el publicat denota l'esbiaixada lectura ideològica que feien els censors dels llibres, sempre atenta a evitar qualsevol discrepància amb els principis del règim franquista. També es reproduïxen en el capítol fragments dels informes dels censors; especialment interessants —i hilarants des de l'òptica actual— són els que fan referència a *El feminismo ibérico* (1970), escrit per Capmany i Carmen Alcalde, que no va arribar a ser autoritzat, i encara amb nombroses supressions, fins a la tercera versió.

El volum es completa amb un annex documental que edita, íntegrament, els textos que s'han anat citant al llarg del discurs dels expedients de Capmany conservats a l'Oficina de Enlace, la Dirección General de la Guardia Civil i la Brigada Regional de Información de la Jefatura de Policía: cartes obertes, que inclouen, a més, els noms de tots els signats, notes informatives, retalls de premsa, entre d'altres interessants materials. Unes sempre necessàries conclusions, que també apunten possibles vies d'aprofundiment en el que s'ha exposat, una sintètica bibliografia i un utilíssim índex onomàstic posen el punt i final al treball. Comptat i debatut, l'itinerari que ens ofereix Foguet al llarg de les pàgines de *Maria Aurèlia Capmany, escriptora compromesa (1963-1977)* permet, a banda de reivindicar

la figura de la intel·lectual barcelonina, adonar-nos, a tall de conclusió bàsica, de la importància que va assolir el fenomen de la censura en la literatura catalana durant els anys del franquisme; un tema que comptava, com a notables precedents, els llibres de Manuel L. Abellán, *Censura y creación literaria en la España franquista (1939-1976)* (1981) i de Maria Josepa Gallofré, *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* (1991). Un assaig, en definitiva, sòlid, suggestiu i estimulant, falcat per un brillant discurs interpretatiu i per la vastitud d'una recerca que, amb tota seguretat, l'autor no dona encara per acabada.

SAGRERA ANTICH, Bàrbara: *Corpus de fraseologia de les Illes Balears. Classificació, descripció i contextualització*, Manacor: Mòndellibres, 2019.

MIQUEL SBERT GARAU

Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears
miquel_sbert@hotmail.com

L'any 2017 Bàrbara Sagrera Antich (Felanitx, 1974) va guanyar el premi «Ciutat de Manacor d'Assaig Antoni M. Alcover» amb el *Corpus de fraseologia de les Illes Balears*, el treball que havia estat el cos de la seva tesi doctoral i que just ara s'ha publicat amb el mateix títol.

L'autora en alguna ocasió ha explicat que, tot i la feina ingent duta a terme, aquest no és «el» corpus sinó «un» corpus. Això no obstant, l'obra de compilació fraseològica de les Illes Balears presenta unes dimensions i unes característiques que li proporcionen una naturalesa i una significació molt rellevants dins la literatura del gènere.

El *Corpus...* és un conjunt de més de 14.500 unitats fraseològiques (UF) reportades i classificades, procedents de diferents fonts escrites, la pertinença de les quals l'autora explica i analitza. Aquests materials, per si sols, i només des del punt de vista quantitatiu, ja representarien una aportació molt rellevant al coneixement del tema.

Però hi ha molt més. El subtítol de l'obra és indicatiu: «classificació, descripció i contextualització» de les UF de l'àmbit de les Illes Balears. Per això, i tot i que l'autora avisa que la seva tasca «no vol ser una altra reflexió teòrica sinó l'aplicació pràctica dels principis teòrics formulats pels especialistes en la matèria» (p. 14), i que no vol anar més enllà d'un treball descriptiu, cal considerar que ens trobam davant un treball complex i amb voluntat d'aprofundiment sobre un tema potser no gaire estudiat. N'hi ha prou de considerar l'índex del volum de 876 pàgines per copsar com es tracta una obra de molt calat, perquè, a més d'una «Introducció» (que és també una declaració de principis amb la invocació de la idea de Humboldt que «cada llengua reflecteix una concepció del món particular i única», p. 13), el llibre s'estructura en set capítols que s'ocupen de plantejar

pressupòsits teòrics i línies de treball: uns aclariments terminològics; les fonts escollides; la determinació de criteris per a la classificació de les UF; la realització d'anàlisis de les UF dels textos rondallístics (amb atenció a les anàlisis estructurals i funcionals i també a l'anàlisi formal, semàntica i pragmàtica de les UF). Un capítol amb les conclusions principals precedeix (amb una inserció de les abreviacions utilitzades) el «Corpus de fraseologia de les Illes Balears» (ordenades les UF alfabèticament, amb inclusió de les variants, ja siguin de naturalesa formal o semàntica, amb explicacions contextuals, indicació de la procedència i exemples d'ús). Cada capítol es clou amb un molt útil «Resum» que sintetitza amb brevetat i claredat exemplars el contingut extens de l'apartat estudiat i en facilita molt la comprensió i l'abast.

Més enllà de la simple recopilació Sagrera esbrina amb molta cura el gra de la palla («no tot allò idiomàtic és fraseològic»), i seguint autors que han aprofundit en la qüestió (Salvador, Corpas, Ruiz, Zuloaga...) defineix amb precisió el concepte d'UF i n'analitza amb rigor i detall els trets distintius (idiomaticitat, irregularitat sintàctica, caràcter repetitiu, alta freqüència d'ús, institucionalització, etc.) i estableix amb precisió els límits del que serà el corpus fraseològic que presenta. Entre els diferents elements caracteritzadors estudiats de les UF un dels més finament elaborats i potser el més original i distintiu és el tractament de la «concepció folklòrica» de la fraseologia. Seguint el mestre J. M. Pujol (via Roviró) Sagrera mostra com les UF fraseològiques poden ser estudiades des d'un enfocament folklòric.

Les UF presenten una naturalesa no objectiva, són fruit d'un «consens no pactat» i objecte de recreació, en situacions comunicatives diferents. Remarca que llur descodificació per part de grup pot donar-se o no, però són percebudes com a elements trencadors de «la tècnica del discurs» (p. 20). En aquest sentit, sovint mostren el desplegament de recursos de la retòrica de l'oralitat com a l·literacions, rimes, etc. Les UF evidencien una tendència a la diversificació territorial. Quant a això, l'autora ha justificat raonadament i plenament l'opció per a l'estudi de la fraseologia d'un sol àmbit territorial del domini lingüístic, com a patrimoni del conjunt («localisme propi de la cultura popular combinat amb l'universalisme», p. 21). Finalment, les UF suposen un el reforç de la intenció comunicativa.

D'altra banda, l'enfocament folklòric «del fenomen fraseològic restringeix força el concepte mateix» (p. 23) i comporta una reflexió, que Sagrera fa prou minuciosament a partir d'exemples concrets, i arriba a conclusions ben raonables: «les locucions prepositives, les locucions conjuntives, les col·locacions o recurrències i les fórmules rutinàries consideram que no són representatives de la comunicació folklòrica» (p. 23). És a dir, la concepció folklòrica de la fraseologia, tot i la riquesa d'UF que tenen aquest caràcter folklòric, no n'exhaureix l'inventari.

El recull de Bàrbara Sagrera no es nodreix d'informació obtinguda en un treball de camp amb entrevistes a informadors vius, sinó que beu de fonts escrites. Però no d'unes fonts qualssevol, sinó de «documents etnogràfics de primer

ordre, la qual cosa implica també un paper rellevant com a testimonis lingüístics» (p. 32). Aquests documents són: els 24 volums de les rondalles d'Alcover (des de 1886); les *Rundayes de Mallorca* (1895 i 1896) de l'Arxiduc Lluís Salvador; les rondalles menorquines recollides i editades (1979) per Andreu Ferrer i Ginard; les rondalles d'Eivissa i de Formentera, recopilades per Joan Castelló Guasch (1993-2004); el *Diccionari català-valencià-balear* (1926-1968) d'Alcover i Moll i el *Cançoner Popular de Mallorca* (1966-1975) de Rafel Ginard Bauçà. L'autora de cadascun d'aquests «documents etnogràfics» en fa una anàlisi rigorosa que en justifica plenament la selecció per a la finalitat buscada (potser cal remarcar especialment les observacions que com a fonts fraseològiques són el *DCVB* i el *Cançoner* de Ginard. En el primer per l'agudes de les apreciacions conceptuals i taxonòmiques de la fraseologia. I quant al segon pel que fa a l'exposició del repte que suposaria l'estudi de la inserció d'un bagatge lingüístic comunitari (la fraseologia) en «una producció estètica d'àmbit superior» (p. 41).

Una aportació singular a la bibliografia (i al coneixement general) sobre la temàtica és l'aproximació a la classificació del les UF documentades. Amb un vertader esperit eclèctic, l'autora (l'*incipit* d'aquest capítol, cosa que no manca a cap d'ells, és «Se non è vero, è ben trovato») comenta les diverses possibilitats de criteri a l'hora d'envestir les sempre perilloses classificacions, ateses les perspectives diferents (estructural, distribucional, semàntica, prosòdica, pragmàtica, grau de fixació...) en què pot ser observada una mateixa realitat. Amb totes les precaucions possibles, Sàgrera fa una proposta ben estructurada, clara i molt primmirada, de les UF (des de dos grans blocs, el dels «enunciats complets» i el de les «unitats que no constitueixen» enunciats d'aquest mena), que és d'una gran utilitat a l'hora de comprendre els punts de connexió entre la gran varietat de mostres de la fraseologia de la llengua.

L'estudi «de casos» (rondallístics) per a l'elaboració de les anàlisis pertinents que li permeten formular conclusions sobre l'estructura interna de les UF i situar-les en el context gramatical des de la perspectiva de les categories sintàctiques és el lliam per a les anàlisis formal, semàntica i sintàctica de les unitats. Aquest tractament analític d'algunes UF («Encara és verd, es juevert!»; «Treure's es gat des sac»; «Excuses de mal pagador»; «Més fresc que una cama-roja» i «A força de forces»), Sàgrera el sintetitza en un quadre molt complet i esclaridor. Hi detalla: classificació, context lingüístic immediat (gramatical i lèxic), recursos retòrics, significat denotatiu, significat connotatiu (connotacions estilístiques, geogràfico-socials, històrico-cultural, expressives), inferències (implicacions, pressuposicions, implicacions), component (descriptiu, valoratiu, instructiu), acte il·locuti i acte perlocuti (ps. 115-116).

Només amb el que hem apuntat (i roman molt per dir encara) la modesta «aplicació pràctica» que confessava l'autora ja seria un treball filològic de molt mèrit, però a partir de la pàgina 129 fins a la 732, Sàgrera incorpora el resultat del buidatge de les fonts citades, les UF del *Corpus* balear i català, i ací el llibre cobra unes dimensions i uns caires que li donen una entitat que, des del rigor acadèmic,

s'obre a escenaris que transcendeixen els límits, respectables, dels especialistes i dels estudiosos i s'eixamplen cap a la societat. En una entrevista Bàrbara Sagrera manifestava la convicció que una llengua estàndard potent exigeix una llengua col·loquial potent. Una llengua amb expressions amb un poder discursiu molt fort i que cal salvaguardar (conservar i usar): «qui barata, el cap se grata», deia ella, és molt més vigorós que «pensa-t'ho abans de canviar.»

Potser en aquest punt sigui on cal cercar una de les funcionalitats principals d'aquesta obra, gosaria dir que cabdal dins la literatura popular illenca: el seu component pedagògic. Els filòlegs i estudiosos poden descobrir molts elements d'interès en el *Corpus de fraseologia...*, però el món de l'educació (reglada i no reglada), el món de l'animació sociocultural i el de les comunicacions audiovisuals (sovint tan erm en qüestions de qualitat lingüística) tenen a les mans amb aquesta obra set deus d'un material expressiu que haurien de fer servir.

Una obra molt notable dins el panorama de l'erudició filològica de les nostres terres. Un treball d'anys de dedicació tossuda i intel·ligent que pot prestar un gran servei a la nostra societat, des del punt de vista de la riquesa i de la creativitat de l'idioma que ens defineix com a poble.

MARTÍ I CASTELL, Joan: *Els principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2018.

PERE GINER-MIRA

M.A. en Llengua i Literatura Catalanes (UAB-UB)
pgm1162@gmail.com

Posar a l'abast del públic una exposició dels principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra és doblement necessari en l'actualitat catalana. Hi és necessari per catalana: l'operació fabriana va ser un punt d'inflexió en la història de la nostra llengua i de la nostra nació, que cal conèixer per entendre tot el que ha passat després. Igualment, una exposició així també és necessària en el moment actual català perquè aquest moment, com el de Fabra, també és un punt d'inflexió per la llengua i la nació, al centre del qual hi ha les mateixes qüestions centrals de l'operació de Fabra. Trobem l'exposició d'aquests principis fabrians a l'obra del 2018 del Dr. Joan Martí i Castell, que és la reelaboració «molt àmplia» de la conferència inaugural que va llegir el 2015 a la I Jornada de la Càtedra Pompeu Fabra.

L'estructura bàsica del llibre continua essent la de la conferència, i té dos apartats: en el primer s'assenyala el lligam fonamental —o, fins i tot, identificació total— entre la llengua i la nació que hi ha en la concepció fabriana: «L'objectiu de fer del català una llengua nacional és el fonament principal [... de] tota l'operació». Aquest lligam no és un lligam necessari: és una tria completament conscient

de Fabra, que divergeix dels posicionaments de qui pretén que el català sigui només una llengua literària, tal vegada només a l'abast dels entesos, i que s'oposa diametralment a la qualificació maligna del català com a patuès espanyol; contra tot això, el projecte fabrià vol una llengua apta per tot i per tothom i, encara més important, una llengua que no serveix fonamentalment per comunicar-se sinó per concebre, com passa en la normalitat de les llengües: una llengua nacional.

L'aplicació d'aquesta idea bàsica a l'obra codificadora és la matèria del segon apartat tant de la conferència com del llibre, i significativament l'epígraf d'aquest apartat, que era només «La codificació» a la conferència, és «Una codificació per a la unitat» al llibre: la codificació fabriana treballa per la unitat de la llengua i, doncs, de la nació, o viceversa. Aquesta aplicació és tractada en diversos subapartats que no segueixen tots la mateixa lògica: alguns se centren en les parts de la normativa, ortografia, gramàtica i lèxic, mentre que d'altres presenten el tractament que reben la llengua antiga, la variació geolectal i l'espanyol en la concepció fabriana.

Quant al català antic, Fabra li atorga el paper principal de corpus on anar a buscar lèxic i gramàtica genuïns per resoldre els buits que creen les innovacions —mots i expressions nous— o l'eliminació de castellanismes, corpus a què s'ha de recórrer sempre amb la moderació que imposa que el català codificat resultant ha de mantenir el contacte amb la genuïnitat del català actual: «L'ideal que perseguim [...] és] formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència».

També els geolectes contemporanis poden servir de font de terminologia i estructures genuïnes; però amb relació a la variació diatòpica, el més important per Fabra és que la codificació del català ha de refermar la unitat de la llengua, i alhora tots els geolectes s'hi han de poder reconèixer, l'han de poder assumir com a pròpia. De fet, que la normativa pugui ser acceptada és una exigència vàlida no només diatòpicament, sinó en tots els casos: el prescriptor ha de tenir molt en compte si les seves propostes tenen possibilitats de ser acceptades —si són prou senzilles per ser apreses i utilitzades fàcilment per la massa de parlants, que no sap de lingüística— i, si es demostra que no ho són un cop posades en pràctica, ha de saber renunciar-hi.

Aquest requisit de funcionalitat s'exacerba en l'exigència de disciplina fèrria i de submissió incondicional que Martí i Castell situa al centre de l'exposició amb relació a l'ortografia, exigència que respon, a més d'a la major resistència que troba qualsevol reforma ortogràfica, per tal com l'ortografia és a la superfície de la llengua i això fa les reformes detectables conscientment, al funcionament de base memorística de la lectoescriptura; també és a aquest funcionament que es deu la dificultat afegida per aprendre l'ortografia fabriana que han tingut els catalans a qui l'ocupació espanyola ha deixat sense escola en català.

A diferència del que passa amb l'ortografia, la normativització de la morfosintaxi no troba tantes resistències, però a la vegada, com és sabut, resulta més difícil pels parlants, perquè els errors en aquest àmbit són més difícils de detectar

i de tractar; Fabra hi dóna la importància deguda en vincular el coneixement correcte de la llengua amb el coneixement correcte de la morfosintaxi, sobretot de la sintaxi.

Quant al lèxic, el principi fonamental de Fabra és que el català tingui la capacitat de satisfer qualsevol necessitat lingüística dels parlants, la qual cosa demana el desenvolupament acurat de llenguatges tècnics i, naturalment, del llenguatge literari, donant múscul a l'estil de cada escriptor; per la creació de neologismes, ultra els sistemes ja esmentats de recurs al català antic i als geolèctes, l'operació fabriana assenyala un altre procediment, el morfològic: la derivació i la composició, que s'han de dur a terme, tanmateix, respectant escrupolosament la genuïnitat del català.

Finalment, el paper de la llengua espanyola en el català ha de ser el de qualsevol altra llengua veïna, el d'aportar alguns manlleus, i, per tant, cal dur a terme la descastellanització del català, cal eliminar-ne tots els castellanismes que hi són com a resultat de la subordinació del català a l'espanyol: tots aquests, però només aquests; és un primer pas imprescindible per arribar a la genuïnitat de la llengua.

A la conferència del 2015 l'exposició de Martí i Castell del tractament fabrià de l'espanyol incloïa un comentari dels posicionaments de Fabra sobre el bilingüisme; al llibre, aquest comentari s'independitza en un apartat 3 —després de l'1 de «llengua i nació» i del 2 de la «codificació per a la unitat», i al mateix rang estructural que aquests, doncs—: s'hi presenta la clarividència de Fabra quant als objectius colonials espanyols de nadiuïtzació de l'espanyol en territori catalanòfon, i als efectes nefastos per la catalanitat lingüística i política que aquesta nadiuïtzació no podia sinó tenir, amb especial menció de l'escola; i Martí i Castell hi afegeix, també, l'oficialitat lingüística a l'estat independent que, contra el braç de les fúries, i malgrat tot, encara volem bastir. A aquest apartat 3 del llibre, encara se n'hi afegeixen dos més, el 4 i el 5, un sobre punts de vista sociolingüístics fabrians i l'altre d'elogis a Fabra.

Les actes de la Jornada que contenen la transcripció de la conferència original són de bastant difícil accés; i calia, doncs, publicar el llibre —sens dubte amb la reelaboració, que aporta concisió i facilita així la lectura— perquè l'exposició dels principis fabrians estigués realment a l'abast de tothom. Calia, perquè ja només la pregunta inicial, «Què cal que fem amb el català», se'ns posa a nosaltres com es posava a Fabra. Ell va respondre «Cal que en fem una llengua nacional», i és exclusivament gràcies a això que avui existim; i és només si nosaltres també responem el mateix en els nostres fets que existirem d'aquí cent anys; i si responem una altra cosa, no. Vetaquí fins a quin punt Fabra és actualíssim. És una necessitat actualíssima assumir, com Fabra, que les llengües territorials no conviuen i que quan aspiren a la nadiuïtat en un mateix territori el conflicte és inevitable; és una necessitat peremptòria assenyalar que a Catalunya l'expressió «un sol poble», que identifica un projecte sociopolític, si no resulta i a la vegada arrela en «una sola llengua», és un engany, una deshonestedat; que el sol poble que va fer néixer l'expressió «un sol poble» és el que uneix valencians, aragonesos, principatins i

illencs, és a dir, la sola llengua, i que qualsevol altre sentit de l'expressió n'és una corrupció. Això és la base; l'estructura que es basteix damunt d'aquesta base és igualment actual, i encara més, és clar, per qui es dedica a pensar la normativa del català.

El llibre de Martí i Castell, doncs, és del tot pertinent, i excel·lent en els continguts; és millorable, penso, en la forma, sobretot en l'estructura general, que ja estava bé amb només els dos primers apartats a la conferència: explicava clarament el posicionament de base, «Llengua i nació», i el seu desenvolupament, «La codificació» / «Una codificació per a la unitat». L'afegiment dels altres tres apartats difumina aquesta estructura tan clara: del bilingüisme, ja estava bé parlar-ne amb la descastellanització; un apartat específic de sociolingüística no era necessari, perquè no fa més que repetir tota la sociolingüística de Fabra que ja apareix als apartats precedents, des de la mateixa decisió de treure el català del pou de la diglòssia i bastir una llengua nacional —i la sociolingüística que no és de Fabra la l'afegeix Joan A. Argenter al pròleg del llibre, que gira entorn de la relació entre la llengua i la normativa, i de com la llengua és un fenomen molt més ampli que la normativa—; l'apartat final d'elogis era igualment innecessari.

Aquesta darrera —passat d'alguns exemples repetits que carreguen lleugerament la lectura— és la sola objecció de contingut que podem fer a Martí i Castell: es deixa portar massa cap a l'elogi o fins la idolatria de l'home. No fem cap bé a Pompeu Fabra si ens dediquem a exaltar-lo a ell; el millor homenatge que podem fer-li és entendre, explicar, continuar i millorar la seva obra; és així com afirmarem el seu mestratge, molt més que anomenant-lo contínuament «el Mestre»; és assenyalant els seus errors i corregint-los que el respectarem, no pas procurant minimitzar-los en l'exposició —és simptomàtic que l'únic «[Pompeu Fabra] s'equivocava» de la conferència hagi desaparegut al llibre.

Millorar l'obra de Fabra, sí. Perquè tota obra humana —i un savi com Fabra segur que s'hauria reivindicat ben humà— és millorable. Per exemple, en la morfologia verbal de l'estàndard. ¿Segur que és impossible aconseguir, també aquí, la unitat tan anhelada i aconseguida a la resta de la normativa? No dic que sigui possible, dic que no és acceptable que el fetixisme envers l'obra fabriana faci intangible la solució que ell va prescriure —i que fins i tot pràcticament prohibeixi que hi rumiem. Sigui com sigui, prèvia a l'esforç de millora és la tasca d'explicar per quins principis es va regir Fabra, i aquest és l'objectiu que es marca i aconseguix *Els principis fonamentals en la tasca normativitzadora de Pompeu Fabra*, del Dr. Joan Martí i Castell.

FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, Beatriz: *Basc per a catalanoparlants (O de com dues llengües tan diferents s'assemblen tant)*, Anna Pineda Cirera (trad.), Argenton: Voliana Edicions, 2016.

ITZIAR ADURIZ AGIRRE

Universitat de Barcelona. Dept. de Filologia Catalana i Lingüística General
itziar.aduriz@ub.edu

Abans de començar a comentar el contingut del llibre que tenim a les mans, *Basc per a catalanoparlants*, em vull referir a l'autora, Beatriz Fernández, i a la traductora/adaptadora del llibre, Anna Pineda.¹ Crec que el perfil, tant de l'autora com de la traductora/adaptadora, té molta influència en el to del llibre i ens ajudarà a contextualitzar l'obra.

Beatriz Fernández és professora titular del Departament d'Estudis Bascos de la Universitat del País Basc (UPV/EHU) i membre corresponent d'Euskaltzaindia (l'Acadèmia de la Llengua Basca). És autora de nombrosos articles i llibres d'investigació sobre la llengua basca en general i més concretament sobre qüestions de morfosintaxi i variació sintàctica. És també editora de diversos volums col·lectius publicats, entre d'altres, a Oxford University Press i a John Benjamins. D'altra banda, Anna Pineda Cirera, la traductora i adaptadora del llibre al català, és llicenciada en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona i doctora en Ciència Cognitiva i Llenguatge per la Universitat Autònoma de Barcelona. Coincideix amb Beatriz Fernández en una línia de recerca que tomba molt cap a la sintaxi i, en concret, cap a la variació sintàctica, que, per cert, va ser el tema principal de la seva tesi doctoral.

Com es pot veure bé en la seva trajectòria acadèmica i professional, el tema més recurrent i nexa d'unió entre totes dues és la lingüística. Són dues dones dedicades a l'estudi del llenguatge, sobretot de la sintaxi de les llengües, aplicat en gran mesura al basc i a les llengües romàniques.

I faig aquest apunt inicial perquè al llibre trobarem molt aquest to lingüístic. No cal saber molta lingüística per llegir-lo, però el lector amb uns coneixements mínims del tema s'hi trobarà més còmode. De tota manera, i parlant del to de l'obra, no seria just obviar el tarannà divulgatiu que l'autora ha volgut donar-li. Ella mateixa en més d'una ocasió ha dit que ha intentat «suavitzar» el caire lingüístic del llibre, i si bé són inevitables les referències a qüestions lingüístiques concretes amb el seu lèxic específic —com ara ergativitat, casos gramaticals, morfemes, clítics, posposicions, llengües flexives, analítiques—, també és veritat que se li ha de reconèixer l'esforç de presentació amena d'aquestes reflexions lingüístiques.

Veiem, doncs, de la mà de la lingüística, un dels grans temes que trobarem al llibre, que ja està reflectit a la segona part del títol: *O de com dues llengües tan*

1. Aquest llibre és l'adaptació al català del llibre *Euskera para castellanohablantes*, publicat per l'editorial Erein el 2016.

diferents s'assemblen tant. La comparació de llengües, basc i català, és presentada sota unes premisses d'universalitat del llenguatge, defensades des del món de la lingüística moderna («gramàtica universal»), que a la vegada recull idees tradicionals en aquests estudis, que ja trobem a les gramàtiques medievals. Topem amb aquestes idees ja en el primer capítol i la seva concepció absolutament desmitificadora envers posicionaments que han volgut donar un aire misteriós a tot el que es relaciona amb la llengua basca, potenciat sens dubte pel fet que la llengua basca és una llengua que no pertany a la família indoeuropea i, a més a més, és una llengua de les que es denominen *aïllades*, és a dir, per a la qual no s'ha pogut trobar parentiu amb cap família lingüística. De fet, el punt 1.5 ens parla d'aquest tema i anomena la llengua basca *òrfena*, insistint, però, que no és pas «l'única òrfena del planeta», amb l'aire desmitificador. És el mateix aire que trobem quan parla d'aïllament de la llengua basca i diu que no és «l'única, i això és una cosa excepcional, sí, però tampoc tant» (p. 38).

És, com he dit a dalt, un dels grans temes del llibre, i un dels que més curiositat genera, crec jo. Cap lector profà (no versat en qüestions lingüístiques) no dubtaria a l'hora d'afirmar que aquestes dues llengües no tenen res en comú. L'autora ens demostra el contrari; aprofitant la seva experiència docent, ens en dona una lliçó amb molts exemples clarificadors que anirà presentant a través dels capítols següents. Com diu al preàmbul, ens ensenya les diferents peces del lego (les peces i característiques de les llengües basca i catalana), encaixades seguint els dos manuals d'instruccions (les gramàtiques d'aquestes llengües), i ens demostra que són diferents, sí, però no tant.

Un exemple d'aquestes lliçons sobre qüestions específiques que demostren que dues llengües tan diferents tenen en comú més del que sembla, el podem trobar a les pàgines 103-106, quan es parla de la tria d'auxiliars intransitius i transitius en els verbs perifràstics. És un bon exemple de com l'autora controla a la perfecció l'art de l'explicació magistral, i també és un bon exemple de final desmitificador, amb una gran dosi d'ironia: «Sentim donar un disgust al lector bascófon de llengua minoritzada que, encara que no presumeixi de la grandiositat de la seva llengua, com poden fer alguns anglòfons o castellanoparlants, pot ser que de vegades faci el fatxenda amb la idiosincràsia ancestral i l'exotisme de la seva llengua».

Igualment, de manera magistral, ens parla de les qüestions lingüístiques que més diferencien les dues llengües. Al capítol 3 trobem exemples explicats amb detall que ens fan veure que, realment, són llengües de tipologia diferent, però sempre intentant veure la relació entre totes dues. Així, quan ens explica l'ordre dels constituents en estructures transitives, parem atenció al verb transitiu (V) i el seu objecte (O). Segons la llengua que estudiem, aquests dos elements es poden combinar de manera diferent: en basc acostuma a ser OV i en català, VO. I aquesta qüestió ve explicada sota el títol de «El món al revés», és a dir, mateixes peces del lego, però organitzades de manera diferent: «si capgirem el català arribarem al basc, i viceversa».

Seguint amb les lliçons originals i clarificadoras ens endinsa en el món de l'ergatiu al capítol 5: «L'ergativitat és potser un dels fenòmens tipològics del basc que més atenció ha merescut en la gramàtica basca». Aquest capítol tampoc no ens defrauda, i com ja ens té ben acostumats l'autora, al costat de la informació pertinent, en aquest cas sobre com funcionen les llengües del món a l'hora de marcar subjectes i objectes, començant pel llatí, trobem sempre moltíssimes referències «marginals» respecte al tema, però igualment interessants i que no poden sinó despertar la curiositat del lector més profà. Així, al començament del punt 5.4, trobem referències amb un to de crítica al fet que la lingüística «ha pecat d'un cert egocentrisme en pensar que moltes de les característiques bàsiques de les llengües naturals eren les de les llengües europees, i especialment les d'algunes llengües europees» (p. 212). La crítica hi és també a la pàgina 122, quan diu que la lingüística «ha atès amb més dedicació i pulcritud al llarg de la seva història» les llengües romàniques i l'anglès. Una servidora no pot sinó compartir aquesta crítica, això ha fet molt mal als estudis de lingüística, en general.

Que l'autora és experta en el cas datiu i en el complement indirecte queda palès al llarg del capítol 6. Com mai, crec jo, desplega la seva capacitat de barrejar de manera natural magistrals comentaris sobre datius, clítics i complements indirectes amb els sagnants fets del 1937 a Bilbao. És difícil descriure com el lector surt amb el cor encongint de la narració d'aquest tros d'història (al final del punt 6.4, a la pàgina 153) en plena barreja, com si res, de lingüística i moments durs de la història, que segueix fent al començament del punt 6.5: «Si als lingüistes ens resulta tan difícil dirimir quin és el verb auxiliar que suporta la flexió en les formes tripersonals, entendre aquella cerimònia macabra que liquidà metòdicament i implacablement les il·lusions i la vida de tants podria semblar impossible».

I com resulta recurrent al llarg del llibre, ens trobem amb una magistral narració plena de sentiment i, al costat, la lliçó (o la denúncia, segons el cas), que ens deixa entreveure, darrere de la gran lingüista, una gran persona amb gran humanitat i sentit de la justícia. Llegiu, sinó, a la pàgina 153-154, quan parla d'allò tan important per als lingüistes com és la recopilació rigorosa de dades: «Pel que fa a la llengua, cal fer-ho per comprendre la nostra naturalesa més intrínseca; pel que fa a la guerra, cal fer-ho per recuperar la memòria dels oblidats i dignificar-la.» Impressionant!

I parlant de sentiments, resulta especialment emotiva la narració de l'assassinat d'una compatriota en una manifestació durant la festa major del seu poble (p. 205). O tots els records que l'autora comparteix al capítol 7, on, parlant de la seva escola d'infantesa, la ikastola, escriu uns paràgrafs més que tendres.

A hores d'ara hem pogut entreveure els eixos principals que vertebreren l'esquelet d'aquest llibre: quatre, diria jo (a veure si hi esteu d'acord!). Un de principal, que ja hem mencionat prou, és la llengua i la lingüística, enfocades concretament sobre el català i el basc. Està clar que un altre eix vertebrador, lligat i relligat amb el primer, és la biografia personal de l'autora. És, sens dubte, la pinzellada tendra, i molt tendra. Un altre eix molt important en la definició d'aquesta obra

és la història; història que té a veure amb la biografia de l'autora principal, Beatriz Fernández, amb connotacions polítiques. Com podria ser d'una altra manera parlant de la història del País Basc? Hi trobem història d'Espanya, del País Basc, de la llengua basca, del procés de normalització, normativització i estandardització de les llengües (sobretot de les dues protagonistes: català i basc, als capítols, 8 i 9). En aquests darrers capítols l'aportació de l'adaptadora s'entreu cabdal. I el darrer eix que jo crec que s'ha de mencionar és el de la cultura, vertebrador indiscutible de tot el llibre, transversal, com es diu ara, i també molt lligat a la història, lògicament. De fet, he quedat absolutament enlluernada amb la gran quantitat de referències bibliogràfiques i personals sobre diferents fets culturals que hi ha, tant sobre la llengua basca com sobre la llengua catalana. Diria que hi són tots els que hi han de ser.

El llibre acaba amb un al·legat per la germanor d'aquests dos pobles, el basc i el català. Una servidora, que fa vint anys que treballa per aquesta tasca, no pot sinó estar agraïda a l'autora i a l'adaptadora per la bona feina. Ja ha passat a ser una obra de referència per als alumnes catalans que volen aprendre basc. *Eskerrik asko*. Moltes gràcies.